

SOLVA
regio | project | partner

LETTERHOUTEM - LETTERHOUTEMDORP, KERKSTRAAT

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

INTERGEMEENTELIJKE SAMENWERKING VOOR STREEKONTWIKKELING IN
ZUID-OOST-VLAANDEREN

GENTSESTEENWEG 1 B
9520 SINT-LIEVENS-HOUTEM
TEL 053 64 65 20

INFO@SO-LVA.BE
WWW.SO-LVA.BE

LETTERHOUTEM - LETTERHOUTEMDORP, KERKSTRAAT

EINDRAPPORT – 2022A310

SOLVA ARCHEOLOGIE RAPPORT 287

AUTEURS: KATLEEN COUCHEZ, WOUTER DE MAEYER EN SIGRID KLINKENBORG

COLOFON

DOSSIERSAMENSTELLING

Katleen Couchez, Wouter De Maeyer & Sigrid Klinkenberg

PROJECT

Letterhoutem – Letterhoutemdorp (eindverslag)

Projectcode: 2022A310

Projectnaam: 21-LET-LHD

SOLVA Archeologierapport nr. 287

OPDRACHTGEVER

Gemeente Sint-Lievens-Houtem

contactpersoon: Christa De Pauw

Marktplein 3

9520 Sint-Lievens-Houtem

Tel: 053 60 72 27

christa.depauw@sint-lievens-houtem.be

OPDRACHTHOUDER

SOLVA

Projectteam: Archeologie

Gentsesteenweg 1B

9520 Sint-Lievens-Houtem

Tel: 053/64 65 20

info@so-lva.be

BEWAARPLAATS ARCHEOLOGISCH ENSEMBLE

Erkend onroerend erfgoeddepot SOLVA archeologisch depot

p/a Industrielaan 25b

9320 EREMBODEGEM

Tel: 053/64 65 36

archeologie@so-lva.be

WETTELIJK DEPOTNUMMER

D/2024/12.857/4

COPYRIGHT

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van **SOLVA**.

Alle foto's, tenzij anders vermeld: © **SOLVA**

INHOUDSTAFEL

00	DANKWOORD EN INLEIDING	15
01	BESCHRIJVEND GEDEELTE	21
1.1.	ADMINISTRATIEVE GEGEVENS	23
1.2.	SAMENVATTING VAN HET ARCHEOLOGISCH VOORONDERZOEK EN DE RESULTATEN	30
1.3.	DE ONDERZOEKSOPDRACHT	31
1.3.1.	VRAAGSTELLING	31
1.3.2.	DE RANDVOORWAARDEN	32
1.3.3.	BESCHRIJVING GEPLANDE WERKEN	32
1.4.	WERKWIJZE EN STRATEGIE VAN DE OPGRAVING	34
1.4.1.	MOTIVERING VAN DE ONDERZOEKSSTRATEGIE, -METHODE EN -TECHNIEKEN	35
1.4.1.1.	OPGRAVINGSSTRATEGIE	35
1.4.1.2.	METHODEN EN TECHNIEKEN	36
1.4.2.	BESCHRIJVING VAN DE ORGANISATIE VAN DE OPGRAVING	38
1.4.3.	BESCHRIJVING VAN HET GEBRUIKTE MATERIAAL	38
1.4.4.	BESCHRIJVING EN MOTIVERING VAN EVENTUELE AFWIJKENDE METHODIEK EN VAN EVENTUELE BIJSTELLINGEN VAN DE OORSPRONKELIJKE STRATEGIE	38
1.4.5.	MOTIVATIE VAN DE KEUZE TEN AANZIEN VAN DE SELECTIE VAN VONDSTEN	39
1.4.6.	MOTIVATIE VAN DE KEUZE TEN AANZIEN VAN DE STAALNAME	40
1.4.7.	TEKSTUELE OMSCHRIJVING VAN DE INBRENG VAN SPECIALISTEN	40
1.4.8.	TEKSTUELE OMSCHRIJVING VAN DE ALGEMENE WETENSCHAPPELIJKE ADVISERING DOOR PERSONEN DIE BUITEN HET PROJECT STONDEN	40
02	ASSESSMENTRAPPORT	43
2.1.	TEKSTUELE BESCHRIJVING EN MOTIVERING VAN DE BIJ HET ASSESSMENT GEHANTEERDE METHODEN, TECHNIEKEN EN CRITERIA	45
2.2.	BESCHRIJVING VAN DE OBSERVATIES EN REGISTRATIES UIT HET ASSESSMENT	45
2.2.1.	ASSESSMENT VAN VONDSTEN	45
2.2.2.	ASSESSMENT VAN STALEN	45
2.2.3.	CONSERVATIE-ASSESSMENT	45
2.2.4.	ASSESSMENT VAN SPOREN EN SPOORCOMBINATIES	45
2.3.	TEKSTUELE BESCHRIJVING VAN HET POTENTIEEL VOOR WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK EN DE AARD	

DAARVAN, MET WAARDERING	45
2.4. TEKSTUELE BESCHRIJVING VAN HET UIT TE VOEREN ONDERZOEK	46
2.4.1. STRATEGIE VOOR DE VERWERKING	46
2.4.2. CONSERVATIESTRATEGIE	46
2.4.3. ONDERZOEKSVRAGEN VOOR VERVOLGONDERZOEK	46
03 BESCHRIJVING VAN HET KADER VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE	49
3.1. HET LANDSCHAPPELIJK KADER	51
3.1.1. AARDKUNDIGE EN HYDROGRAFISCHE SITUERING	52
3.1.1.1. FYSISCH-GEOGRAFISCHE SITUERING	53
3.2. HISTORISCH KADER	58
3.2.1. ALGEMENE GESCHIEDENIS VAN SINT-LIEVENS-HOUTEM	58
3.2.2. GESCHIEDENIS VAN LETTERHOUTEM	58
3.2.3. INVENTARIS ONROEREND ERFGOED	61
3.2.4. HISTORISCH KADER VAN HET PROJECTGEBIED	61
3.2.5. CARTOGRAFISCHE STUDIE	64
3.2.5.1. CAERTE ENDE DISCRIPTIE FIGUERATIVE VANDE GHEEL DEN LANDE VAN AELST, JACQUES HORENBAULT (1596)	64
3.2.5.2. FIGURATIVE CAERTE GHEMAECT NAAR DE RECHTE PROPORITIE ENDE GHELEGHEN HEYT YANDE GHEHEELE SCITUATIE VANDEN LANDE VAN AELST, PHILIPS DE DIJN (TOEGESCHREVEN) (1626)	64
3.2.5.2. VILLARETKAART (1745 – 1748)	65
3.2.5.4. CHARTA OFTE DESCRIPTIO FIGURATIVA VAN DE THIENDE DER PROCHIE VAN LETTERHOUTHEM, PHILIPPUS JACOBUS BENTHUYTS (1750)	65
3.2.5.5. JOZEF JOHAN FRANS FERRARIS – KABINETSKAART DER OOSTENRIJKSE NEDERLANDEN EN HET PRINSBISDOM LUIK (1771-1778)	66
3.2.5.6. GENERAELE CAERTE VANDEN LANDE VAN AELST, JACOB JOSEF LECLERC (1784)	67
3.2.5.7. ATLAS DER BUURTWEGEN (CA. 1841)	68
3.2.5.8. PHILIPPE VANDERMAELEN - CARTES TOPOGRAPHIQUES DE LA BELGIQUE (1846-1854)	68
3.2.5.9. PHILIPPE CHRÉTIEN POPP - ATLAS CADASTRAL PARCELLAIRE DE LA BELGIQUE (1842-1879)	69
3.2.5.10. RECENTE LUCHTFOTO'S	69
3.3. HET ARCHEOLOGISCH KADER	71
3.3.1. HET PROJECTGEBIED	71
3.3.2. ZONE TEN OOSTEN VAN HET DORPSCENTRUM	72
3.3.3. ZONE TEN (NOORD)WESTEN VAN HET DORPSCENTRUM	72

3.3.4. ZONE TEN ZUIDEN VAN HET DORPSCENTRUM	72
04 INTERPRETATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE	75
4.1. BESCHRIJVING VAN DE STRATIGRAFISCHE OPBOUW	77
4.1.1. BESCHRIJVING VAN DE WIJZE WAAROP DE ARCHEOLOGISCHE SITE ZICH AAN HET HUIDIGE OPPERVLAK MANIFESTEERT	77
4.1.2. BESCHRIJVING VAN DE STRATIGRAFISCHE OPBOUW VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE	80
4.1.2.1. ZONE X EN XI	80
4.1.2.2. ZONE XII	83
4.1.3. GENESE EN BEWARING VAN DE BODEMS	86
4.1.3.1. BEWARING VAN DE BODEMS	86
4.1.3.2. EFFECTEN VAN DE AANWEZIGE BODEMS EN SEDIMENTEN OP DE BEWARING VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE EN DE ARCHEOLOGISCHE ARTEFACTEN DAARBINNEN	86
4.1.3.3. REFERENTIE AAN GELIJKAARDIGE BODEMS EN ANDERE COMPLEXEN VAN AARDKUNDIGE EENHEDEN OP GEKENDE ARCHEOLOGISCHE SITES	86
4.2. BESCHRIJVING VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE AAN DE HAND VAN HET SPORENBESTAND OF DE VONDSTENSPREIDING	86
4.2.1. NIET GEFASEERDE ALLESPORENKAART	88
4.2.2. ANALYSE VAN ARCHEOLOGISCHE SPOORCATEGORIEËN EN SPOORCOMBINATIES	89
4.2.2.1. FASE 1: DE VOLLE MIDDELEEUWEN	89
4.2.2.1.1. PAALSPOREN	96
4.2.2.1.2. GREPPELS	98
4.2.2.1.3. GRACHTEN	100
4.2.2.2. FASE 2: DE LATE MIDDELEEUWEN EN BEGIN NIEUWE TIJD	102
4.2.2.2.1. FASE 2A: DE LATE MIDDELEEUWEN	106
4.2.2.2.1.1. GREPPEL	106
4.2.2.2.1.2. KUILEN: SPOREN VAN ONTGINNING	107
4.2.2.2.2. FASE 2B: EIND LATE MIDDELEEUWEN - BEGIN NIEUWE TIJD (15DE - 16DE EEUW)	112
4.2.2.2.2.1. HOLLE WEG	112
4.2.2.2.2.2. KUILEN: SPOREN VAN ONTGINNING	114
4.2.2.3. FASE 3: DE NIEUWE TIJD (TOT DE 18DE EEUW)	124
4.2.2.3.1. KUILEN: SPOREN VAN ONTGINNING	124
4.2.2.3.1. WEG?	129
4.2.2.3.2. KUILEN MET KRENGBEGRAVING	129

4.2.2.3.3. BEWONING	130
4.2.2.4. FASE 4: DE NIEUWSTE TIJD	131
4.2.2.4.1. OPHOGING	131
4.2.2.4.2. BEWONING	134
4.2.2.4.3. KUILEN: SPOREN VAN WITLOOFTEELT	137
4.2.3. BEHOUD IN SITU VAN NIET-ONDERZOCHE ZONES	140
4.3. BESCHRIJVING VAN HET BESTAND AAN CULTURELE VONDSTEN EN NATUURWETENSCHAPPELIJKE VONDSTEN	141
4.3.1. BESCHRIJVING VAN DE ANALYSEMETHODEN EN -TECHNIEKEN	141
4.3.2. BESCHRIJVING VAN DE VONDSTEN	141
4.3.2.1. AARDEWERK	141
4.3.2.2. METAAL	143
4.3.2.3. GLAS	144
4.3.2.4. NATUURSTEEN	144
4.3.2.5. BOUWMATERIAAL	145
4.3.2.6. DIERLIJK BOTMATERIAAL	146
4.3.2.7. STAALNAME	146
4.3.3. ANALYSE VAN DE TYPOLOGISCHE, CHRONOLOGISCHE EN RUIMTELIJKE INDELING VAN DE VONDSTEN	146
05 DATERING EN INTERPRETATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE	149
5.1. DATERING	151
5.1.1. RELATIEVE DATERING OP BASIS VAN HET SPORENBESTAND EN VONDSTENBESTAND	151
5.1.2. ABSOLUTE DATERING OP BASIS VAN VONDSTEN	151
5.1.3. ABSOLUTE DATERING OP BASIS VAN NATUURWETENSCHAPPELIJKE DATERINGSTECHNIEKEN	151
5.1.4. ABSOLUTE DATERING OP BASIS VAN HISTORISCHE BRONNEN	151
5.1.5. TAFONOMISCHE OPBOUW EN FORMATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE	151
5.2. SYNTHESE VAN DE KENNIS OVER DE ARCHEOLOGISCHE SITE	152
5.2.1. BESLUIT: GEMOTIVEERDE INTERPRETATIE VAN DE SPOORCOMBINATIES EN VONDSTEN	152
5.2.2. BEVINDINGEN TEN OPZICHTE VAN DE RESULTATEN VAN EERDER UITGEVOERD ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK	154
5.2.3. GEMOTIVEERDE VERWACHTING TEN AANZIEN VAN DE AANWEZIGHEID EN AARD VAN ARCHEOLOGISCH ERFGOED	154
5.2.4. BELANG EN DE BETEKENIS VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE BINNEN DE BESTAANDE KENNIS	154
5.2.5. AFBAKENING VAN ZONES WAAR GEEN ARCHEOLOGISCH ERFGOED AANWEZIG IS	155

5.3. DE ONDERZOEKSVRAGEN EN ONDERZOEKSDOELEN BEANTWOORD	155
06 SAMENVATTING VAN HET ONDERZOEK	159
07 BIBLIOGRAFIE	165
7.1. LITERATUUR	167
7.2. WEBSITES	169
08 BIJLAGEN	171
8.1. HANDLEIDING BIJ HET RAADPLEGEN VAN DE BIJLAGEN	173
8.2. LIJSTEN	174
8.2.1. BIJLAGE 1: GEGEVENS DATABANK (DEEL 1)	174
8.2.2. BIJLAGE 2: GEGEVENS DATABANK (DEEL 2)	174
8.2.3. BIJLAGE 3: C14-DATERINGEN (RAPPORT KIK)	174

LIJST VAN FIGUREN

Fig. 1. Weergave van het projectgebied op de topografische kaart (bron: NGI, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).	24
Fig. 2. Weergave van het projectgebied op de topografische kaart, detail.	24
Fig. 3. Weergave van het projectgebied op de kadasterkaart, de geplande opgravingszone (deel 1) en de uitbreiding (deel 2) zijn afzonderlijk aangeduid.	25
Fig. 4. Weergave van de aangetroffen sporen op het kadasterplan (bron: AGIV & SOLVA, digitaal aangemaakt op 10/01/2024).	26
Fig. 5. Weergave van de aangetroffen sporen op de bouwplannen (bron: Studiebureau Sweco & SOLVA, digitaal aangemaakt op 10/01/2024).	28
Fig. 6. Locatie van de proefputten in het dorpscentrum van Letterhoutem met weergave van de aangetroffen sporen (© AGIV & SOLVA, digitaal aangemaakt op 14/12/2021).	31
Fig. 7. Ontwerpplan van de riolerings- en wegeniswerken aan Letterhoutemdorp, Kerkstraat en het kerkplein (© Studiebureau Sweco).	33
Fig. 8. Projectie van de proefputten op het vereenvoudigd ontwerpplan van de riolerings- en wegeniswerken aan Letterhoutemdorp en het kerkplein.	33
Fig. 9. Afbakening van de opgraving zoals vastgelegd in het programma van maatregelen (bron: AGIV & SOLVA, digitaal aangemaakt op 24/12/2021).	35
Fig. 10. Plan van de werkput van de opgraving op het kadasterplan met aanduiding van de verschillende zones (bron: AGIV, digitaal aangemaakt op 10/01/2024).	36
Fig. 11. Plan van de werkput van de opgraving (zone X en XII) op het kadasterplan met aanduiding van de uitbreiding.	39
Fig. 12. Situering van het projectgebied op de bodemkaart op regionaal niveau (aangegeven met ster) (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).	51
Fig. 13. Situering van het projectgebied op het gewestplan (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).	52
Fig. 14. Situering van het projectgebied op de Quartairgeologische kaart (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).	54
Fig. 15. Situering van het projectgebied op de Tertiairgeologische kaart (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).	54
Fig. 16. Hoogtemodel van het projectgebied en omgeving (DHM II, DTM; bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).	55
Fig. 17. Hoogtemodel van het projectgebied met aanduiding hoogteprofielen, detail (DHM II, DTM; bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).	55
Fig. 18. Hoogteprofiel 1 van het projectgebied op de noordwest-zuidoost-as in zone XI (DHM II, DTM; bron: AGIV, eigen bewerking; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).	56
Fig. 19. Hoogteprofiel 2 van het projectgebied op de noord-zuid as (DHM II, DTM; bron: AGIV, eigen bewerking; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).	56
Fig. 20. Potentiële bodemerosiekaart van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 08/05/2023).	56
Fig. 21. Bodemtypekaart van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).	57
Fig. 22. Bodemassociatiekaart van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).	57
Fig. 23. Het vermoedelijke grondplan van de Romaanse kerk in een Latijns kruis met de latere 18de-eeuwse aanbouw van twee zijbeuken, getekend door E.H. Blanquaert.	59
Fig. 24. Implanting van de 18de- en 19de-eeuwse kerk van Letterhoutem waarbij de oriëntatie volledig werd omgekeerd (midden).	60
Fig. 25. Kaart uit 1730 (met toevoegingen van kaarten uit 1636 en 1796) met aanduiding van de gronden toebehorend aan het Sint-Pietershof (© Braeckman 1963, 59).	60
Fig. 26. Luchtfoto met aanduiding van de locatie van het vroegere mottekasteel 't Goed Daerup en het Sint-Pietershof, mogelijk het bijhorend neerhof.	62
Fig. 27. Links de 19de-eeuwse parochiekerk met nog een deel van het boerenhuis zichtbaar.	62
Fig. 28. Foto genomen van op de kerktoeren. Vooraan het boerenhuis en bijgebouwen met de naastliggende moestuin, waar het projectgebied zich situeerde (© Ignace Van der Kelen).	62
Fig. 29. Krantenartikel van 24 juli 1987, Het Nieuwsblad (© Ignace Van der Kelen).	63
Fig. 30. Kaart van Horenbault met het dorpscentrum van Letterhoutem en omgeving (© Parijs, Bibliothèque nationale de France, Cartes et plans, Rés. Ge AA. 817).	64
Fig. 31. Kaart van De Dijn met het dorpscentrum van Letterhoutem en omgeving (noorden bevindt zich onderaan).	65
Fig. 32. Kaart van Villaret met aanduiding van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 08/05/2023).	66
Fig. 33. Figuratieve tiendenkaart van Letterhoutem, het noorden bevindt zich onderaan (© RAG, Kaarten en plannen, nr.518).	66
Fig. 34. Kaart van Ferraris met aanduiding van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).	67
Fig. 35. Kaart van Leclerc met het dorpscentrum van Letterhoutem en omgeving (© verz. Stadsarchief Aalst, archief Land van Aalst).	67
Fig. 36. Atlas der Buurtwegen met aanduiding van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).	68
Fig. 37. Vandermaelenkaart met aanduiding van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).	68
Fig. 38. Popkaart met aanduiding van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).	69
Fig. 39. Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).	69
Fig. 40. Luchtfoto uit 1990 met aanduiding van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).	70
Fig. 41. Luchtfoto uit 2015 met aanduiding van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).	70
Fig. 42. Aanduiding van het projectgebied op de CAI (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 08/05/2023).	71
Fig. 43. Plan met aanduiding van proefput 2 en proefput 3 binnen het projectgebied met de drie besproken profielen: 15AB, 17AB en 18AB (digitaal aangemaakt op 10/01/2024).	78
Fig. 44. Tekening van profiel 15AB: onder de teelaarde bevindt zich de bruinrijze laag II-4 die het archeologisch vlak en de moederbodem afdekte.	80
Fig. 45. Tekening van profiel 17AB: direct onder de verharde opbouw konden sporen III-2 en III-3 geregistreerd worden tijdens het vooronderzoek.	84
Fig. 46. Tekening van profiel 18AB: onder de verharde opbouw bevindt zich ophogingslaag XII-1 dat dikker werd naar het oosten toe.	85
Fig. 47. Niet gefaseerde allesporenkaart grondplan A met aanduiding van de coupes (digitaal aangemaakt op 03/05/2022).	88
Fig. 48. Niet gefaseerde allesporenkaart grondplan B met aanduiding van de coupes (digitaal aangemaakt op 03/05/2022).	89
Fig. 49. Gefaseerde allesporenkaart grondplan A met aanduiding van de coupes (digitaal aangemaakt op 10/01/2024).	90
Fig. 50. Gefaseerde allesporenkaart grondplan B met aanduiding van de coupes (digitaal aangemaakt op 10/01/2024).	92
Fig. 51. Interpretatief plan van de oudste volmiddeleeuwse contexten (digitaal aangemaakt op 10/01/2024).	94
Fig. 52. Coupe XII-A-9-AB. Onder de teelaarde bevond zich ophogingslaag XII-6, vermoedelijk hetzelfde pakket als II-4 in zone X.	101
Fig. 53. Interpretatief plan van de contexten te dateren in de late middeleeuwen en het begin van de nieuwe tijd (digitaal aangemaakt op 10/01/2024).	104
Fig. 54. Aardwerktekeningen van context X-51 (inv.74): GLD kogelpot (1-2); context X-128 (inv. 125): GLD kookkan (3); context X-129 (inv. 126): GLD teil (4); context X-69 (inv. 91).	112
Fig. 55. Aardwerktekeningen context X-3 (inv. 26): RLD teil (1-2), RLD bord (3), SEZ kan/kruik (4), LOK grape (5), RLD onbepaald (6) en RLD kandelaar (7).	115
Fig. 56. Coupes X-B-4-AB en X-B-4-CD.	116
Fig. 57. Aardwerktekeningen context X-4 (inv. 30): GLD grape (1-2), GLD teil (3-5), RLD teil (6-9) - (inv.166): RLD teil (10), RLD bord (11) - (inv.168): RLD onb (12) en RLD teil (13).	118
Fig. 58. Aardwerktekeningen context X-161 (inv.158): RLD vergiet? (1), RLD teil (2), GLD drinkkan (3), GLD teil (4).	119
Fig. 59. Lavabo uit rood lokaal gedraaid aardewerk, kuil X-161/4 (inv.187/30).	120
Fig. 60. Aardwerktekeningen context X-84 (inv. 104): RLD kom (1), RLD teil (2), MAA grape (3), SEZ eierdopbeker (4), GLD teil (5) - Context X-140 (inv.135): RLD grape (6), GLD grape (7).	123
Fig. 61. Interpretatief plan van de contexten te dateren in de nieuwe tijd (digitaal aangemaakt op 10/01/2024).	126
Fig. 62. Interpretatief plan van de contexten te dateren in de nieuwste tijd (digitaal aangemaakt op 10/01/2024).	132
Fig. 63. Foto van het boerenhuis, vermoedelijk genomen in het midden van de 19de eeuw wanneer de kerk werd afgebroken.	136
Fig. 64. Een witloofboer naast zijn ingetafelde witloofwortels bedekt door stro en grote houtplaten.	138
Fig. 65. Met golfplaten bedekte witloofbedden worden door een ondergronds verwarmingssysteem via kacheltes verwarmd.	139
Fig. 66. Verkoop van Maria (de Annunciatie) geschilderd door Robert Campin (middenpaneel triptiek Mérode Altaar, ca. 1427).	142

LIJST VAN AFBEELDINGEN

Afb. 1. Zicht op het kerkplein met de Heilige Kruisverheffingskerk en de groenzone deels, richting westen (© Google Maps, opnamedatum juli 2019).	34
Afb. 2. Zicht op het kerkplein met de Heilige Kruisverheffingskerk en de groenzone deels na de geplande werken, richting westen (© Google Maps, opnamedatum oktober 2022).	34
Afb. 3. Zuidprofiel 15AB van proefput 2 (zone II) situeert zich binnen opgravingszone X.	81
Afb. 4. Gezicht vanuit het zuiden op grondplan A van zone X met nog grote onregelmatige donkergrijze verkleuringen.	81
Afb. 5. Zuidelijk gedeelte van zone X verdiept tot op grondplan B.	82
Afb. 6. Oostelijk gedeelte van zone X verdiept tot op grondplan B.	82
Afb. 7. Noordelijk gedeelte van zone X verdiept tot op grondplan B.	83
Afb. 8. Westprofiel 17AB van proefput 3 (zone III) situeert zich binnen het opgravingsgebied van zone XII.	84
Afb. 9. Zuidprofiel 18AB van proefput 3 (zone III) (noordpijl ligt verkeerd).	85
Afb. 10. Drone-beeld van zone X met uitbreiding, grondplan A.	87
Afb. 11. Gezicht vanuit het oosten op een gedeelte van zone X met de noordelijke uitbreiding.	87
Afb. 12. Drone-beeld van zone XII, grondplan A.	88
Afb. 13. Paalspoor X-43.	96
Afb. 14. Paalspoor X-34 op grondplan A (links) en op grondplan B (rechts) waar de kern van het paalspoor duidelijk is.	96
Afb. 15. Coupes X-A-34-AB en X-A-43-CD.	97
Afb. 16. Coupe X-A-52-AB. Paalspoor X-52 werd doorsneden door de greppel X-55.	97
Afb. 17. Coupes X-A-9-AB en X-A-57-AB.	98
Afb. 18. Greppel X-60, doorsneden door proefput 2 van het vooronderzoek.	98
Afb. 19. Coupe X-A-60-AB.	99
Afb. 20. Een kleine scherf rood beschilderd Rijnlands werd aangetroffen in de greppel X-60.	99
Afb. 21. Greppel X-90.	100
Afb. 22. Drone-beeld met aanduiding van beide noordoost-zuidwest-georiënteerde grachten XII-7 en XII-9, naar het zuidoosten toe afgedekt door ophogingslaag XII-1.	101
Afb. 23. Coupe XII-A-9-AB.	101
Afb. 24. Coupe XII-A-7-AB.	102
Afb. 25. Kuil X-35 op grondplan A met rechts de coupe X-B-35-AB.	103
Afb. 26. Kuil X-37 op grondplan A met rechts de coupe X-B-37-AB.	103
Afb. 27. Kuil X-156 werd duidelijk na het verdiepen in het zuidelijk gedeelte van zone X. Rechts coupe X-B-156-CD.	103
Afb. 28. Greppel X-55 doorsneed de volmiddeleeuwse sporen X-52 (paalspoor) en X-60 (greppel) en de eind vol - begin laat middeleeuwse sporen X-51 en X-58.	106
Afb. 29. Coupe X-A-55-EF. Greppel X-55 doorsneed kuil X-51 en kuil X-58. Deze laatste bleek slechts nog een ondiep kuilrestantje te zijn.	106
Afb. 30. Coupe X-A-55-DC werd gezet op het oostelijk uiteinde van de greppel met een plaatselijke verdieping. Rechts coupe X-A-55-GH op het diepste punt van de greppel.	107
Afb. 31. Coupe X-A-51-AB (fout op fotobord).	108
Afb. 32. Coupe X-B-160-CD. Kuil X-160 werd ten zuidoosten nipt doorsneden door kuil X-3.	108
Afb. 33. Twee wandfragmentjes van rood lokaal gedraaid aardewerk met een kleidecoratie (sliblijn) uit kuil X-160.	108
Afb. 34. De affijning van kuil X-31 werd duidelijker op grondplan B. Ze werd voor een klein gedeelte doorsneden door sporen X-139 en X-140.	109
Afb. 35. Coupe X-B-31-CD. Kuil X-31 werd ten oosten doorsneden door kuil X-140.	110
Afb. 36. X-79, X-128 en X-129 na het verdiepen van het noordelijk gedeelte van zone X. Op grondplan B bleef slechts een restantje over van kuil X-79 (1175 - 1600) die kuil X-129 doorsneed.	110
Afb. 37. Coupe X-B-128-AB en X-B-129-AB.	111
Afb. 38. Kuil X-69 op grondplan B.	111
Afb. 39. Coupe X-B-69-AB. Kuil X-69 werd doorsneden door kuil X-73 (1175 - 1600).	112
Afb. 40. Tracé X-74 kon verder worden gevolgd in zone XI, waar het op het einde afbuigt naar het zuidwesten.	113
Afb. 41. Coupe X-B-74-CD.	113
Afb. 42. Kuilen X-3, X-4 en X-161 aangeduid op grondplan B.	114
Afb. 43. Coupe X-B-3/4-GH.	114
Afb. 44. Coupe X-B-4-CD.	116
Afb. 45. Coupe X-B-161-AB.	117
Afb. 46. Drie voorbeelden van rood lokaal gedraaid aardewerk met kleidecoratie: links uit kuil X-3, midden en rechts (met sjabloon) uit kuil X-4.	118
Afb. 47. Coupe X-A-84-AB.	121
Afb. 48. Randfragment van een grape uit Maaslands aardewerk (Andenne).	121
Afb. 49. Coupe X-B-140-AB.	122
Afb. 50. Coupe X-A-100/61-GH. Kuil X-100 (1175 - 1600) lijkt kuil X-61 net te oversnijden.	122
Afb. 51. Coupe X-A-97-EF. De bakstenen muur X-94 met insteek X-98 doorsneed kuil X-97.	124
Afb. 52. Begraving van een klein diertje binnen kuil X-153. Rechts coupe X-B-153-AB.	124
Afb. 53. Bordfragment uit majolica met blauwe en gele beschildering uit X-22.	125
Afb. 54. Coupes X-A-19-AB en X-B-24-DE.	125
Afb. 55. Coupes X-B-27-FG en X-B-28-JK.	128
Afb. 56. Drie scherven rood lokaal gedraaid aardewerk uit kuil X-24.	128
Afb. 57. Coupe X-A-72-AB.	128
Afb. 58. Coupe X-B-63-EF. Uit X-63 kwam een kleine scherf van een bord in majolica versierd met een blauwe lijn.	129
Afb. 59. Coupe X-B-139-CD. Ten westen wordt X-139 doorsneden door de insteek van de fontein.	129
Afb. 60. Krengbegravingen X-17 en X-142.	130
Afb. 61. Uitbraakspoor X-2.	130
Afb. 62. Oostelijke zijde van zone XII met het ophogingspakket XII-1 waarbinnen zich concentraties van bouwpuin bevinden en kuil XII-3.	131
Afb. 63. Twee aardewerkscherven uit XII-1.	134
Afb. 64. Bakstenen muren X-93 van het boerenhuis.	135
Afb. 65. Detail korte noordoostmuur.	135
Afb. 66. Bakstenen gewelf XII-11 met insteek XII-12. In het verlengde ligt muurrestant XII-10.	136
Afb. 67. Kuil X-18 met coupe.	137

Afb. 68. Kuil X-30 met coupe.	137
Afb. 69. Aardewerk uit kuil X-70 (links) en kuil X-33 (rechts).	140
Afb. 70. Coupe op de ophogingslaag XII-1 met eronder de gereduceerde ophoging XII-2.	140
Afb. 71. Links een sleutel aangetroffen in kuil X-17, rechts het benen mesheft met ijzeren staafangel uit kuil X-6.	143
Afb. 72. Restant van een drietandige hooivork <i>in situ</i> binnen kuil X-127.	144
Afb. 73. Tinnen-messing knoopje uit X-72 en de twee identieke mogelijke riemkoppelingen uit X-2.	144
Afb. 74. Kubussteen uit X-84 van twee verschillende zijden gezien.	145
Afb. 75. Fragment van een groen geglaazuurde vloertegel uit X-160.	145
Afb. 76. Aanleg van grondplan A in zone X.	152

LIJST VAN TABELLEN

tabel 1: Vondstmateriaal uit X-55.	107
tabel 2: Vondstmateriaal uit X-51.	109
tabel 3: Vondstmateriaal uit X-160.	109
tabel 4: Vondstmateriaal uit X-3.	115
tabel 5: Vondstmateriaal uit X-4.	117
tabel 6: Vondstmateriaal uit X-161.	117
tabel 7: Vondstmateriaal uit X-84.	121
tabel 8: Vondstmateriaal uit XII-1.	134

00 | DANKWOORD EN INLEIDING

DANKWOORD

We wensen de gemeente Sint-Lievens-Houtem en in het bijzonder Christa De Pauw en Wouter Govaert te bedanken voor de aangename samenwerking. Daarnaast zijn we ook de aanwezige ploeg van Wegenwerken De Moor erkentelijk voor hun flexibele en vlotte inzet tijdens de graafwerken.

Voorts konden we tijdens de opgraving beroep doen op enkele vrijwillige metaaldetectoristen, dank aan Christopher Stichelmans, Peter D'Haese en Lieven Verstraeten. Ook een dankwoord gericht aan Ignace Van der Kelen voor het aanbrengen van oude foto's van het projectgebied en de parochiekerk.

INLEIDING

De gemeente Sint-Lievens-Houtem wenst enkele straten in het dorpscentrum van Letterhoutem te vernieuwen. Het gaat om de straten Letterhoutemdorp, Kerkstraat (partim) en Bakkerswegel. De werken betreffen voornamelijk de herinrichting van de wegenis en rioleringen. Voorts worden ter hoogte van de kerk enkele bestaande parkeerzones heraangelegd en een wadi en buffergracht voorzien.

Het archeologisch voortraject wees uit dat de kans op de aanwezigheid van oudere relictten binnen het projectgebied zeer reëel is. Letterhoutemdorp en Kerkstraat liggen immers binnen de historische kern van Letterhoutem. Het bureauonderzoek heeft aangetoond dat deze kern minstens tot de 12de eeuw teruggaat, mogelijk zelfs vroeger. De belangrijkste entiteiten hiervan vormen de parochiekerk met het bijhorend kerkhof, het Sint-Pietershof en de omgrachte hoeve (*'t Goed Daerup*). De omliggende kouters werden waarschijnlijk vanuit de hoeves in cultuur gebracht.¹ Voor wat betreft het historisch centrum zelf konden de onderzoeksvragen op basis van het bureauonderzoek onvoldoende en slechts hypothetisch beantwoord worden. Bijgevolg werd aanvullend op de bureaustudie een proefputtenonderzoek uitgevoerd: drie proefputten in de straat Letterhoutemdorp, één in de Kerkstraat, één op het kerkplein en één in de groenzone. In de straat ten zuiden van de kerk, Letterhoutemdorp, werden uitsluitend postmiddeleeuwse straatniveaus (karrensporen) en opvullingspakketten aangetroffen. Deze pakketten impliceren dat de onverharde straat uitgesleten is geraakt. Erosie heeft er wellicht ook toe geleid dat oudere sporen in deze zone verdwenen zijn. Hetzelfde beeld werd verkregen aan de noordkant van de kerk, in de Kerkstraat. Ook in deze proefput werden oude wegniveaus en opvullingslagen aangetroffen met daaronder een mogelijk oudere uitgraving. Zowel ten noorden als ten zuiden van de kerk werden geen sporen aangetroffen van de verwachte omgrachte sites. De opgegraven straatniveaus corresponderen met de situaties zoals die gekend zijn van de historische kaarten. Bij uitbreiding kan gesteld worden dat het kennispotentieel in de huidige straten bijzonder laag is. Op de parking en de zone van de buffergracht werden daarentegen wel sporen teruggevonden uit de volle en/of late middeleeuwen.

Dorpskernen vormen een grote kennislacune binnen de Vlaamse archeologie (cf. Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed). De sporen aangetroffen in de proefputten op de parking en de zone van de buffergracht tonen aan dat er in deze zone nog sporen te verwachten zijn, die in verband staan met de vorming en evolutie van het dorp voorafgaand aan de huidige inrichting.² Een archeologische opgraving zal zo bijdragen tot de kennis van het ontstaan en de ontwikkeling van deze kleine bewoningskern. Vanuit het vooronderzoek werd dan ook beslist om een programma van maatregelen op te stellen om een gedeelte van het projectgebied vlakdekkend archeologisch op te graven. Het onderzoek beslaat in zijn geheel een oppervlakte van ca. 790 m² en is te situeren ter hoogte van de parking op het kerkplein en de groenzone (wadi en bufferbekken) ten oosten van de kerk.³ Het voorliggend verslag vormt het eindverslag dat de resultaten van de opgraving weergeeft.

1 Pede 2021, 6.

2 Pede & De Graeve 2021a, 5-6.

3 Pede & De Graeve 2021b, 10.

01 | BESCHRIJVEND GEDEELTE

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

1.1. ADMINISTRATIEVE GEGEVENS

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS	
Projectcode:	2022A310
Sitecode:	21-LET-LHD
Wettelijk depotnummer:	D/2024/12.857/4
Naam en erkenningsnummer erkende archeoloog:	SOLVA OE/ERK/Archeoloog/2015/00038
Locatie:	Oost-Vlaanderen, Letterhoutem (Sint-Lievens-Houtem), Letterhoutemdorp & Kerkstraat (Figuur 1)
Bounding box:	punt 1: $x = 115676.2459999998 / y = 179725.2872270594$ punt 2: $x = 115742.7009999999 / y = 179799.9959999998$
Kadastrale gegevens:	Sint-Lievens-Houtem afdeling 3, sectie B, perceel 227h, 228c, 227g, 229f en openbaar domein (Figuur 3)
Topografische kaart:	Figuur 2
Betrokken actoren en specialisten:	- Erkend archeoloog: Sigrid Klinkenborg - Tekst: Katleen Couchez - Kaartmateriaal: Wouter De Maeyer & Cateline Clement - Redactie: Wouter De Maeyer
Wetenschappelijke advisering:	Niet van toepassing
Begin- en einddatum:	09/03 - 31/03/2022

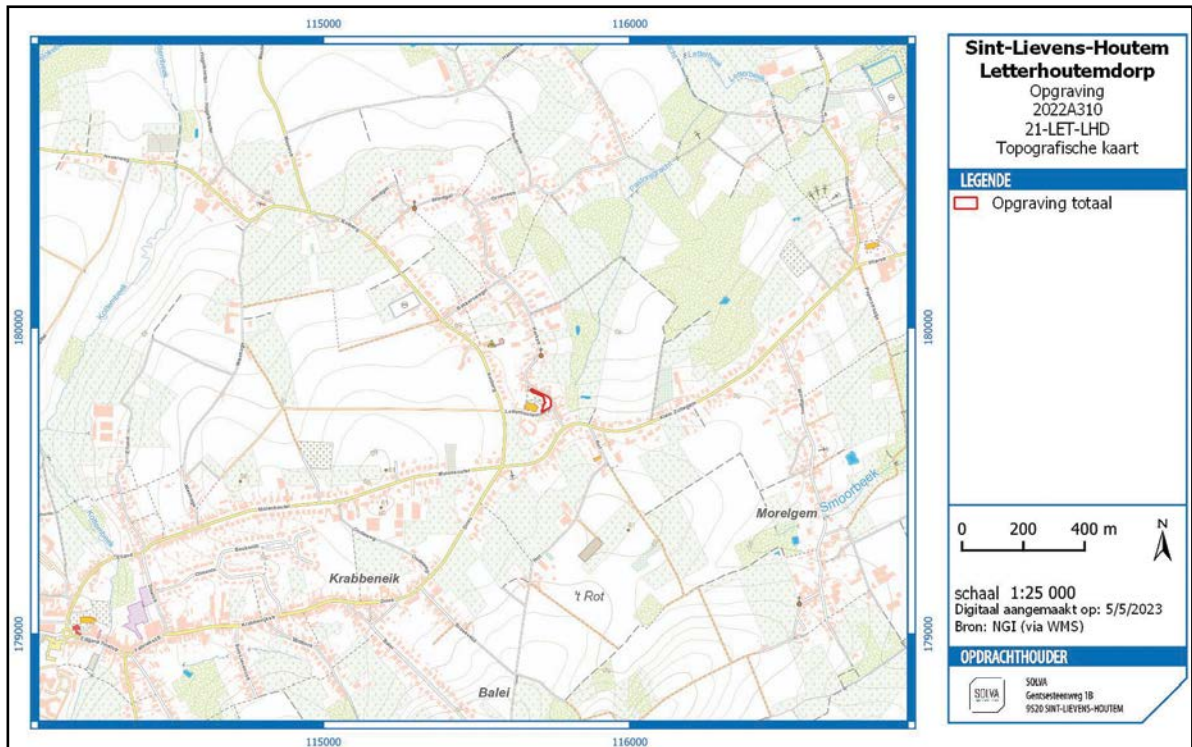

Fig. 1. Weergave van het projectgebied op de topografische kaart (bron: NGI, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).

Fig. 2. Weergave van het projectgebied op de topografische kaart, detail. De geplande opgravingszone (deel 1) en de uitbreiding met zone werfbegeleiding (deel 2) zijn afzonderlijk aangeduid (bron: NGI, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).

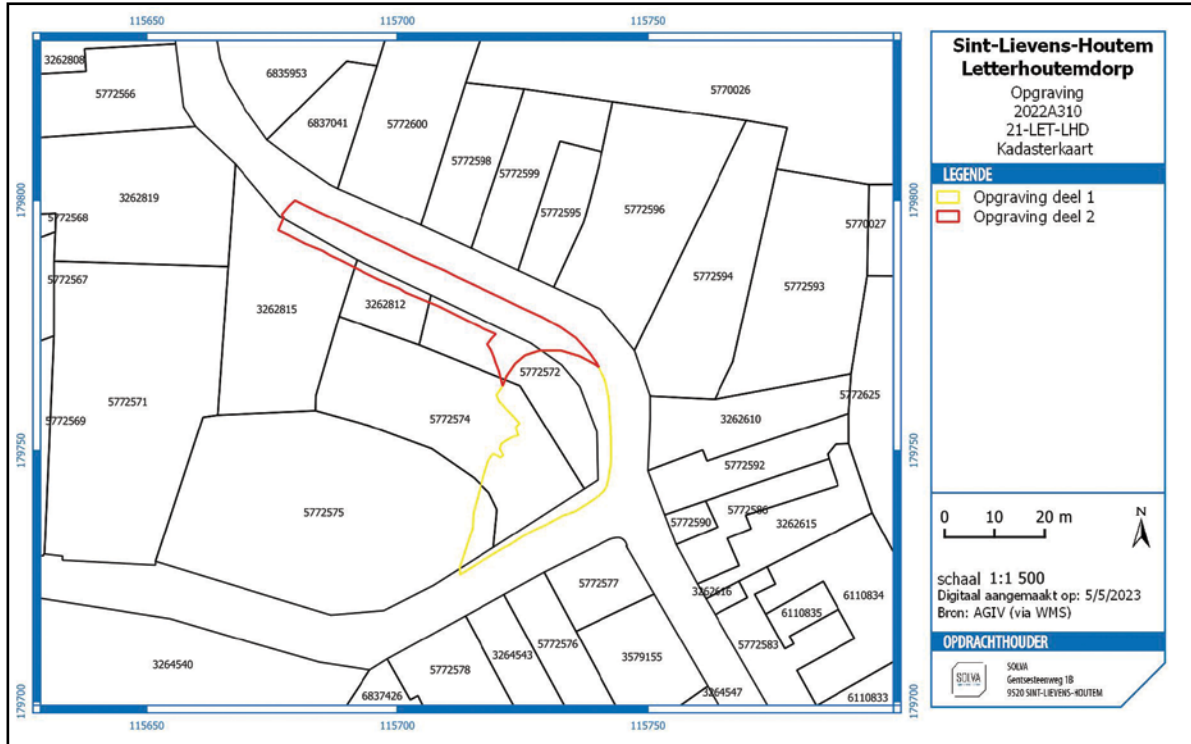

Fig. 3. Weergave van het projectgebied op de kadasterkaart, de geplande opgravingszone (deel 1) en de uitbreiding (deel 2) zijn afzonderlijk aangeduid (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2022).

Fig. 4. Weergave van de aangetroffen sporen op het kadasterplan (bron: AGIV & SOLVA, digitaal aangemaakt op 10/01/2024).

115740.0000

179790.0000

179760.0000

179730.0000

115740.0000

Sint-Lievens-Houtem Letterhoutem Dorp Opgraving 21-LET-LHD - 2022A310 Allesporen op kadaster

LEGENDE

- Afbakening opgraving
- Sporen
- Verstoring
- Muren

Schaal 1:300
Digitaal aangemaakt op: 10/01/2024
Bron: AGIV & SOLVA

OPDRACHTHOUDER

SOLVA
Gentsesteenweg 1B
9520 SINT-LIEVENS-HOUTEM

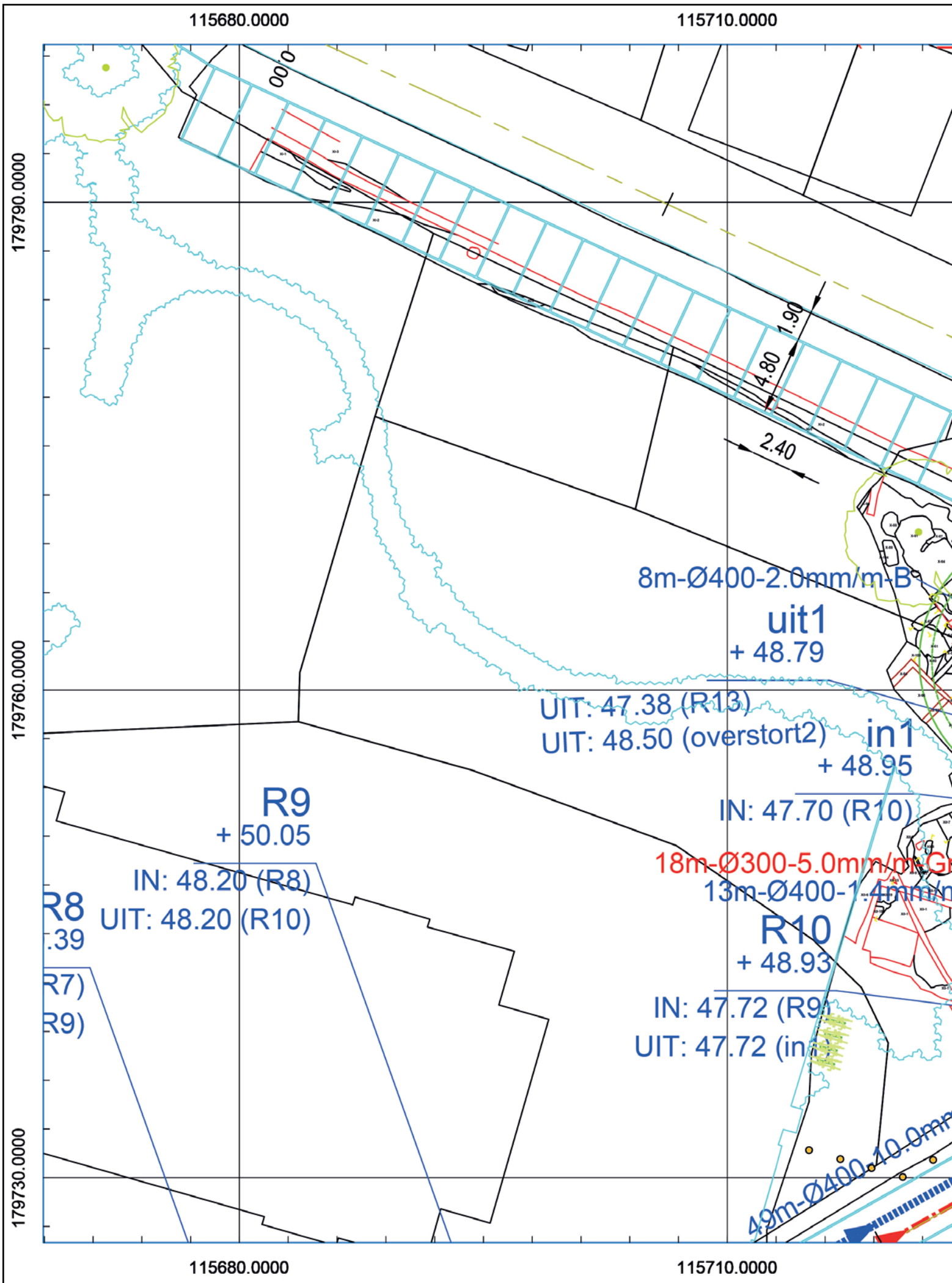
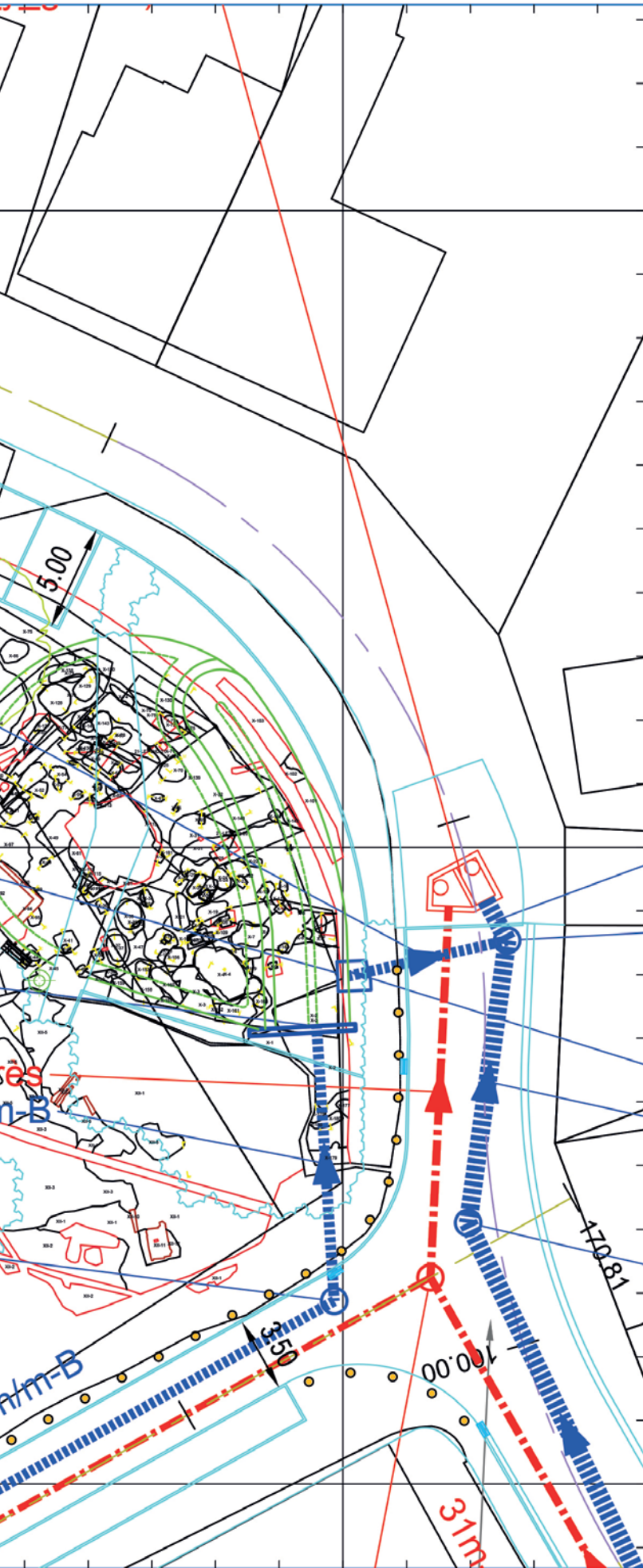

Fig. 5. Weergave van de aangetroffen sporen op de bouwplannen (bron: Studiebureau Sweco & SOLVA, digitaal aangemaakt op 10/01/2024).

115740.0000

179790.0000

179760.0000

179730.0000

115740.0000

**Sint-Lievens-Houtem
Letterhoutem Dorp
Opgraving
21-LET-LHD - 2022A310
Allesporen op ontwerp**

LEGENDE

- Afbakening opgraving
- Sporen
- Verstoring
- Muren

Schaal 1:300
 Digitaal aangemaakt op: 10/01/2024
 Bron: AGIV & SOLVA

OPDRACHTHOUDER

SOLVA
 Gentsesteenweg 1B
 9520 SINT-LIEVENS-HOUTEM

1.2. SAMENVATTING VAN HET ARCHEOLOGISCH VOORONDERZOEK EN DE RESULTATEN

In een eerste fase werd een **bureauonderzoek (2021E228)** uitgevoerd, waarbij werd vastgesteld dat Letterhoutem nog een goed bewaarde middeleeuwse kern heeft. Deze kern gaat minstens tot de 12de eeuw terug, mogelijk zelfs vroeger. De nabijheid van de parochiekerk met bijhorend kerkhof, het Sint-Pietershof en de omgrachte site *'t Goed Daerup* maakt het aantreffen van archeologische sporen en het bijhorend wetenschappelijk onderzoekspotentieel reëel ter hoogte van Letterhoutemdorp en een deel van de Kerkstraat. De omliggende kouters werden waarschijnlijk vanuit de hoeves in cultuur gebracht. De historische kaarten wijzen eveneens voor de postmiddeleeuwse periode op een sterke continuïteit qua stratenpatroon, bebouwing en grondgebruik van de dorpskom. Het uitgevoerde bureauonderzoek liet niet toe voldoende de impact van de werken op het hypothetisch aanwezige archeologisch erfgoed in te schatten en er maatregelen voor te bepalen. Het projectgebied, partim Letterhoutemdorp en Kerkstraat, ligt immers binnen deze historische kern. Zowel aan Letterhoutemdorp als op het kerkplein kunnen bovendien gedeeltes van het voormalige kerkhof worden aangesneden. Een degelijke inschatting van eventuele aanwezigheid, diepte, aflijning, densiteit... zou pas kunnen gemaakt worden met een aanvullend vooronderzoek met ingreep in de bodem. De Bakkerswegel daarentegen lijkt een lage tot zeer lage archeologische waardering te hebben. Als kleine landwegel gaat ze terug tot minstens de 18de eeuw. De oudere kaarten beelden deze wegel niet af. Deze zone ligt bovendien buiten de historische kern en maakte vermoedelijk deel uit van het landelijke gebied rondom de dorpskern. Anders dan in de dorpskern zijn er geen sporen te verwachten die in directe relatie staan met het ontstaan en de genese van het dorp.⁴

Het aanvullend vooronderzoek gebeurde in de vorm van een **proefputtenonderzoek (2021G305)** (Figuur 6).⁵ In de straat Letterhoutemdorp werden drie proefputten aangelegd. In de proefputten 4, 5 en 6 werden postmiddeleeuwse straatniveaus en ophogingen teruggevonden. In proefput 4 werd nog een fragmentarisch bewaarde gracht aangesneden. Uit de hellingsgraad van de straat en de zichtbare hoogteverschillen blijkt dat Letterhoutemdorp ten dele is geërodeerd. De opvullingspakketten, e.g. vermoedelijk puin van de afgebroken kerk, dienden ter egalisatie van het terrein op het moment dat de straat met kasseien werd verhard. De erosie ten gevolge van het onverharde wegdek heeft er wellicht toe geleid dat de oudere sporen hetzij afwezig, hetzij verdwenen zijn door erosie. De verwachting in deze zone ten aanzien van oudere sporen is bijgevolg bijzonder laag. Indien er al oudere sporen bewaard zouden gebleven zijn, zullen deze wellicht zo fragmentair bewaard zijn, dat de onderlinge samenhang moeilijk te begrijpen zal zijn. De opgegraven straatniveaus corresponderen met de situaties zoals die gekend zijn van de historische kaarten. De erosie tijdens de onverharde wegfase heeft een groot deel van het bodemarchief uitgevaagd. In proefput 1 in de Kerkstraat werden eveneens postmiddeleeuwse wegniveaus en opvullingslagen aangetroffen. Onder deze lagen is een oudere uitgraving aanwezig, die niet gedateerd kon worden. Binnen het gabarit van de geplande werken werden geen sporen aangetroffen die relevante inzichten verschaffen in de dorpsvorming van Letterhoutem.

Bij uitbreiding kan gesteld worden dat het kennispotentieel in de huidige straten bijzonder laag is, er zijn geen aanwijzingen gevonden dat er relevante sporen te verwachten zijn i.f.v. de dorpsgeschiedenis. Bijkomend onderzoek op de straatniveaus zal bovendien weinig tot geen aanvullende informatie opleveren ten aanzien van de gegevens die gekend zijn van de historische kaarten. Proefputten 2 en 3 bevonden zich respectievelijk in de groenzone (wadi en buffergracht) en op de parking op het kerkplein. Op deze plaatsen werden sporen uit de volle en/of late middeleeuwen teruggevonden. Deze sporen kunnen zo meer informatie

⁴ Pede 2021, 6-7; Pede & De Graeve 2021a, 9.

⁵ Pede & De Graeve 2021a, 5-6.

verschaffen over de vorming en de ontstaansgeschiedenis van het dorp en de evolutie ervan naar de huidige inrichting. Bijgevolg werd een vlakdekkende opgraving geadviseerd voor de groenzone en het kerkplein.

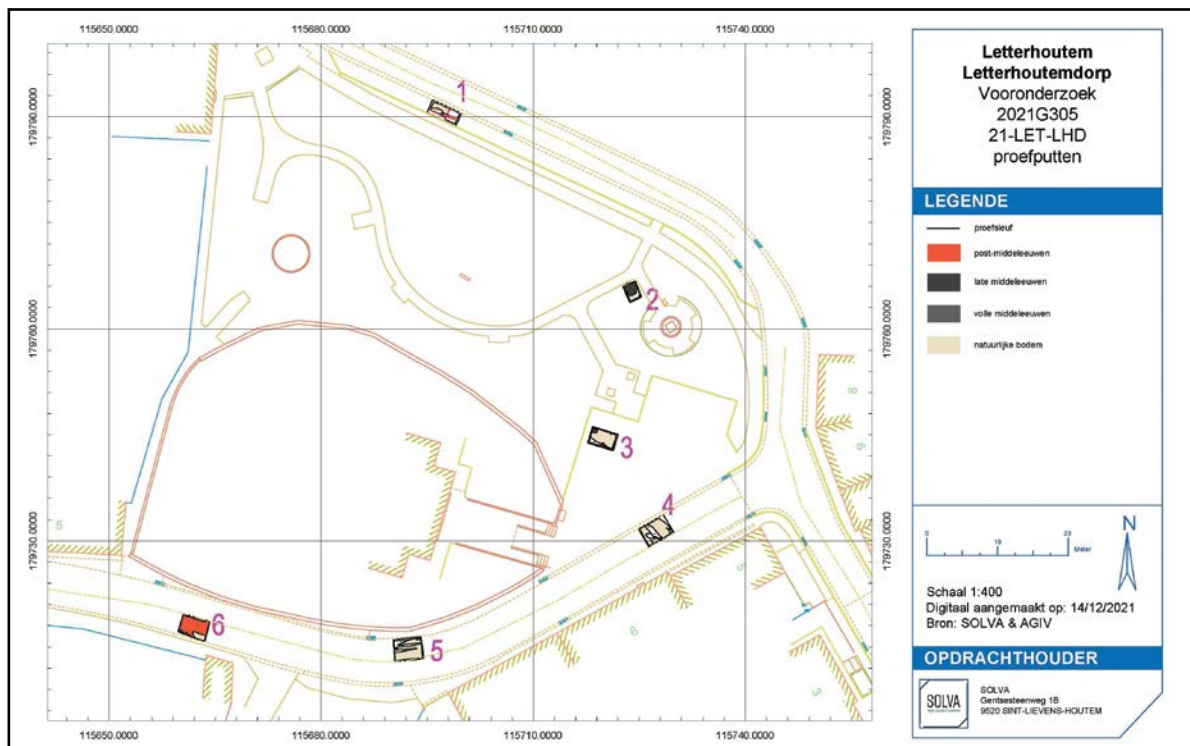

Fig. 6. Locatie van de proefputten in het dorpscentrum van Letterhoutem met weergave van de aangetroffen sporen (© AGIV & SOLVA, digitaal aangemaakt op 14/12/2021).

1.3. DE ONDERZOEKSOPDRACHT

1.3.1. Vraagstelling

Het doel van het onderzoek is om de archeologische sporen die niet kunnen gevrijwaard worden, te registreren zodat de archeologische informatie behouden blijft. Het onderzoek wil daarbij ook streven naar een kennistoename over deze plaats. De potentiële (niet-limitatieve) onderzoeksvragen, opgesteld in het programma van maatregelen⁶, focussen enerzijds op de mogelijkheid tot begravingen en anderzijds op de dorpsgeschiedenis:

Voor de begraafplaats:

- Is er een link met de parochiekerk en het kerkhof?
- Kunnen er, ondanks de wellicht beperkte aanwezigheid van begravingen, verschillende fasen voor het kerkhof onderscheiden worden? Kunnen deze gedateerd worden?
- Is het mogelijk om de afbakening van het kerkhof in tijd en ruimte te plaatsen?
- Wat kunnen de begravingen ons leren over de populatie (demografie, pathologie, ...)?

Voor de zones onder en buiten de begraafplaats:

- Kunnen archeologische vindplaatsen in tijd, ruimte en functie geduid worden?
- Maken de aangetroffen sporen deel uit van een nederzetting?
- Kan op basis van de archeologische indicaties een uitspraak worden gedaan over de aard en omvang van een eventuele occupatie?

- Is er sprake van een meerperiodensite? Zo ja, wat is de relatie tussen de verschillende sites?
- Wat is de waarde en het kennispotentieel van de vastgestelde archeologische vindplaatsen, met het oog op eventuele toekomstige bouwprojecten in de nabijheid?
- Wat dragen deze sporen bij tot de (oudste) dorpsgeschiedenis van Letterhoutem en bij uitbreiding tot onze kennis van dorpsontwikkeling in de ruimere regio?

1.3.2. De randvoorwaarden

Zowel de opgraving, verwerking als rapportage zijn uitgevoerd volgens de bepalingen omschreven in het programma van maatregelen⁷ en volgens de Code van Goede Praktijk 4.0. Er zijn geen aanvullende randvoorwaarden gesteld.

1.3.3. Beschrijving geplande werken

De gemeente Sint-Lievens-Houtem wenst enkele straten in het dorpscentrum vlakbij de parochiekerk van Letterhoutem te vernieuwen. Het gaat om Letterhoutemdorp, Kerkstraat (partim) en Bakkerswegel (Figuur 7).

Op het **kerkplein** wordt de bestaande parking heraangelegd zodat hier een plein gecreëerd wordt (opbouw ca. 60 cm). Ook vinden we hier in de **groenzone** ten oosten van de kerk een wadi en buffergracht terug om te voldoen aan de opgelegde bronmaatregelen vanuit de Provincie Oost-Vlaanderen. Deze worden uitgegraven tot een diepte van ca. 1,4 - 1,6 m onder het maaiveld. In de recreatieve zone ten noorden van de parochiekerk worden de bestaande wandelpaden heraangelegd (opbouw 20 cm). De opbouw wordt aangepast in uitvoering zodat deze niet dieper gaat dan de bestaande toestand om de wortels van de bomenrijen langs beide zijden te vrijwaren. Ter hoogte van **Letterhoutemdorp** wordt de wegenis heraangelegd en het verkeersregime aangepast naar eenrichting vanuit Keiberg naar Kerkstraat. Dit geeft de mogelijkheid om ter hoogte van de woningen waterdoorlatende parkeerplaatsen in te richten, waarnaar de rijweg zal aflopen. De rijloper wordt gelijkgronds uitgevoerd en is voorzien in kleinschalige betonstraatstenen. Deze inrichting wordt doorgetrokken tot op het kruispunt met de Kerkstraat en is voorzien als één lange verkeersdrempel. Verspreid zijn enkele boomputten voorzien (diepte 1 m). De **Kerkstraat** tussen Letterhoutemdorp en Klein Zottegem bevat enkel het herstel van de bestaande toestand, zijnde rijweg in asfalt en verhoogde voetpaden in betonstraatstenen. In de Kerkstraat ter hoogte van het kerkplein worden de bestaande langse parkeerplaatsen omgevormd tot waterdoorlatende dwarse parkeerplaatsen (opbouw tussen 47 en 56 cm).

Zowel in **Letterhoutemdorp** als de **Kerkstraat** wordt de bestaande gemengde riolering vervangen door een gescheiden stelsel. Ter hoogte van Klein Zottegem wordt een nieuwe overstortconstructie ingeplant. In deze straten komt de RWA-streng op ca. 1,2-1,8 m onder het maaiveld te liggen, de DWA-streng op ca. 1,7 - 2,6 m. De wegenis (rijweg en parkeerstroken) in bovenvermelde zones heeft een standaard opbouw tussen 47 en 56 cm. Ter hoogte van de **Bakkerswegel** blijven de infrastructuurwerken beperkt tot het vervangen van eveneens de oude gemengde riolering naar een gescheiden stelsel. De RWA-streng komt op ca. 1,5-1,7 m onder het maaiveld te liggen, de DWA-streng op ca. 1,9 - 2,2 m. De contouren van de nieuwe verharding blijft identiek aan deze uit de bestaande toestand. In deze straat wordt maximaal ingezet op infiltratie/buffering in de fundering van de rijweg, hierdoor worden de klinkers waterdoorlatend uitgevoerd.

De heraanleg van de wegenis (rijweg, parkeerplaatsen, wandelpaden) zal grotendeels binnen het bestaande gabarit vallen. Het gescheiden **rioleringsstelsel** en de **buffergracht** zullen daarentegen een aanzienlijke impact op de ondergrond hebben.

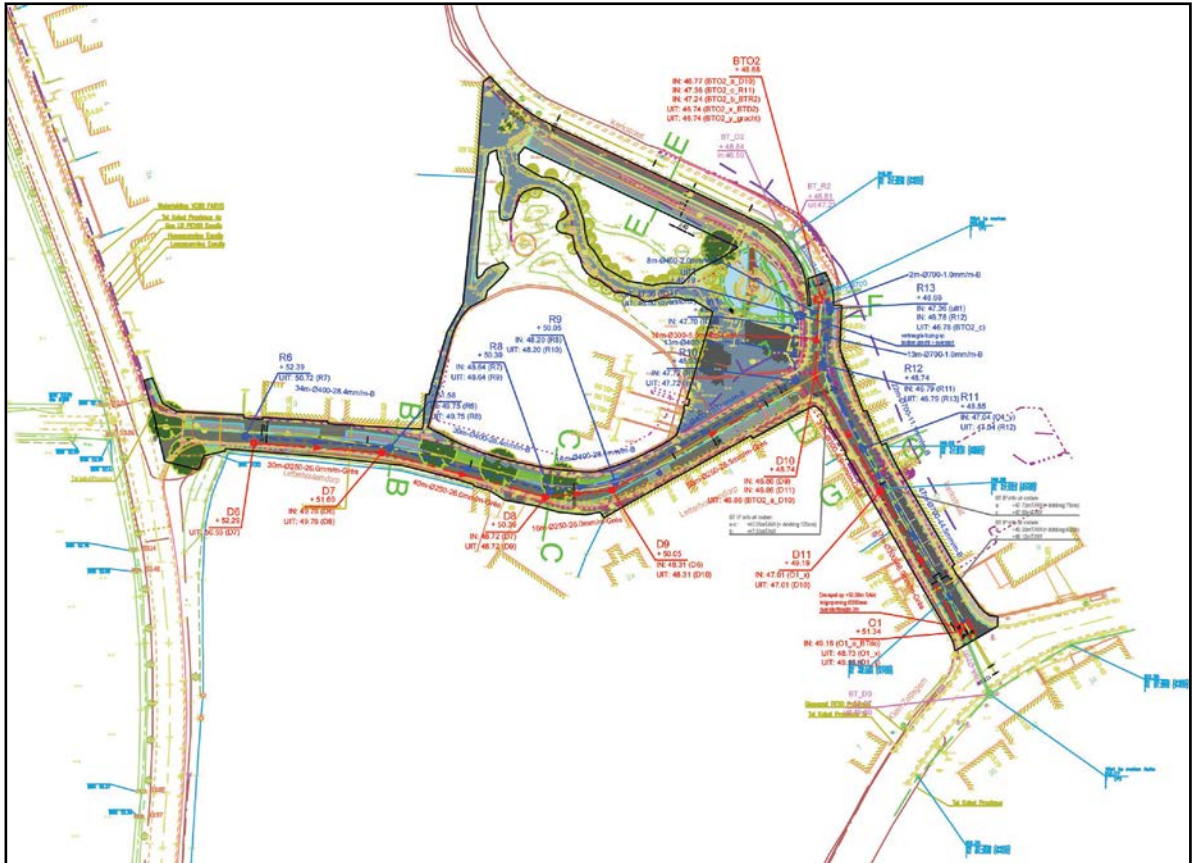

Fig. 7. Ontwerpplan van de riolerings- en wegeniswerken aan Letterhoutendorp, Kerkstraat en het kerkplein (© Studiebureau Sweco).

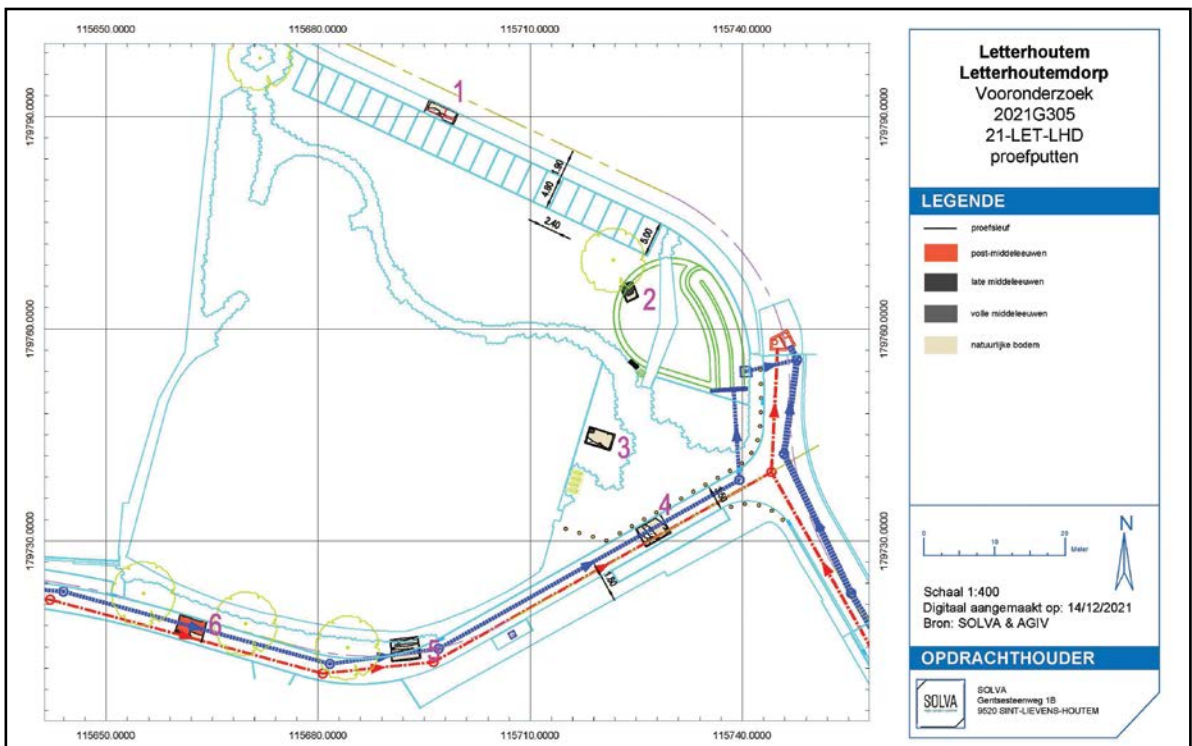

Fig. 8. Projectie van de proefputten op het vereenvoudigd ontwerpplan van de riolerings- en wegeniswerken aan Letterhoutendorp en het kerkplein (bron: Studiebureau Sweco, AGIV & SOLVA, digitaal aangemaakt op 14/12/2021).

Afb. 1. Zicht op het kerkplein met de Heilige Kruisverheffingskerk en de groenzone deels, richting westen (© Google Maps, opnamedatum juli 2019).

Afb. 2. Zicht op het kerkplein met de Heilige Kruisverheffingskerk en de groenzone deels na de geplande werken, richting westen (© Google Maps, opnamedatum oktober 2022).

1.4. WERKWIJZE EN STRATEGIE VAN DE OPGRAVING

Het bureauonderzoek heeft aangetoond dat de locatie van het projectgebied een interessante vraagstelling oproept. Het projectgebied (partim Letterhoutemdorp en deels de Kerkstraat) is immers binnen de goed bewaarde middeleeuwse kern van Letterhoutem gelegen. Tijdens het proefsleuvenonderzoek werden dan ook in twee proefputten sporen uit de volle en/of late middeleeuwen teruggevonden. Een **vlakdekkende opgraving** van de groenzone ten oosten van de parochiekerk (wadi en buffergracht) én van de parking ter hoogte van het kerkplein was noodzakelijk aangezien hier sporen te verwachten zijn, die meer informatie kunnen verschaffen over de dorpsgeschiedenis van Letterhoutem.

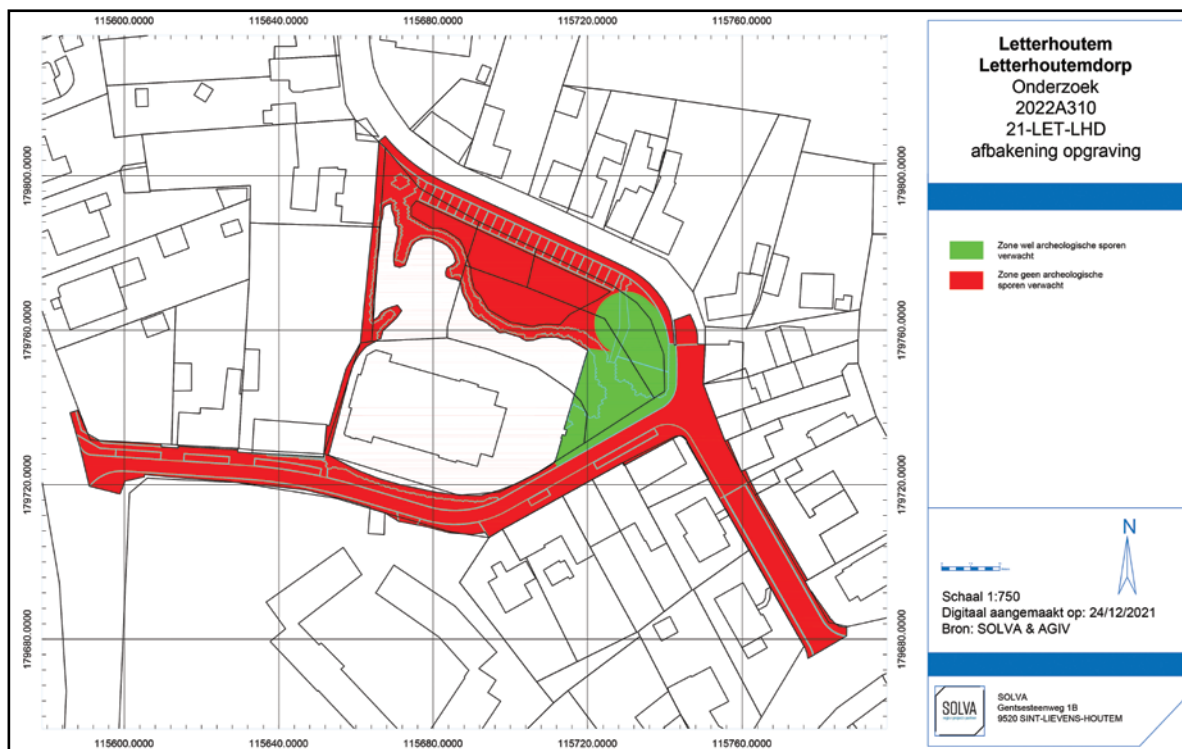

Fig. 9. Afbakening van de opgraving zoals vastgelegd in het programma van maatregelen (bron: AGIV & SOLVA, digitaal aangemaakt op 24/12/2021).

1.4.1. Motivering van de onderzoeksstrategie, -methode en -technieken

Het op te graven projectgebied bestaat enerzijds uit de groenzone ten oosten van de kerk, zone X genoemd, en anderzijds het kerkplein met parking ter hoogte van de parochiekerk, zone XII. Op het gedeelte van de groenzone komen een wadi en buffergracht, die worden uitgegraven tot een diepte van ca. 1,4-1,6 m onder het maaiveld. De heraanleg van de bestaande parking op het kerkplein heeft een standaard opbouw tussen 47 en 56 cm.

1.4.1.1. Opgravingsstrategie

De bestaande verharding en begroeiing (struiken en bomen) werden eerst opgebroken en verwijderd door de aannemer, firma Wegenwerken De Moor, alvorens het archeologisch onderzoek kon starten. Dit gebeurde op 7 en 8 maart 2022. Tijdens de opgraving zouden zij tevens de werkzaamheden aan de Kerkstraat opstarten, waarbij de langse parkeerplaatsen worden omgevormd tot dwarse parkeerplaatsen. Het afgraven van de parking op het kerkplein (zone XII) zou bijgevolg pas na de heraanleg van de nieuwe parkeerplaatsen kunnen aanvangen, zodanig dat er steeds parkeerplaatsen zouden beschikbaar zijn voor de bewoners en de klanten van het dorpscafé aan Letterhoutemdorp. Op 9 maart 2022 werd gestart met de zone waar de wadi en buffergracht gepland zijn, **zone X**. Er werd machinaal verdiept met een rupskraan tot op het eerste archeologische niveau onder begeleiding van een archeoloog. De graafwerken gebeurden tevens in samenwerking met de firma Wegenwerken De Moor. Aan het noordwestelijke uiteinde van zone X (wadi en buffergracht) bevond zich het eerste archeologische niveau onmiddellijk onder de teelaarde. Aangezien bij de heraanleg van het voetpad en de begroeiing het archeologisch niveau zou geraakt worden, werd het projectgebied enigszins uitgebreid (zie hoofdstuk 1.4.4). Het verdiepen naar het volgende archeologisch relevante niveau, gebeurde hetzij manueel, hetzij mechanisch, dit laatste steeds begeleid door een archeoloog. Alles werd stratigrafisch opgegraven met het oog op het verzamelen van dateerbaar materiaal en dateerbare lagen. Bij elk aangelegd grondplan werd het vlak opgekuist, gefotografeerd en de aanwezige sporen gecoupeerd,

geregistreerd en beschreven (in de relationele databank). De meeste sporen (paalsporen, greppels en kuilen) werden manueel uitgehaald. Het aanwezige vondstmateriaal werd hierbij integraal gerecupereerd. De aangelegde niveaus werden onderzocht door een aantal vrijwillige metaaldetectoristen. Zone X werd volledig afgewerkt op 25 maart 2022.

Tijdens de opgraving van zone X werd tevens begonnen met het uitbreken van de parking langs de Kerkstraat. Deze zone was niet opgenomen binnen het vervolgonderzoek (zie hoofdstuk 1.4.4). Echter, bij het uitgraven van het vlak voor deze nieuwe parkeerplaatsen kwamen onverwachts enkele archeologische sporen tevoorschijn. Gelet op het feit dat de sporen niet verder dreigden vergraven te worden (de maximale diepte van de uitgraving was het niveau waarop de sporen zichtbaar werden) en dat het een beperkte hoeveelheid sporen betrof, werd in overleg met de opdrachtgever en de aannemer beslist om het archeologisch onderzoek uit te breiden met een werfbegeleiding van de noordelijke parkeerzone. De zone van de **werfbegeleiding** werd geregistreerd als **zone XI**.

Na het afwerken van zone X waren de nieuwe parkeerplaatsen aan de Kerkstraat intussen beschikbaar en kon het opgraven van het kerkplein aangevat worden. Voor de heraanleg van de parking op het kerkplein wordt niet meer verstoord dan max. 60 cm onder het maaiveld. Na de opbraak van de parking, **zone XII**, werd het vlak mechanisch aangelegd niet dieper dan deze beperkte verstoringdiepte. Het aangelegde vlak werd opgekuist, gefotografeerd en de aanwezige sporen werden gecoupeerd, geregistreerd en beschreven. Het opgraven van zone XII startte op 28 maart 2022 en eindigde op 31 maart 2022.

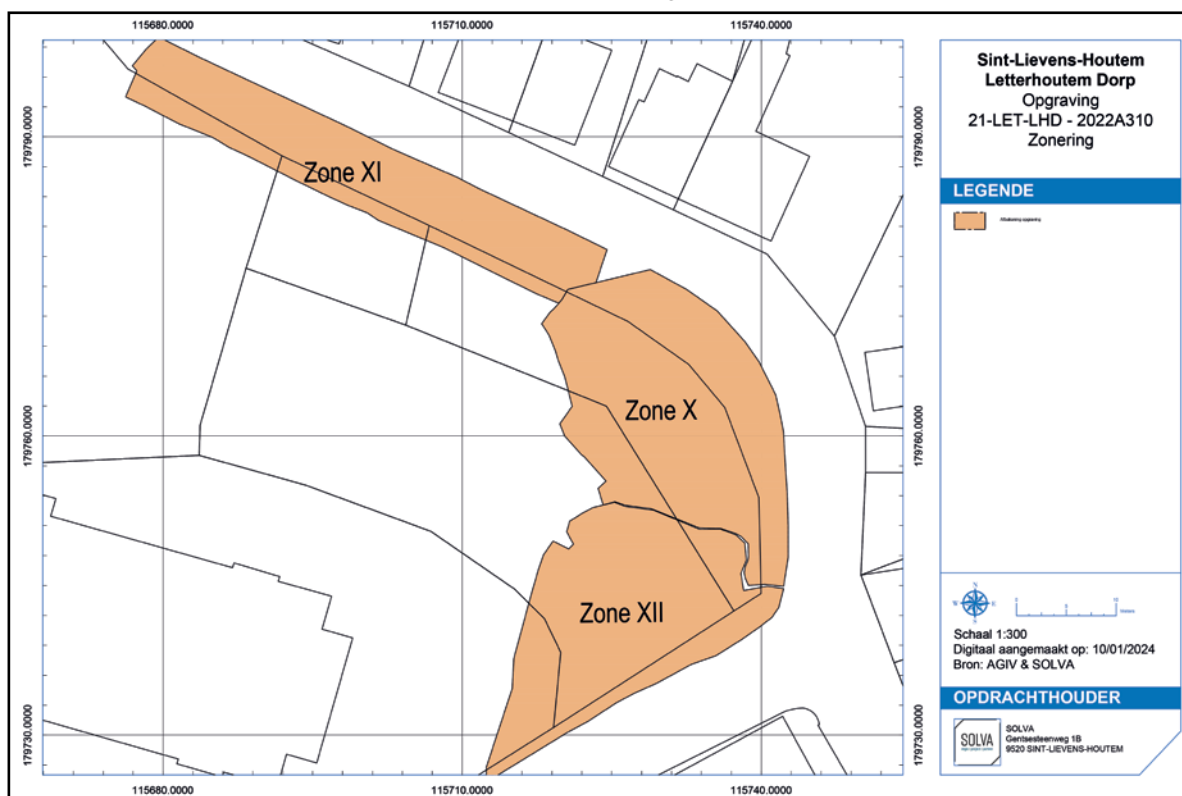

Fig. 10. Plan van de werkput van de opgraving op het kadasterplan met aanduiding van de verschillende zones (bron: AGIV, digitaal aangemaakt op 10/01/2024).

1.4.1.2. Methodes en technieken

De afgraving van het vlak gebeurde door de firma Wegenwerken De Moor met een rupskraan met platte bak. Voor het verder verdiepen naar een volgend archeologisch niveau werd gebruik gemaakt van dezelfde rupskraan of een minigraver. Dit gebeurde steeds onder begeleiding van de archeologen van SOLVA. De afgegraven aarde werd onmiddellijk afgevoerd.

Na het afgraven werden alle structuren opgeschoond, gefotografeerd (met projectcode 21-LET-LHD / 2022A310) en digitaal opgemeten met een RTS. Elk spoor kreeg een individueel spoornummer met een daaraan gekoppeld uniek volgnummer voor de vondsten. Elk spoor werd beschreven in de SOLVA-Archeologiedatabank. Het gebruik van gestandaardiseerde fiches en een gestandaardiseerde nummering van de sporen en de lagen in een spoor – en alles wat daarmee samenhangt (foto's, plannen, vondsten...) – heeft niet alleen te maken met het stroomlijnen van de registratie op het veld, maar ook met de verwerking van deze gegevens tijdens de rapportage.

De dienst archeologie van SOLVA heeft in de loop van 2009 de ontwikkeling van een databank geïnitieerd. Haar doel is zowel het kunnen invoeren en opslaan, als raadplegen en beheeren van alle gegevens – velddata en externe informatie – in één systeem. Daarenboven is het de opzet om met de databank overzichtelijke lijsten te kunnen genereren, die als bijlagen kunnen dienen in de rapporten. De basis van de databank is het spoor dat uiteenvalt in negen types: 'laag', 'muur', 'vloer', 'skelet', 'hout', 'vondst', 'vertical feature interface' of 'VFI', 'horizontal feature interface' of 'HFI' en 'boring'. Voor elk type spoor bestaat één gestandaardiseerde fiche in de databank. Aan deze kleinste eenheid wordt alles gekoppeld: plannen, tekeningen, foto's én vondsten. Bovendien worden op dit niveau de eerste relaties gelegd tussen de sporen onderling: een spoor 'is recenter', 'is ouder', 'gelijktijdig met' of 'hetzelfde als' een ander spoor.

Op een tweede niveau in de databank staan de spoorcombinaties. Deze groeperen één of meerdere sporen. Elke spoorcombinatie krijgt een individueel nummer, namelijk het nummer van het eerste spoor dat tot deze spoorcombinatie behoort. Het is evenwel niet zo dat elk spoor noodzakelijk deel uitmaakt van een spoorcombinatie. Verstoringen en 'negatieve sporen', sporen die na couperen geen of een natuurlijk spoor blijken te zijn, worden niet tot het niveau van een spoorcombinatie gebracht, maar bestaan enkel tot op het spoorniveau. De plannen, tekeningen, foto's en vondsten die gekoppeld zijn aan een spoor worden door de databank automatisch verbonden aan de spoorcombinatie waartoe ze behoren. Vanuit dit niveau kan men dus makkelijk navigeren in de verschillende sporen van die spoorcombinatie en waaraan de vondsten, plannen, tekeningen en foto's verbonden zijn. Op dit niveau laat de databank eveneens toe chronologische/stratigrafische relaties te leggen tussen de spoorcombinaties onderling.

Het derde niveau in de databank bevat de structuren. Structuren groeperen op hun beurt één of meerdere spoorcombinaties. Ook zij krijgen een individueel nummer, met name het eerste spoorcombinatienummer dat tot deze structuur behoort. Indien bijvoorbeeld een gebouwplattegrond (structuurniveau) is vastgesteld, bestaande uit verschillende paalsporen (spoorcombinatieniveau), dan zal deze gebouwplattegrond het nummer dragen van een spoorcombinatie (een paalspoor) die deel uitmaakt van deze structuur. Elk paalspoor (spoorcombinatieniveau) kan op zijn beurt bestaan uit een paalkern (spoorniveau) en een insteek (spoorniveau). Opnieuw is het zo dat niet elke spoorcombinatie tot een structuur hoeft te behoren. De databank groepeerd onder een structuur telkens de plannen, tekeningen, foto's en vondsten die gekoppeld zijn aan de spoorcombinaties die deel uitmaken van de structuur. Opnieuw is vanuit het structuurniveau gemakkelijk te navigeren tussen de verschillende spoorcombinaties die ertoe behoren en zo, verder afdalend, uiteindelijk tussen de verschillende sporen. Op dit niveau kunnen eveneens chronologische/stratigrafische relaties gelegd worden tussen structuren.

Wat de vondsten en de staalnames betreft, wensen we mee te geven dat de databank een uitgebreide mogelijkheid tot determinatie, datering en assessment voorziet. Dit gebeurt zoals vermeld op het spoorniveau. Hieraan zijn de verschillende vondst- en staalnummers van de vondsten gekoppeld. Bij het ingeven van de vondsten wordt 'automatisch' een

datering gegenereerd, maar deze kan manueel overschreven worden. Dit geldt op spoor-, spoorcombinatie- en structuurniveau. De databank laat eveneens toe de vondstgegevens te bevragen en te exporteren naar Excel. Bovendien kan voor elke vondst een logboek van de verschillende behandelingen aangemaakt worden. De databank bevat tot slot alle relevante documenten met betrekking tot een project in een map 'bijlagen': rapporten, plannen, overzichtsfoto's, rapporten natuurwetenschappelijk onderzoek, totaalplan...

Alle gegevens zijn hierna samengebundeld in het voorliggende eindrapport.

1.4.2. Beschrijving van de organisatie van de opgraving

Van 09/03 t.e.m. 31/03/2022 werden door Sigrid Klinkenborg (veldwerkleider), Katleen Couchez en Erik Verbeke (assistent-archeologen) het projectgebied opgegraven en onderzocht tot op de verstoringsdiepte. Inhoudelijke keuzes en afwegingen op het terrein werden onderling gemaakt. Voor het graafwerk en opkuisen van het vlak werden zij bijgestaan door de technisch assistenten Wim Vanrolleghem en Sami Belbachir. Archeoloog Arne De Graeve kwam tweemaal ter plaatse voor het nemen van dronebeelden van de aangelegde zones. Metaaldetectie gebeurde door de vrijwillige erkende metaaldetectoristen Christopher Stichelmans, Peter D'Haese (14/03) en Lieven Verstraeten (17/03).

1.4.3. Beschrijving van het gebruikte materiaal

De afgraving gebeurde met een graafmachine met een platte bak van 1,8 m breed. De foto's werden genomen met een Canon EOS 200D. De vondsten werden per laag gerecupereerd en in vondstzakjes gestoken. Deze werden onmiddellijk voorzien van een uniek volgnummer (= vondstnummer). Het digitaal inmeten van de sporen en het bepalen van de hoogte van het terrein en de afgegraven niveaus (in TAW) werden gedaan met een totaal station (Trimble S5 en Trimble R6 GNSS). De registratie van de archeologische sporen gebeurde met een tablet met een *Filemaker 19 go app*.

Bij de verwerking van de opgravingsgegevens werden alle spoorbeschrijvingen, plannen, foto's, vondstbeschrijvingen en -behandelingen ingevoerd in de SOLVA-Archeologiedatabank.⁸ Alle vondsten werden gewassen, gedroogd, geteld en ingevoerd in de SOLVA-Archeologiedatabank. De terreinfoto's zijn uitgeselecteerd en eveneens opgeladen in de SOLVA-Archeologiedatabank.

1.4.4. Beschrijving en motivering van eventuele afwijkende methodiek en van eventuele bijstellingen van de oorspronkelijke strategie

Het projectgebied zoals afgebakend in het programma van maatregelen⁹ van de bekrachtigde nota (projectcode 2021G305) begrenst de parking ten oosten van de kerk (zone XII) en de groenzone ten noordoosten van de kerk (zone X) waar de wadi en buffergracht gepland zijn (zie *supra*).

In de recreatieve groenzone ten noorden van de parochiekerk worden de bestaande wandelpaden heraangelegd (opbouw 20 cm). De opbouw wordt aangepast in uitvoering zodat deze niet dieper gaat dan de bestaande toestand (om tevens de wortels van de bomenrijen langs beide zijden te vrijwaren). Aan het noordwestelijke uiteinde van zone X bevond zich echter het eerste archeologische niveau onmiddellijk onder de teelaarde. Aangezien bij de heraanleg van het voetpad en de begroeiing het archeologisch niveau zou geraakt worden, is het projectgebied enigszins uitgebreid. Grondplan A werd in dit extra gedeelte opgekuist en de sporen geregistreerd binnen zone X. Deze uitbreiding werd nadien met een worteldoek

⁸ De SOLVA-Archeologiedatabank omvat alle informatie die op terrein ingezameld wordt (spoorfiches, plannen, tekeningen, foto's, ...) alsook de vondsten. Op basis van deze basisinformatie worden tevens archeologische spoorcombinaties en structuren gecreëerd, alsook diverse bijlagen (rapporten, rapport natuurwetenschappelijk onderzoek...). De databank beheert zodoende alle opgravingsdata ingezameld op projecten die door SOLVA worden uitgevoerd. Ze is te allen tijde te consulteren op de bureaus van SOLVA.

⁹ Pede & De Graeve 2021b.

afgedekt.

Tijdens de opgraving werd tevens begonnen met het uitbreken van de parking langs de Kerkstraat. Hier worden de bestaande langse parkeerplaatsen omgevormd tot waterdoorlatende dwarse parkeerplaatsen (opbouw tussen 47 en 56 cm). Deze zone was niet opgenomen binnen het vervolgonderzoek. De proefput aangelegd in de Kerkstraat leverde immers binnen het gabarit van de geplande werken geen sporen op die relevante inzichten zouden verschaffen in de dorpsvorming van Letterhoutem. Echter, bij het uitgraven van het vlak voor deze nieuwe parkeerplaatsen kwamen onverwachts toch enkele archeologische sporen tevoorschijn. Gelet op het feit dat de sporen niet verder dreigden vergraven te worden (de maximale diepte van de uitgraving was het niveau waarop de sporen zichtbaar werden) en dat het een beperkte hoeveelheid sporen betrof, werd in overleg met de opdrachtgever en de aannemer beslist om het archeologisch onderzoek uit te breiden met een werfbegeleiding van de noordelijke parkeerzone. Dit hield in dat het afgraven voor de nieuwe parkeerzone verder werd opgevolgd en de vrijgekomen sporen geregistreerd werden. Op deze wijze werden de werkzaamheden niet vertraagd en kon bijkomende informatie ingewonnen worden over het verloop van het in zone X aangetroffen wegtracé (zie hoofdstuk 4.2.2.2.1). De zone van de werfbegeleiding werd geregistreerd onder zone XI.

Naast de kleine uitbreiding van zone X en het opvolgen van de parkeerzone aan de Kerkstraat (zone XI) werd er niet afgeweken van de strategie, methodiek of technieken zoals beschreven in het programma van maatregelen.

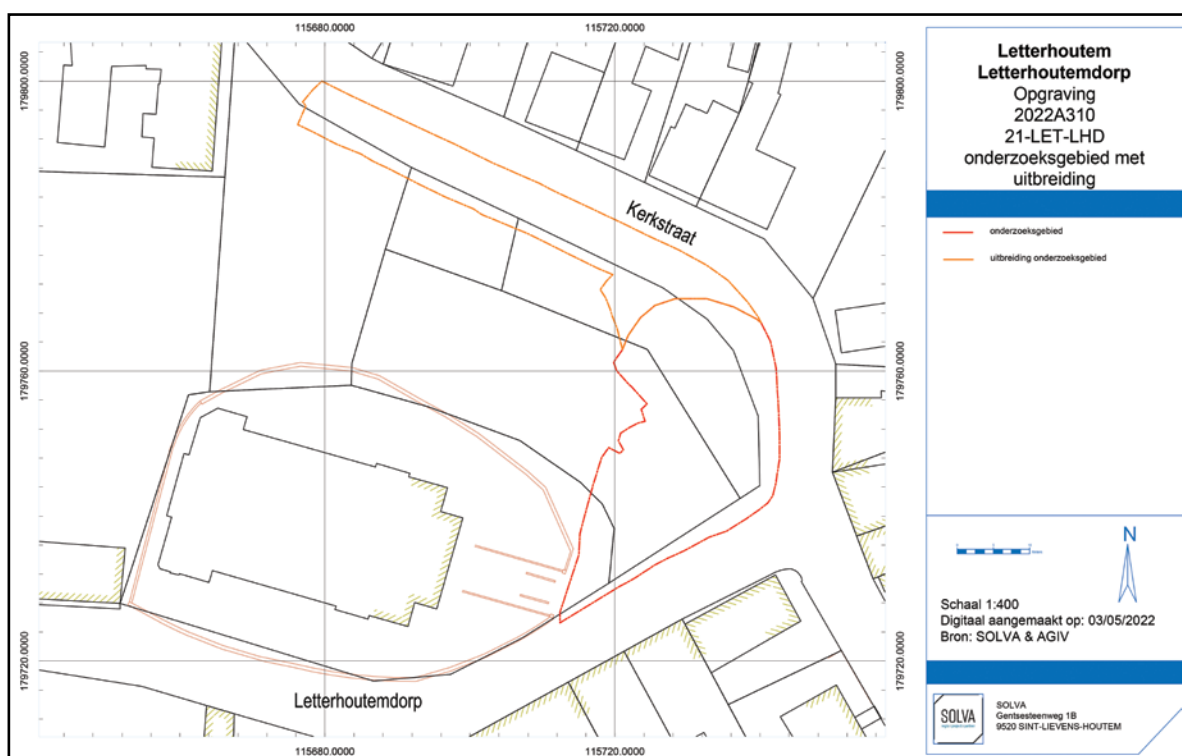

Fig. 11. Plan van de werkput van de opgraving (zone X en XII) op het kadasterplan met aanduiding van de uitbreiding (het oranje begrenst zowel zone XI als de noordelijke uitbreiding van zone X) (bron: AGIV & SOLVA, digitaal aangemaakt op 03/05/2022).

1.4.5. Motivatie van de keuze ten aanzien van de selectie van vondsten

Tijdens het terreinwerk is geen selectie gebeurd bij het recupereren van de vondsten. Om een zo compleet mogelijk beeld van de site en de archeologische restanten te verkrijgen, werd alles ingezameld, voorzien van een vondstnummer (= uniek volgnummer) en opgenomen in de SOLVA-Archeologiedatabank.

1.4.6. Motivatie van de keuze ten aanzien van de staalname

Algemeen kan gesteld worden dat er geen sporen aanwezig waren geschikt voor verdere macroresten-, microresten- en pollenanalyses. De aangetroffen kuilen, greppels, grachten en het wegtracé lijken snel gedicht te zijn na uitgraving waardoor het ontbreekt aan organische inspoellaagjes. In de opvullingspakketten kon bovendien geen organisch materiaal herkend worden, ondanks een gunstige grondwatertafel voor de diepste sporen. Er werden tevens geen houtresten aangetroffen. Eén van de diepste kuilen met een donkergrijze leemopvulling, kuil X-129, werd bemonsterd. Dit bodemstaal blijft voor eventueel latere analyses ter beschikking.

Omwille van het ontbreken van dateerbare aardewerkensembles werden houtskoolstalen verzameld. Na evaluatie is een selectie opgestuurd naar het KIK voor C14-datering. Specifieke aandacht ging naar de vermoedelijke oudste sporen, waaronder enkele paalsporen en een greppel. Dit geeft een duidelijkere datering van deze sporen en kan op die manier het chronologisch verhaal van de site scherper stellen. Daarnaast werd uit vier representatieve kuilen een kalkzandsteenfragment uit de opvulling als staal ingezameld. Ten slotte werd van een uitbraakspoor een representatief staal van het bouw materiaal verzameld. Alle staalnames zijn voorzien van een staalnummer (= uniek volgnummer) en opgenomen in de SOLVA-Archeologiedatabank.

1.4.7. Tekstuele omschrijving van de inbreng van specialisten

De radiokoolstofdateringen werden uitgevoerd door Mathieu Boudin van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK-IRPA). Het aardewerk werd bestudeerd door Wouter De Maeyer (SOLVA), waarbij de archeologische tekeningen van het aardewerk werden verzorgd door Frederik De Kreyger van De Logi & Hoorne Erfgo3D.

1.4.8. Tekstuele omschrijving van de algemene wetenschappelijke advisering door personen die buiten het project stonden

Sibrecht Reniere (UGent) werd geconsulteerd over de vondst van een kubussteen uit kuil X-84.

02 | ASSESSMENTRAPPORT

SOULVA
regio | project | partner

FF

FF

2. ASSESSMENTRAPPORT

2.1. TEKSTUELE BESCHRIJVING EN MOTIVERING VAN DE BIJ HET ASSESSMENT GEHANTEERDE METHODEN, TECHNIEKEN EN CRITERIA

Voor de gehanteerde methoden en technieken van het assessment van vondsten en stalen: zie bijlage.

2.2. BESCHRIJVING VAN DE OBSERVATIES EN REGISTRATIES UIT HET ASSESSMENT

2.2.1. Assessment van vondsten

Het assessment van de vondsten gebeurt op contextniveau en is terug te vinden in de lijsten in bijlage.

2.2.2. Assessment van stalen

Er zijn 28 houtskoolstalen genomen voor eventuele C14-analyse, één bodemstaal, vier natuursteenstalen en één baksteenstaal. De volledige lijst van stalen is te vinden in de bijlagen. Een vergaand assessment zou gelet op het kleine aantal stalen en het weinig significante karakter van het overgrote deel van deze stalen, weinig bijbrengen.

2.2.3. Conservatie-assessment

De vondsten zijn gewassen, gedroogd en conform de regels van de Code van Goede Praktijk v4.0 bewaard in het Onroerend Erfgoeddepot van SOLVA. De stalen zijn eveneens conform de regels van de Code van Goede Praktijk v4.0 bewaard in het Onroerend Erfgoeddepot van SOLVA.

Alle gegenereerde data die in het kader van dit eindverslag tot stand komen, worden door SOLVA digitaal bewaard op een centrale server die dagelijks “in-huis” wordt geback-up't en off-site wordt gekopieerd. Alle gegenereerde data en rapporten zijn raadpleegbaar in de SOLVA-Archeologiedatabank.

2.2.4. Assessment van sporen en spoorcombinaties

Tijdens de opgraving werden in totaal voor de drie zones 206 sporen geregistreerd, waarvan 182 sporen binnen zone X, 5 sporen in zone XI en 19 sporen in zone XII. Aangezien proefput 2 en 3 (zone II en III) uit het vooronderzoek binnen het opgravingsgebied liggen, werden de 8 geregistreeerde sporen uit de twee proefputten geïncorporeerd bij het maken van contexten. De in totaal **214 individuele sporen** konden na interpretatie ondergebracht worden in **125 contexten** (= spoorcombinaties). Hiervan behoren 109 contexten tot zone II (proefput 2), zone X en zone XI (opgraving). Voor zone III (proefput 3) en zone XII werden 16 contexten aangemaakt. Qua interpretaties zijn de 125 spoorcombinaties te identificeren als: 87 kuilen, 12 lagen (6 ondefinieerbare lagen, 5 ophogingslagen en 1 opvullingslaag), 5 paalsporen, 4 insteken, 3 muren, 3 uitbraaksporen, 3 dierbegravingen, 3 greppels, 2 grachten, 2 weg-opgave en 1 riool. Er konden geen archeologische structuren worden gevormd.

2.3. TEKSTUELE BESCHRIJVING VAN HET POTENTIEEL VOOR WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK EN DE AARD DAARVAN, MET WAARDERING

Het projectgebied, met het kerkplein en deels de groenzone, ligt binnen de historische kern van Letterhoutem. De geschiedenis van de dorpskern van Letterhoutem is voornamelijk gebaseerd op historisch onderzoek, zijn archeologische waarde is nagenoeg uitsluitend gekend via veldprospecties en metaaldetectie. Deze opgraving liet zo toe om op een klein

oppervlakte meer informatie te verkrijgen over de vorming en de ontstaansgeschiedenis van het dorp.

2.4. TEKSTUELE BESCHRIJVING VAN HET UIT TE VOEREN ONDERZOEK

2.4.1. Strategie voor de verwerking

De verzamelde terreingegevens zijn verwerkt in de Archeologiedatabank van SOLVA. Nadien werden deze gegevens door Katleen Couchez en Wouter De Maeyer geconfronteerd met verschillende (historische) bronnen.

Vooreerst wordt het landschappelijk, historisch, cartografisch en archeologisch kader van de site en omgeving besproken (H3). Daarna volgt een interpretatie van de site a.d.h.v. zijn stratigrafische opbouw, de archeologische spoorcombinaties/-categorieën en de culturele vondsten (H4). De datering van de site werd opgesteld door een combinatie van de aardewerkvondsten en natuurwetenschappelijke gegevens (C14-analyse). Tot slot wordt de datering en de synthese van de archeologische site overlopen. Hierop volgt een interpretatie in functie van de opgestelde onderzoeksvragen zoals opgesteld in hoofdstuk 1.3.1 (H5).

2.4.2. Conservatiestrategie

Alle vondsten worden conform de vigerende norm bewaard in het erkende depot van SOLVA. Er is geen bijkomende noodzaak tot conservatie. Het aardewerk, dierlijk bot, bouwmetaal en glas zijn gewassen, gedroogd en gedetermineerd en worden volgens de regels van de kunst opgeslagen in het erkende Onroerend Erfgoeddepot van SOLVA. De weinige metaalvondsten worden in een zuurstofarme omgeving op een gestabiliseerde manier bewaard, zodat ze beschermd zijn voor verdere desintegratie. Er werden geen organische restanten aangetroffen die een speciale behandeling of bijzonder conservatiestrategie vragen.

2.4.3. Onderzoeksvragen voor vervolgonderzoek

Niet van toepassing.

03 | BESCHRIJVING VAN HET KADER VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

Kaart van Leclerc © verz. Stadsarchief Aalst, archief Land van Aalst

3. BESCHRIJVING VAN HET KADER VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

3.1. HET LANDSCHAPPELIJK KADER

Letterhoutem ligt ten noordoosten van de hoofdgemeente Sint-Lievens-Houtem, te situeren tussen Gent en Aalst. De gemeente ligt zo'n 17 km ten zuidoosten van Gent en zo'n 12 km ten zuidwesten van Aalst. De deelgemeente Letterhoutem wordt begrensd door Bavegem in het noorden, door Vlierzele en Zonnegem in het oosten en door Borsbeke in het zuiden. De gemeente Sint-Lievens-Houtem bevindt zich op de grens van de zandleem- en leemstreek van Zuid-Oost-Vlaanderen (Figuur 12).

Het projectgebied situeert zich in het dorpscentrum van Letterhoutem, namelijk op het kerkplein en deels de groenzone/recreatiezone ten oosten van de parochiekerk. Volgens het Gewestplan valt het projectgebied in een woongebied met een landelijk karakter (Figuur 13).

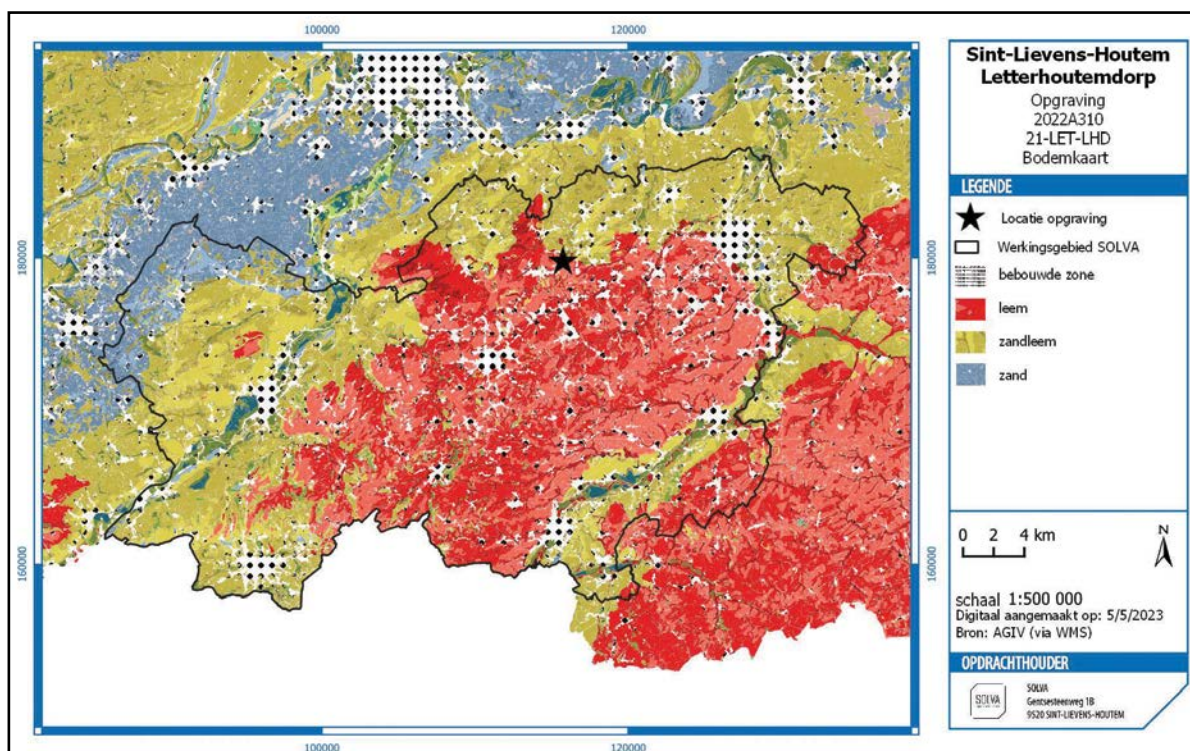

Fig. 12. Situering van het projectgebied op de bodemkaart op regionaal niveau (aangegeven met ster) (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).

Fig. 13. Situering van het projectgebied op het gewestplan (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).

3.1.1. Aardkundige en hydrografische situering

ALGEMENE GEOLOGISCHE EN GEOMORFOLOGISCHE SCHETS VAN DE REGIO¹⁰

Het projectgebied behoort tot de ecoregio van de zuidwestelijke heuvelzone en meer specifiek het Zuid-Vlaams lemig heuveldistrict. Dit bestaat uit een geaccidenteerd tertiair heuvellandschap waarbij gedurende het tertiair door de zee verschillende zand- en kleilagen zijn afgezet (Formatie van Kortrijk, Formatie van Tielt, Formatie van Gent, Formatie van Lede, Formatie van Maldegem en Formatie van Diest). Na de daling van de zeespiegel werden deze sedimenten in het pleistoceen (quartaire) door erosie aangetast, voornamelijk de zandige formaties. De kleiige lagen boden meer weerstand aan de erosie en vormden de heuveltoppen van het tertiair reliëf. Tijdens de laatste ijstijd werd dit landschap bedekt met niveo-eolische leem (0 tot 15 m). Onder invloed van de overheersende westenwinden tijdens het weichselglaciaal zijn de naar het westen gerichte hellingen slechts met een dunne laag löss bedekt. Op plaatsen die tegen de dominerende winden beschermd waren (de oostelijk gerichte hellingen en de kleinere plateaus) is de lössmantel zeer dik. De tertiaire lagen komen slechts op een zeer beperkt aantal plaatsen aan het oppervlak. De sterke erosie op het einde van het tertiair en tijdens het pleistoceen veroorzaakte het huidige golvend tot sterk golvend reliëf. Er is een opeenvolging te zien van langgerekte leemruggen met relatief vlakke delen en zachte hellingen, gescheiden door talrijke beekvalleien en depressies, die dikwijls begrensd zijn door een steile rand. Dit zorgde voor een opeenvolging van open kouters op de leemruggen en, in de beekdalen, depressies met een gesloten begroeiing. In het zuiden wordt het landschap bepaald door de zogenaamde Zuid-Vlaamse Heuvelrij. De valleien zijn daar zeer sterk ingesneden, soms bijna kloofdalen, en de ruggen zijn zacht hellend.

De bodemseries binnen het Zuid-Vlaams lemig heuveldistrict worden gerangschikt in twee groepen. Enerzijds zijn er de plateau- en hellinggronden met hoofdzakelijk (niet tot sterk

¹⁰We baseren ons voor deze beschrijving op de definitie en karakterisering van de ecodistricten in Vlaanderen. In het concept 'ecodistrict' worden diverse geologische, geomorfologische, bodemkundige, hydrografische en historisch-geografische aspecten, die ook een determinerende invloed hebben gehad op het menselijk handelen in het verleden, in relatie tot elkaar besproken: Sevenant et al. 2002.

gleyige) diepe leemgronden (meer dan 80 cm dik) met een al dan niet (sterk) gevlekte textuur B-horizont. Verspreid, maar vooral langs de valleiranden komen ondiepe leemgronden met textuur B-horizont voor, met een zand- of kleisubstraat beginnend op geringe diepte, evenals beperkte oppervlakten zandleem- en kleigronden met een niet bepaalde profielontwikkeling. Plaatselijk, op enkele hoge toppen en steile hellingen, dagzoomt het tertiair kleiig of zandig materiaal. Anderzijds zijn er de vallei- en depressiegronden, met dominantie van jonge leem of zandleembodems zonder profielontwikkeling. Het noordelijk gebied van het district wordt plaatselijk gedomineerd door zandleemgronden.

HET PROJECTGEBIED

De quartairgeologische profieltypekaart (Figuur 14) karakteriseert het projectgebied als type 3a: holocene en/of tardiglaciale fluviatiele afzettingen bovenop de pleistocene sequentie. De gele zone errond wordt beschreven als type 2: geen holocene en/of tardiglaciale afzettingen bovenop de pleistocene sequentie.

Op de tertiairgeologische profieltypekaart is te zien dat het projectgebied gelegen is op de Formatie van Gentbrugge, Lid van Vlierzele (Figuur 15). Het gaat om glauconiet- en glimmerhoudend groen tot grijsgroen fijn zand, soms kleihoudend, met plaatselijk dunne zandsteenbankjes.

Voor het gebied is geen geomorfologische kaart beschikbaar.

3.1.1.1. Fysisch-geografische situering

Letterhoutem kent een sterk golvend landschap. Op het hoogtemodel is te zien hoe Letterhoutem zich op de laatste uitlopers van een heuvelrug bevindt, die zich zuidwestelijk-noordoostelijk uitstrekt van Zottegem tot net ten zuiden van Sint-Lievens-Houtem (Figuur 16). Ten noordwesten en ten zuidoosten van deze heuvelrug situeren zich de valleien van de Molenbeek die verder lopen in de richting van de noordelijker gelegen Scheldevallei. Op het niveau van het projectgebied zelf is zowel op de quartairgeologische kaart als op het hoogtemodel te zien dat er zich een kleine beekvallei situeert ter hoogte van het dorpscentrum. Vermoedelijk is de zogenaamde 'Pastorijgracht', net ten oosten van het dorpscentrum, hiervan een restant. Deze gracht watert af richting het noorden. Het projectgebied vertoont echter geen grote hoogteverschillen (Figuur 17) met hoogtes schommelend tussen +49 m en +49,7 m TAW op de noord-zuid as (Figuur 19). Het hoogteverschil op de noordwest-zuidoost oriëntatie in zone XI loopt van +50 m tot +48,75 m TAW (Figuur 18).

De **potentiële bodemerosiekaart** (Figuur 20) toont voor het projectgebied zelf geen nuttige informatie. Voor de omliggende gronden wordt een lage tot zeer lage erosiegraad weergegeven.

De **bodemkaart** (Figuur 21) geeft aan dat de gronden rondom het projectgebied voornamelijk bestaan uit droge tot matige droge leembodems met textuur B-horizont, respectievelijk Apa en Aca. Net ten (zuid)oosten van de dorpskern is de beekvallei (Pastorijgracht) duidelijk aanwezig met nattere, gleyige leembodems. Het projectgebied zelf ligt in bebouwde zone (OB). Op de **bodemassociatiekaart** (Figuur 22) situeert het projectgebied zich in een leemgrond met textuur B-horizont, matig droge associatie (32).

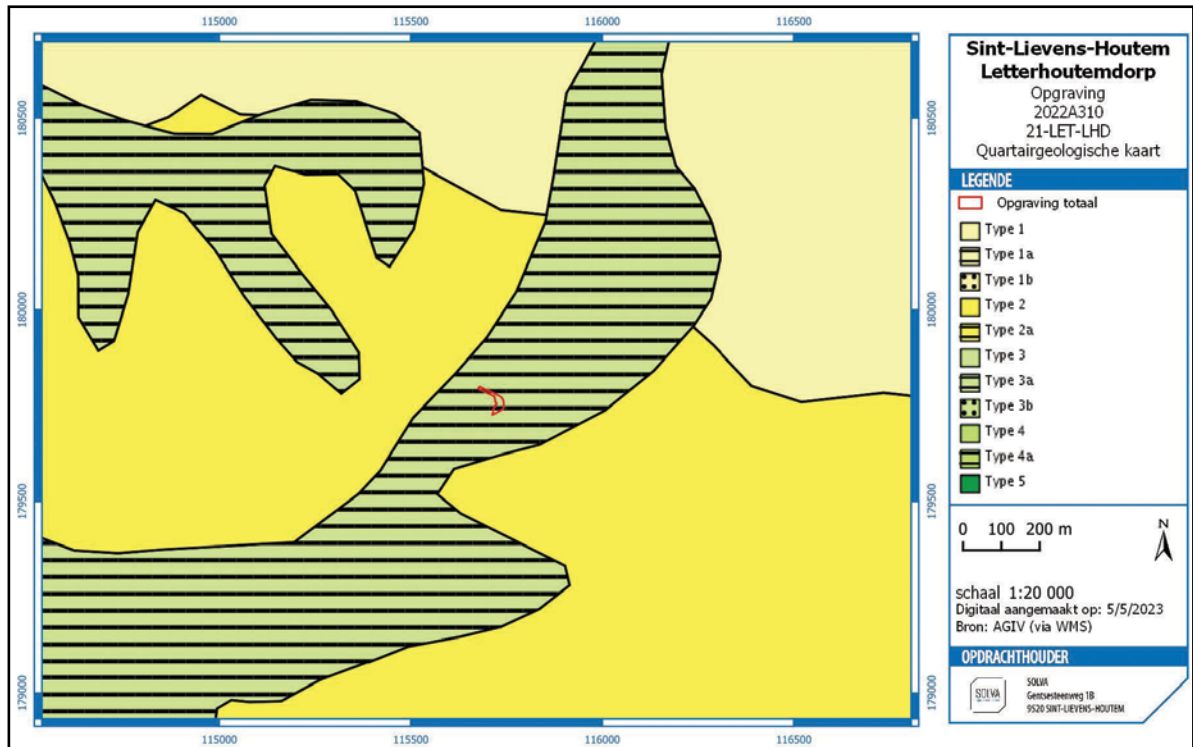

Fig. 14. Situering van het projectgebied op de Quartairegeologische kaart (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).

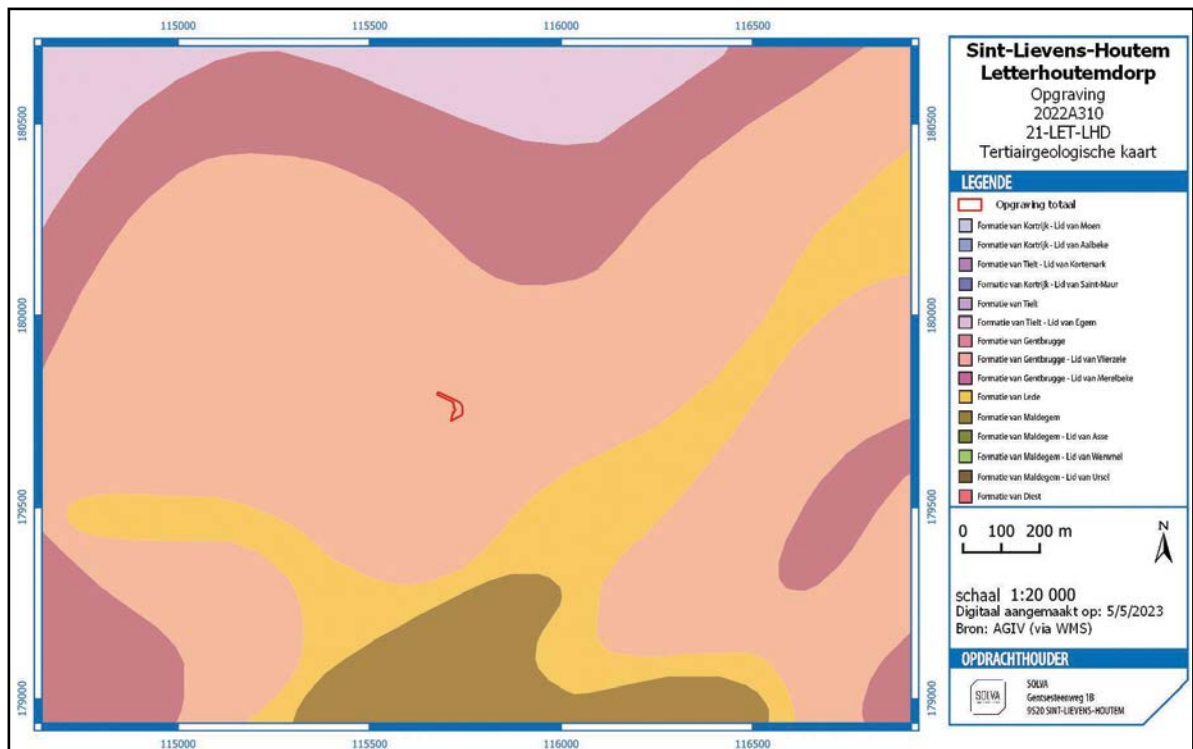

Fig. 15. Situering van het projectgebied op de Tertiairegeologische kaart (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).

BESCHRIJVING VAN HET KADER VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

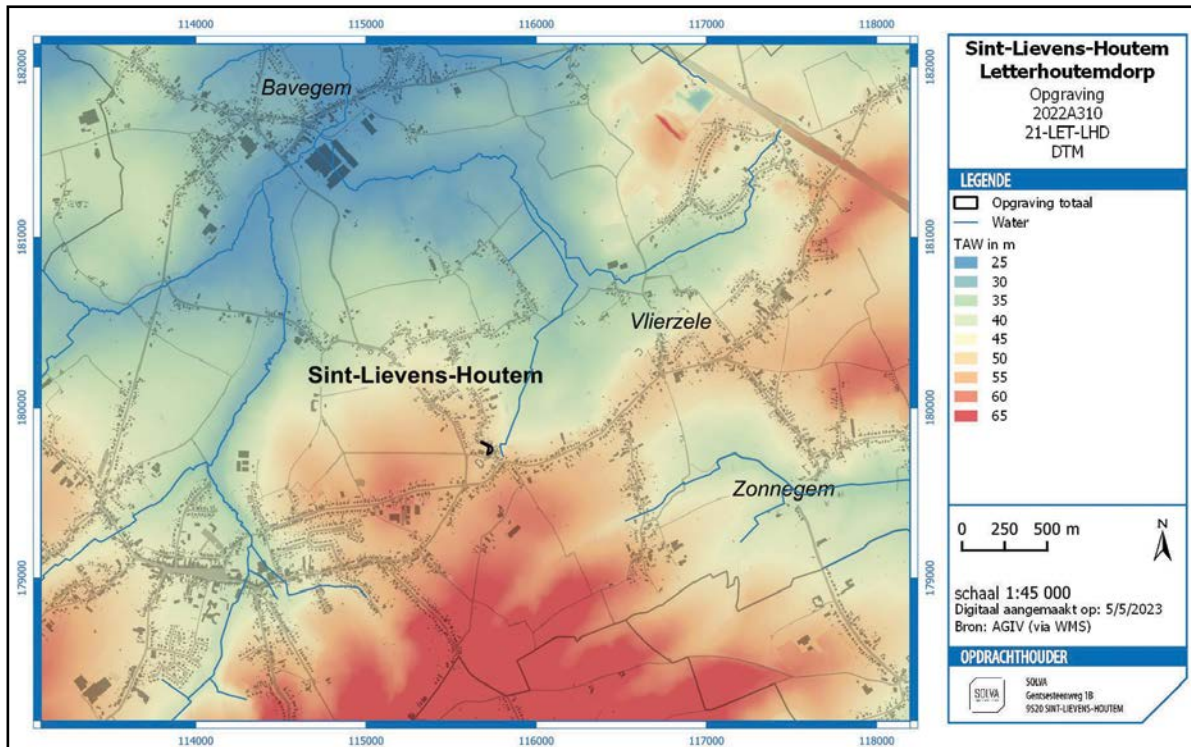

Fig. 16. Hoogtemodel van het projectgebied en omgeving (DHM II, DTM; bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).

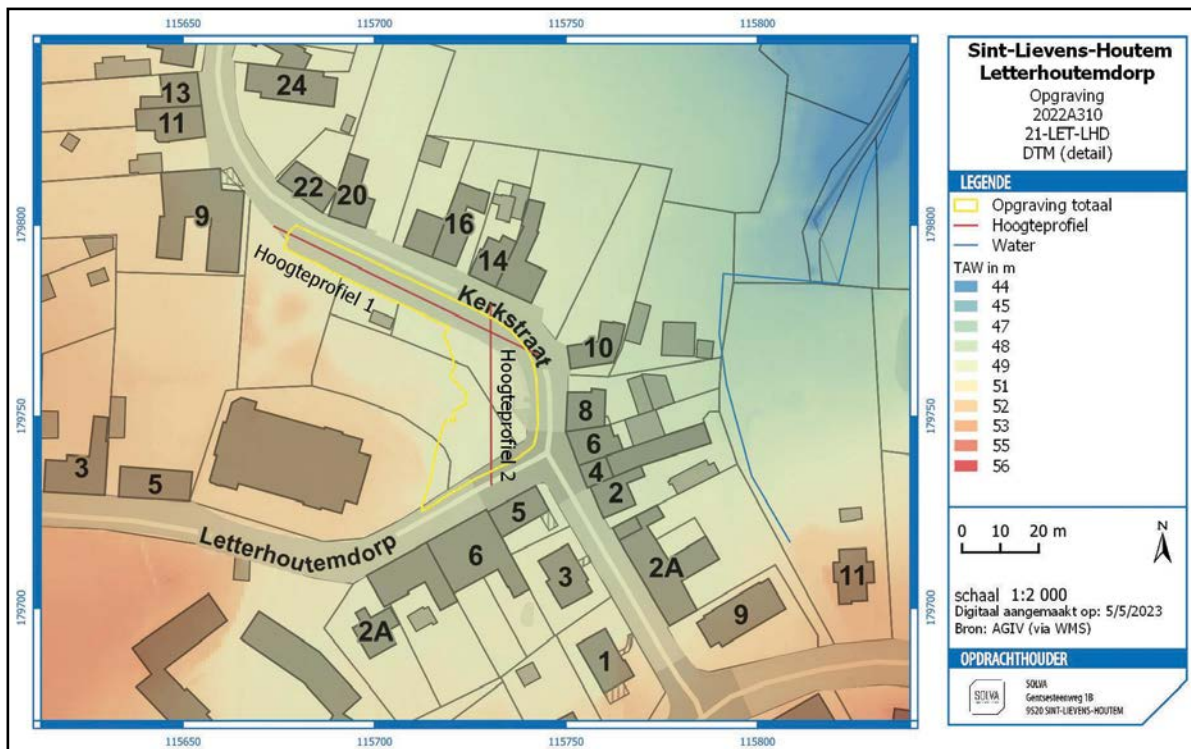

Fig. 17. Hoogtemodel van het projectgebied met aanduiding hoogteprofielen, detail (DHM II, DTM; bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).

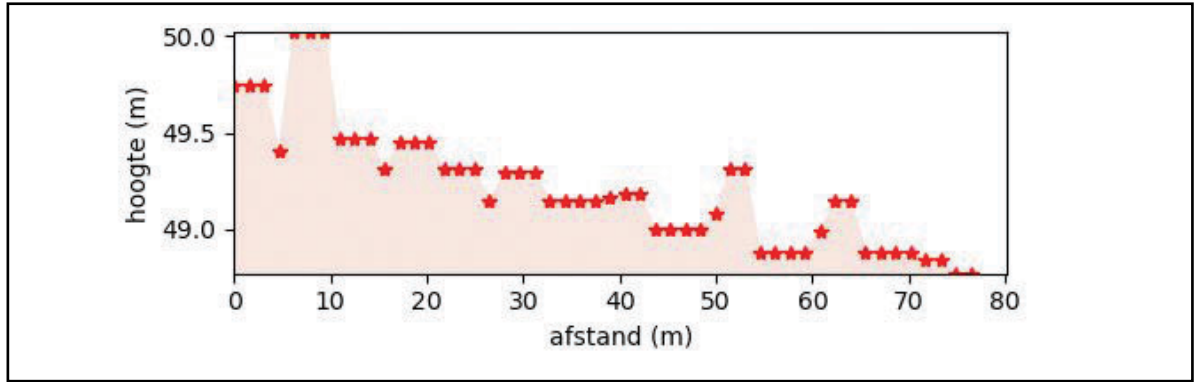

Fig. 18. Hoogteprofiel 1 van het projectgebied op de noordwest-zuidoost-as in zone XI (DHM II, DTM; bron: AGIV, eigen bewerking; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).

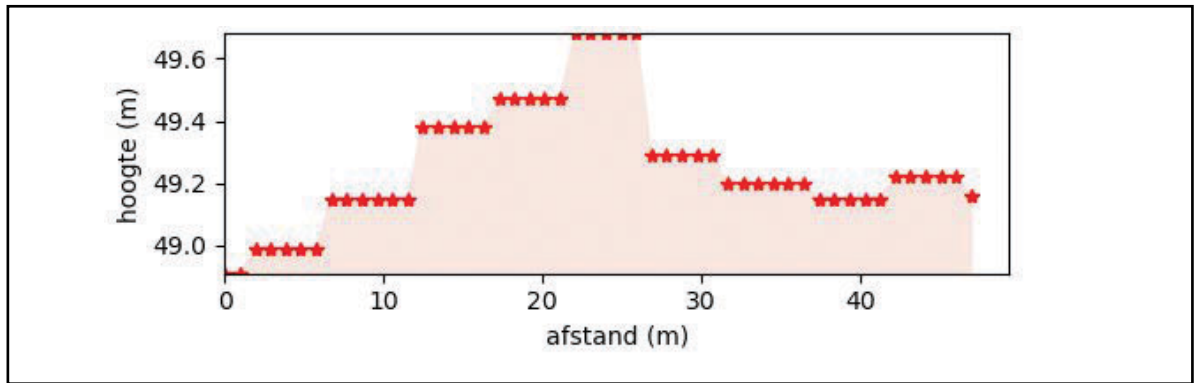

Fig. 19. Hoogteprofiel 2 van het projectgebied op de noord-zuid as (DHM II, DTM; bron: AGIV, eigen bewerking; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).

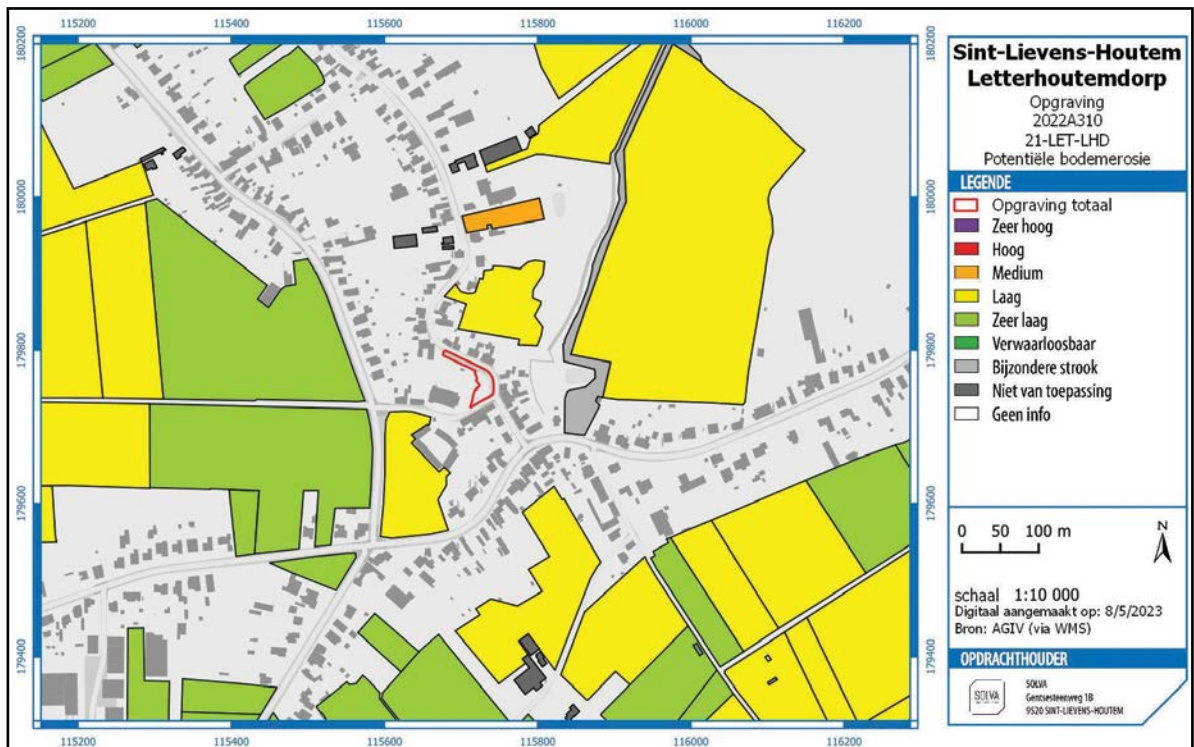

Fig. 20. Potentiële bodemerosiekaart van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 08/05/2023).

BESCHRIJVING VAN HET KADER VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

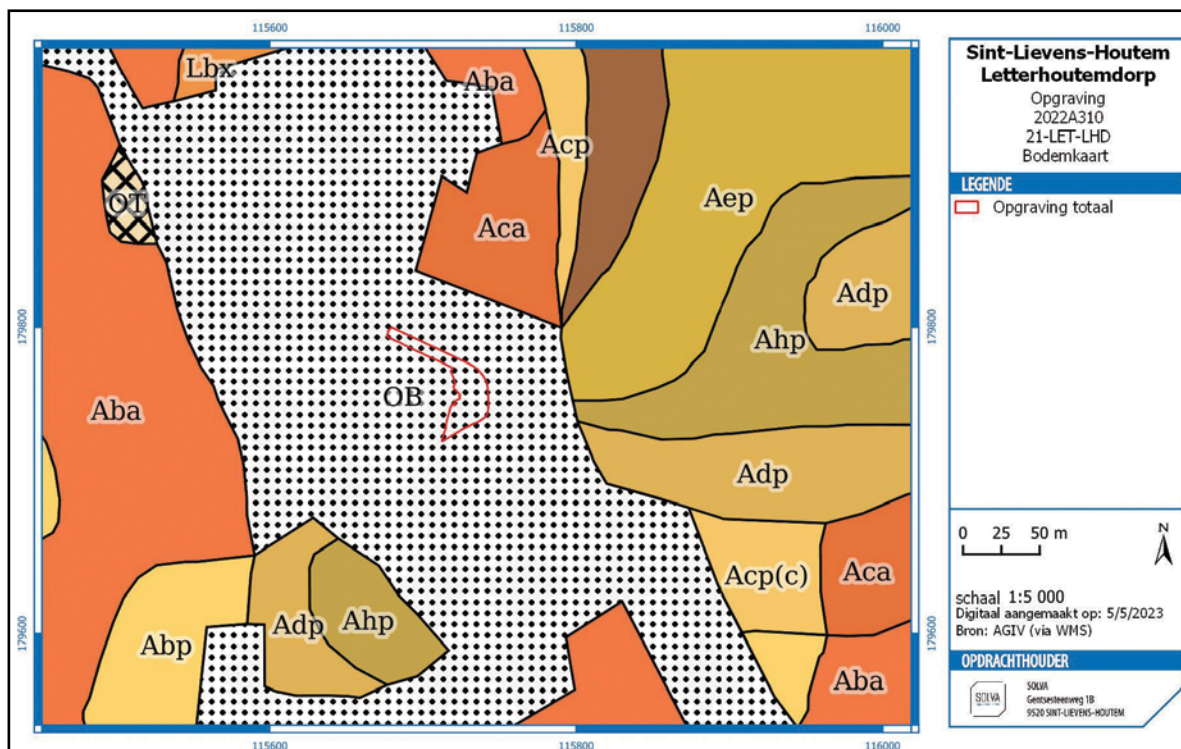

Fig. 21. Bodentypekaart van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).

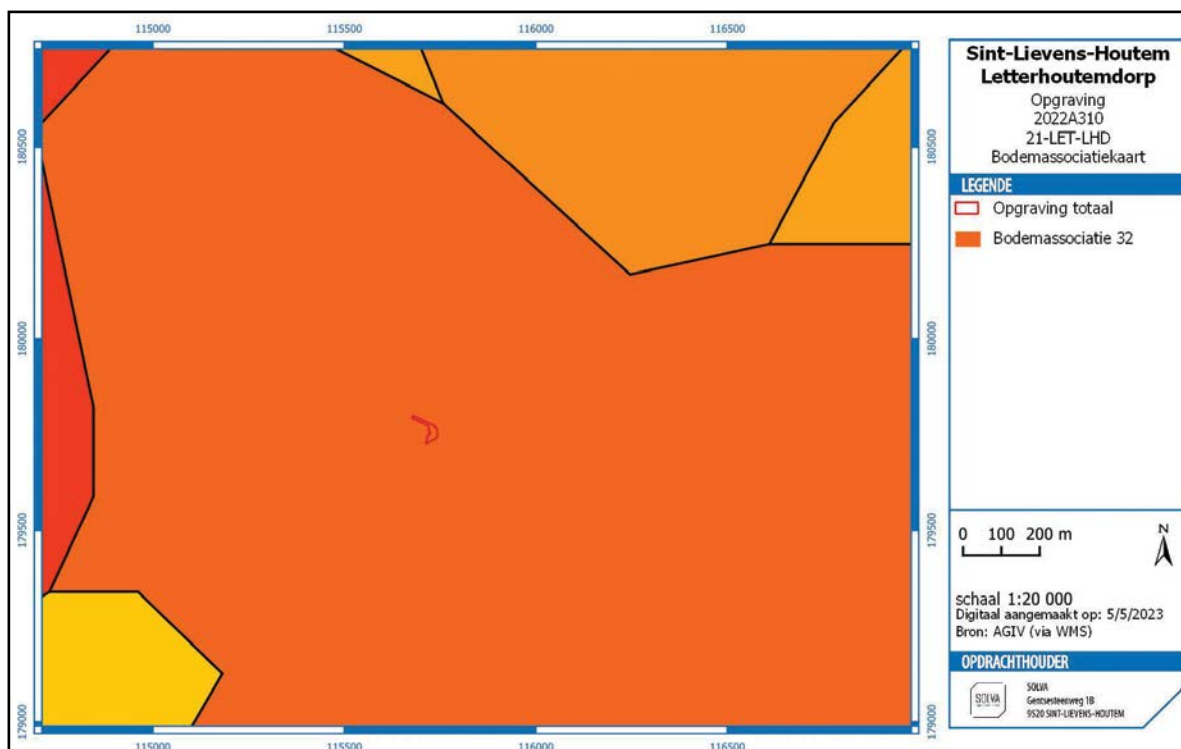

Fig. 22. Bodemassociatiekaart van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).

3.2. HISTORISCH KADER

3.2.1. Algemene geschiedenis van Sint-Lievens-Houtem

De oudste vermelding van Sint-Lievens-Houtem dateert uit 976, als Holtem of Holthem, d.i. woonplaats (= hem) in het bos (= hout).¹¹ Op dat moment worden de heerlijke rechten op een deel van Holthem afgestaan aan de Sint-Baafsabdij. Het gebied is voornamelijk door bossen gevormd. Op dat ogenblik bestond de kerk al, met daarnaast een grote hoeve. Het bouwland van deze hoeve lag geconcentreerd op de Hofkouter die zich ten noorden van deze hoeve uitstreckte. In de 11de eeuw werd onder andere het bos ten oosten van de kerk ontgonnen, en werd de Molenkouter hier aangelegd. Tijdens de volle en late middeleeuwen ontwikkelde Sint-Lievens-Houtem zich tot het dorp dat het vandaag nog steeds is. Een belangrijk element hierin was de jaarlijkse bedevaart ter ere van Sint-Livinus die sinds 1007 (en tot 1540) werd gehouden tussen Sint-Lievens-Houtem en de Sint-Baafsabdij.

3.2.2. Geschiedenis van Letterhoutem

Letterhoutem wordt voor het eerst omschreven in 1036 onder het toponiem Holthem, net als Sint-Lievens-Houtem. In 1187 benoemt men het als Lettelhouthem of *Parvo* Houthem d.i. klein (= *lettel/parvo*) Houtem. Dit toponiem staat bijgevolg voor een kleine woonplaats in het bos.¹² In die periode stond de heerlijkheid Letterhoutem onder de voogdij van de heren van het Land van Rode.¹³ Over de vroegste geschiedenis van Letterhoutem is echter weinig historisch bronmateriaal gekend/overgeleverd.

De **parochiekerk** van Letterhoutem verschijnt voor het eerst in de historische bronnen rond 1140 wanneer de bisschop van Doornik de altaarrechten aan de Sint-Pietersabdij in Gent schenkt.¹⁴ Een brief van abt Gozewijn van de Abdij van Anchin over deze gebeurtenis is nog bewaard in een charterboek van de Sint-Pietersabdij.¹⁵ De Abdij van Anchin was een voormalige Benedictijnenabdij, gesticht in 1079 aan de rivier de Skarpe in graafschap Henegouwen op grondgebied van het bisdom van Doornik.¹⁶ In de brief vermeldt de abt hoe hij in 1138 afstand doet van zijn patronaatsrechten over de kerk van Letterhoutem ten voordele van de Sint-Pietersabdij.¹⁷ Over de geschiedenis van het kerkgebouw is verder weinig geweten. In de 19de eeuw beschrijft J. Delfortrie, pastoor van Letterhoutem, het bestaande kerkgebouw als volgt:

*“By myne benoeming als pastor van Letterhautem in 1843 belaste zyne hoogwaardigheyd my, met de herbouwing der kerk, die wordt aanzien als de oudste van de buyten parochien van het bisdom. De bouwtrant gaf te kennen dat zy van het laatste was der VIIIe eeuw. Het Choor nogtans was er maar aangezet in de jaren 1780. Geheel de kerk was maar 19 meter lang op 12 meters breed en alles gaf te kennen dat het primitievelyk niet was geweest dan een lange Capelle zonder zydebeuken”.*¹⁸

Uit het memorieboek van pastoor Delfortrie blijkt dat de Heilige Kruisverheffingskerk beschouwd werd als de oudste toen nog bestaande kerk van de buitenparochies van het Gentse bisdom. Men beoordeelde haar bouw in een Latijns kruis als opgericht op het einde van de 8ste eeuw. Het gebouw bestond uit een kleine kruisvormige kerk van 19 m lang en 8 m breed.¹⁹ De oorsprong in de 8ste eeuw is moeilijk aan te tonen, vermoedelijk beschrijft J. Delfortrie de mogelijk toen nog aanwezige Romaanse kerk.

11 Verhulst 1966, 97-98.

12 <https://bouwstoffen.kantl.be/tw/query/?find=letterhoutem&field=lem>; Heemkundig Genootschap Land van Rode.

13 Heemkundig Genootschap Land van Rode.

14 De Smet 1978, 16; Duquet 2008, 21.

15 Heemkundig Genootschap Land van Rode.

16 Wikipedia - Bisdom Doornik & Abdij van Anchin.

17 Heemkundig Genootschap Land van Rode.

18 Delfortrie 2018, 4; De Smet 1966, 62.

19 De Smet 1978, 16; Delfortrie 2018, 4.

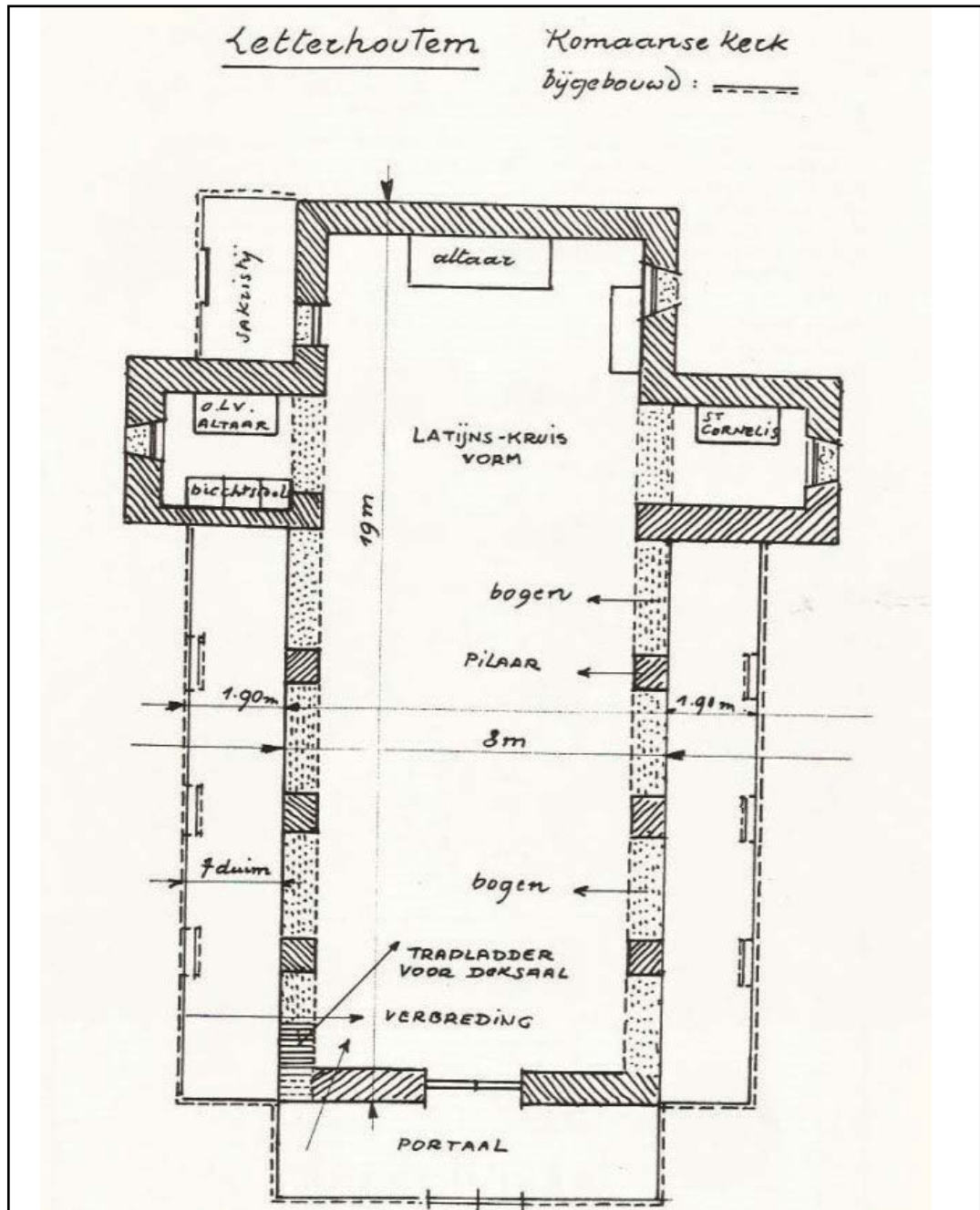

Fig. 23. Het vermoedelijke grondplan van de Romaanse kerk (met een oorsprong in de 8ste eeuw?) in een Latijns kruis met de latere 18de-eeuwse aanbouw van twee zijbeuken, getekend door E.H. Blankaert (© De Smet 1978, 17).

De kerk was in de 16de - 17de eeuw vooral gekend voor het bezit van relikwieën van St. Kornelius en andere heiligen, de echtheid van de relikwieën is echter nooit bewezen.²⁰ De toename van de bevolkingsgroei in de 18de eeuw leidde tot de toevoeging van een nieuw koor en zijbeuken in 1780, de kerk was nu 12 m breed (Figuur 23). In 1845 werd deze kerk afgebroken en begonnen met de bouw van een nieuwe kerk, waarbij het koor in het westen en de toegang in het oosten kwam te liggen (Figuur 24).²¹ Op 8 juni 1857 werd de nieuwe kerk ingewijd.²² In de nacht van 21 op 22 juni 1936 werd deze nieuwe kerk echter getroffen door een bliksem en brandde ze volledig uit. Tussen 1940 en 1946 volgde de bouw van de huidige kerk.²³

²⁰ De Brouwer 1960, 239.

²¹ De Smet 1978, 16-18; Delfortrie 2018, 4-10.

²² De Smet 1966, 65.

²³ Duquet 2008, 23.

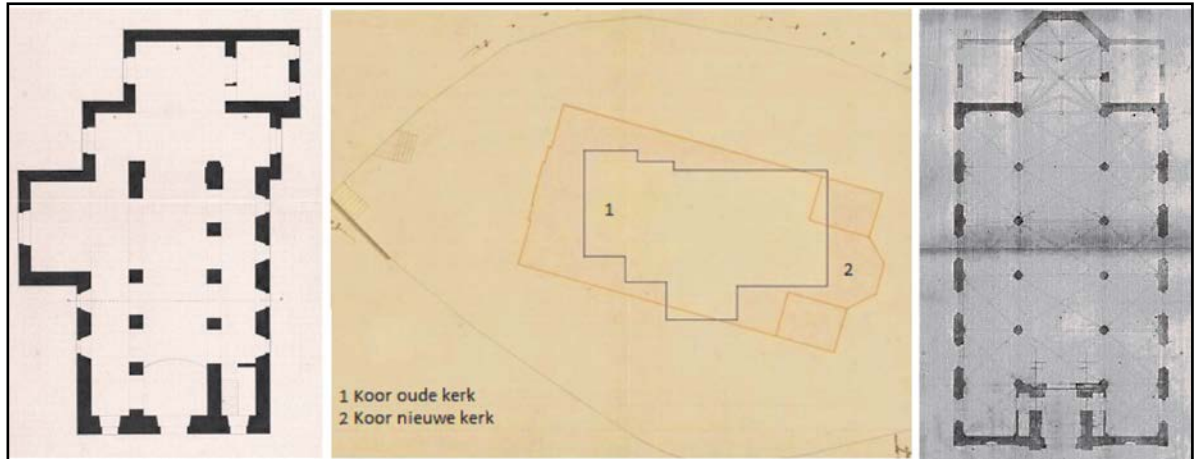

Fig. 24. Inplanting van de 18de- en 19de-eeuwse kerk van Letterhoutem waarbij de oriëntatie volledig werd omgekeerd (midden). Links het grondplan van de 18de-eeuwse kerk en rechts de anders georiënteerde 19de-eeuwse kerk (bron: Delfortrie 2018, 4,6 & 7; © Bib UGent).

De Sint-Pietersabdij was reeds in de 13de eeuw de grootste grondbezitter te Letterhoutem. Een oorkonde van 1285 vermeldt voor het eerst het **Sint-Pietershof**, afhankelijk van de Gentse Sint-Pietersabdij.²⁴ Mogelijk werd dit hof geschonken door abt Gozewijn van de Abdij van Anchin aan de Sint-Pietersabdij bij de schenking van de rechten van Letterhoutem. Deze grote gesloten hoeve ligt net ten zuiden van de parochiekerk en wordt beschouwd als de primaire woonkern van Letterhoutem die zorgde voor de ontwikkeling van de drie omliggende kouters: Meulekouter, Kruiskouter en Kerkkouter. Uit de bronnen blijkt het belang en de omvang van de gronden die tot de hoeve behoorden. Zo zijn meerdere pachtbrieven van tussen 1355 tot het einde van de 18de eeuw bewaard van dit hof.

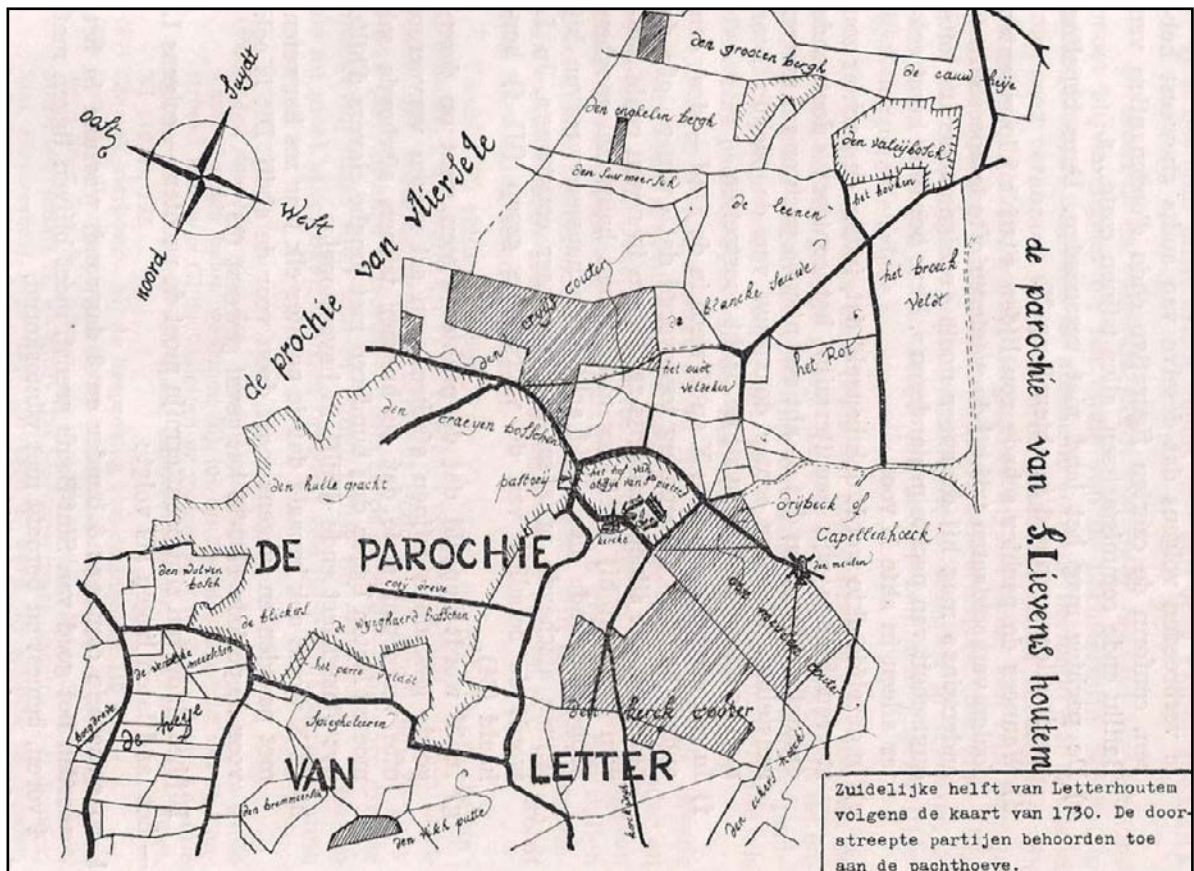

Fig. 25. Kaart uit 1730 (met toevoegingen van kaarten uit 1636 en 1796) met aanduiding van de gronden toebehorend aan het Sint-Pietershof (© Braeckman 1963, 59).

Ter hoogte van de bocht in de Kerkstraat, net ten noordwesten van de parochiekerk, wordt op de terreinen richting de Pastorijsgracht een omgrachte middeleeuwse site (**'t Goed Daerup**) vermoed.²⁵ Ook op enkele 16de- en 17de-eeuwse historische kaarten lijkt op deze locatie een omgrachte site te zijn afgebeeld.²⁶ Het ontstaan van dit mottekasteel kan mogelijk gezien worden als een privaat initiatief van Gentse prominenten. *'t Goed Daerup* is een pachthoeve die minstens tot de late 14de eeuw teruggaat. Men weet dat in 1390 het in eigendom was van ridder Nicolaas de Crane en zijn echtgenote Catherina de Brune. Het *'t Goed Daerup* had toen een grootte van ongeveer 27 bunder²⁷. Latere eigenaars en pachters zijn gekend via overgebleven pachtcontracten geregistreerd in de schepenregisters van de Gentse Keure. De aanwezigheid van een nu verdwenen dergelijke motte-site zou de bocht in de Kerkstraat kunnen verklaren. Mogelijk volgt deze straat de gedempte gracht rondom de site.

Letterhoutem blijft gedurende de tijd een landbouw- en woondorp. De dorpskern wordt nog steeds getypeerd door eenvoudige 19de-eeuwse boerenarbeidershuisjes en kleine gesloten hoeven.²⁸ Sinds 1977 is Letterhoutem een deelgemeente van Sint-Lievens-Houtem.

3.2.3. Inventaris onroerend erfgoed

De belangrijkste elementen binnen de dorpskern van Letterhoutem zijn de Heilige Kruisverheffingskerk en het Sint-Pietershof. De parochiekerk Heilige Kruisverheffing met kerkhof, gebouwd in het midden van de 20ste eeuw, is sinds 2009 vastgesteld bouwkundig erfgoed.²⁹ Het Sint-Pietershof, een voormalige abdijhoeve toebehorend aan de Sint-Pietersabdij, werd vastgesteld als beschermd monument en beschermd dorpsgezicht sinds 1995. Dankzij deze bescherming is de hoeve gespaard gebleven van de sloopplannen van het toenmalig gemeentebestuur en de eigenaar om er een woonwijk aan te leggen.³⁰ In 2009 werd het vastgesteld bouwkundig erfgoed. De huidige gebouwen zijn 18de-eeuws met aanpassingen in de 19de eeuw.³¹

De bebouwing in de dorpskom zelf bestaat deels nog uit eenvoudige 19de-eeuwse boerenarbeidershuisjes.³² Een van deze huisjes bevond zich ter hoogte van de huidige parking net ten oosten van de parochiekerk.³³ Het gebouw is echter niet meer bewaard. Op de hoek van de Kerkstraat en Klein Zottegem situeert zich de pastorie, gebouwd in 1780 met aanpassingen uit het begin van de 20ste eeuw.³⁴

3.2.4. Historisch kader van het projectgebied

Het projectgebied ligt binnen de historische kern van Letterhoutem, ten noordoosten van de Heilige Kruisverheffingskerk in de bocht van Letterhoutemdorp met de Kerkstraat. De parochiekerk wordt voor het eerst vermeld in 1138, maar zijn oorsprong gaat mogelijk terug op een 8ste-eeuwse (?) kruiskerk. Ignace Van der Kelen oppert dat het *'t goed Daerup'* kan gezien worden als een mottekasteel, waarvan het Sint-Pietershof mogelijk het bijhorende omwalde neerhof vormde. De kerk en omliggende gronden maakten vermoedelijk eveneens deel uit van het domein van deze omgrachte 'voorburcht'.³⁵ Historische gegevens over de locatie van het projectgebied zijn echter niet voorhanden.

25 Van der Kelen 2021, 4-7.

26 Zie hoofdstuk 3.2.5.

27 Bunder = oude eenheid van grondoppervlakte (iets groter dan een hectare).

28 <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/themas/1192>.

29 <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9546>.

30 HLS 1993.

31 <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9547>.

32 <https://id.erfgoed.net/themas/1192>.

33 <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9548>.

34 <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9552>.

35 Van der Kelen 2021, 6.

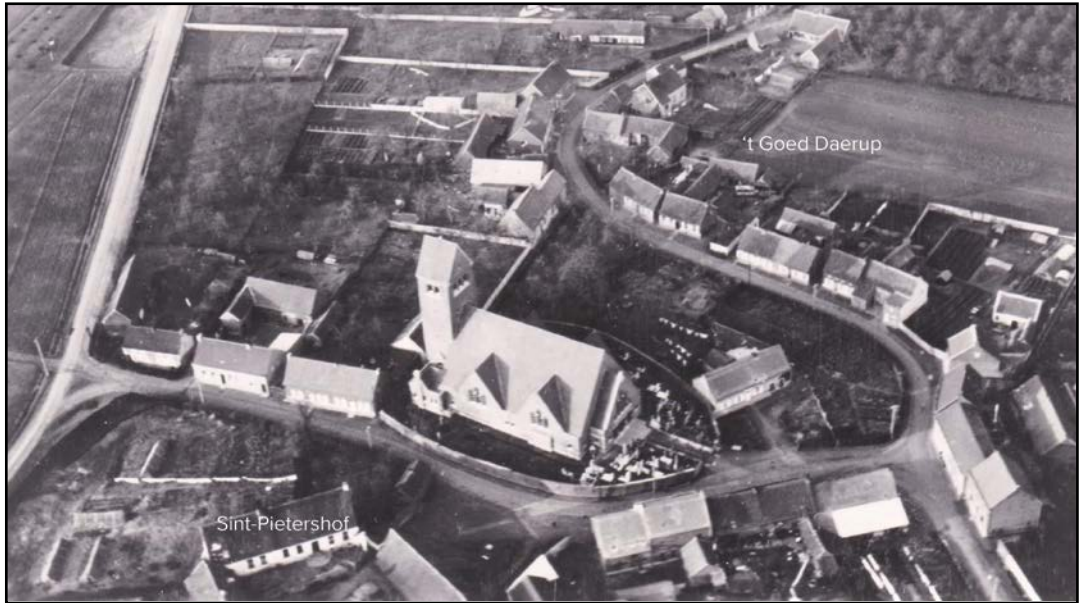

Fig. 26. Luchtfoto met aanduiding van de locatie van het vroegere mottekasteel *t Goed Daerup* en het Sint-Pietershof, mogelijk het bijhorend neerhof. Tussen de twee historische sites ligt de kerk van Letterhoutem en het boerenhuisje, datum foto ongekend (© Ignace Van der Kelen).

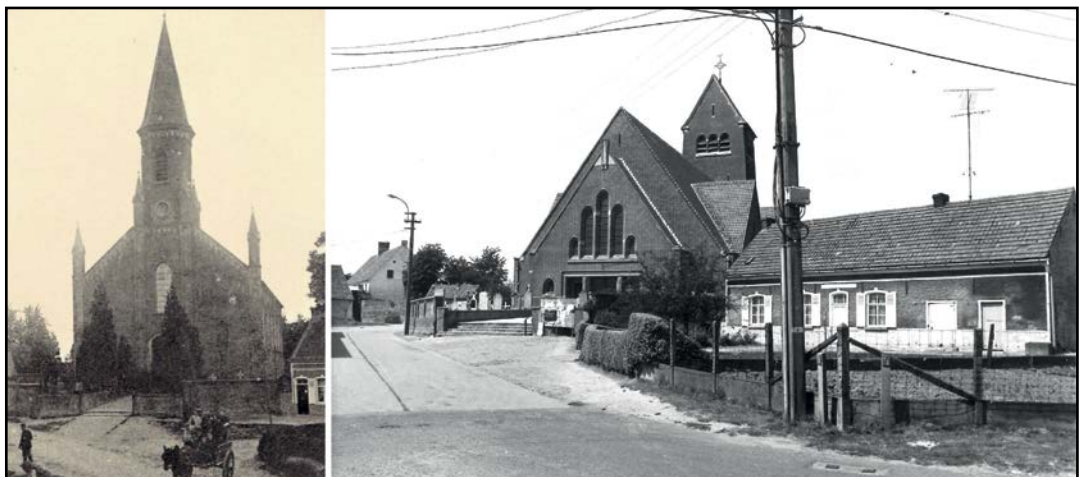

Fig. 27. Links de 19de-eeuwse parochiekerk met nog een deel van het boerenhuis zichtbaar (© Delfortrie 2018, 7, foto archief Frans Duquet). Rechts vooraanzicht op het boerenhuis met de 20ste-eeuwse kerk op de achtergrond, ca. 1970 (© <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9548>).

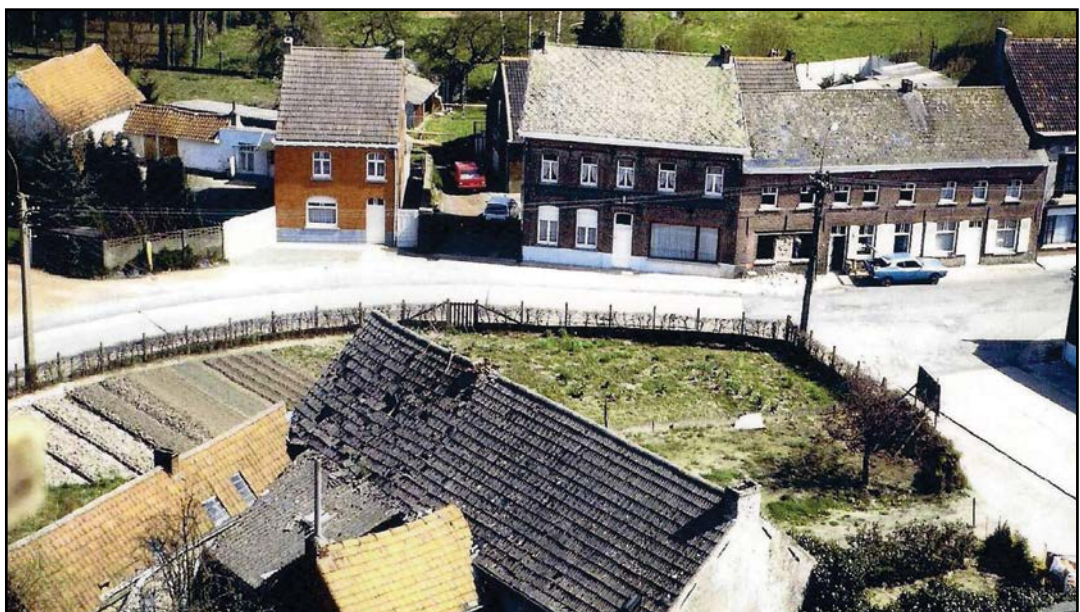

Fig. 28. Foto genomen van op de kerktoeren. Vooraan het boerenhuis en bijgebouwen met de naastliggende moestuin, waar het projectgebied zich situeerde (© Ignace Van der Kelen).

De historische kaarten wijzen voor de postmiddeleeuwse periode op een sterke continuïteit qua stratenpatroon, bebouwing en grondgebruik van de dorpskom. Op de Villaretkaart (1745-1748) en de Ferrariskaart (1771-1778) lijkt de zone van de kerk met het kerkhof de volledige hoek ter hoogte van de Kerkstraat en Letterhoutemdorp te beslaan. De figuratieve tiendenkaart van Letterhoutem (1750)³⁶ geeft waarschijnlijk een meer representatief beeld van het projectgebied. De kerk en het omliggend kerkhof liggen recht tegenover het Sint-Pietershof, terwijl de hoek ter hoogte van de Kerkstraat en Letterhoutemdorp open gebied is (bewoning of akker-/weiland?). Op de Atlas der Buurtwegen (ca. 1841) en de Vandermaelenkaart (1846-1854) wordt deze hoek ingenomen door enkele gebouwen en komt het kerkhof overeen met de huidige toestand.³⁷ Vanaf de 19de eeuw stond er ten oosten van de kerk een boerenhuisje met voortuin en bijgebouwen (Figuur 26 & Figuur 27).³⁸ De twee (bij)gebouwen ten zuiden van het boerenhuis, afgebeeld op de 19de-eeuwse historische kaarten, zijn niet meer aanwezig op de foto's uit de 20ste eeuw. De laatste bewoner van het boerenhuis was de koster van het dorp, hij onderhield twee koeien in een achterliggende stal en opende een cafétje in zijn woning. Door geldproblemen was de koster echter genoodzaakt een groot gedeelte van zijn grond te verkopen. Het tuingedeelte tegen de Kerkstraat en op de hoek met Letterhoutemdorp werd opgekocht door de bewoners van het huis aan de overkant, Kerkstraat 8 (Figuur 28).³⁹ De grond bleef als moestuin in gebruik binnen diezelfde familie tot 1987, wanneer het gemeentebestuur van Sint-Lievens-Houtem besliste de grond én het boerenhuis te kopen met het oog op dorpsherwaardering (Figuur 29).⁴⁰ Het boerenhuis werd niet veel later afgebroken.

Fig. 29. Krantenartikel van 24 juli 1987, Het Nieuwsblad (© Ignace Van der Kelen).

³⁶ Charta ofte descriptio figurativa van de thiende der prochie van Letterhoutem, Philippus Jacobus Benthuis.

³⁷ Zie hoofdstuk 3.2.5.

³⁸ <https://id.erfgoed.net/afbeeldingen/402666>.

³⁹ Mondelinge communicatie van de laatste eigenaar van de moestuin.

⁴⁰ HLS, 1987.

3.2.5. Cartografische studie

Een interessante aanvulling op het historisch onderzoek vormt het cartografisch onderzoek. Hiervoor zijn verschillende relevante kaarten en plannen gebruikt om een beeld te schetsen van de bewoningsgeschiedenis en -evolutie van het projectgebied en omgeving. De oudste historische kaarten geven echter weinig informatie over het projectgebied zelf. Het terrein is ofwel een open ruimte of wordt mee opgenomen binnen het areaal van de kerk met omliggend kerkhof. Vanaf de 19de-eeuwse kaarten zien we bewoning op de site, o.a. het gekende boerenhuis.

3.2.5.1. *Caerte ende discriptie figuerative vande gheel den Lande van Aelst, Jacques Horenbault (1596)*

Op de Horenbaultkaart is de parochiekerk van Letterhoutem duidelijk te zien met de vermelding 'Cappel'. Ook het stratenpatroon in en rond de dorpskern, met name Kerkstraat, Letterhoutemdorp en Keiberg zijn goed te herkennen (Figuur 30). Net ten oosten van de Kerkstraat ter hoogte van de parochiekerk situeert zich een omgrachte site. Mogelijk gaat het hier om 't Goed Daerup. Ten noorden hiervan is nog een omgrachte site aanwezig, vlakbij staat 'Vremde' geschreven. Waarschijnlijk betreft het 't Goet Vremde, een pachthoeve van de Sint-Pietersabdij. Langs beide omgrachte sites lijkt een waterloop (Pastorijgracht?) weergegeven.

Fig. 30. Kaart van Horenbault met het dorpscentrum van Letterhoutem en omgeving (© Parijs, Bibliothèque national de France, Cartes et plans, Rés. Ge AA. 817).

3.2.5.2. *Figurative Caerte ghemaect naar de rechte proportie ende ghelegghen heyt yande gheheele scituatie vanden lande van Aelst, Philips de Dijn (toegeschreven) (1626)*

De kaart van Philips De Dijn toont een gelijkaardige situatie als op de Horenbaultkaart (Figuur 31). De omgrachte site ten oosten van de kerk is vermoedelijk terug 't Goed Daerup.

Fig. 31. Kaart van De Dijn met het dorpscentrum van Letterhoutem en omgeving (noorden bevindt zich onderaan)
(© Brussel, Algemeen Rijksarchief, Familie van Arenberg. Kaarten en plannen, 2574).

3.2.5.2. Villaretkaart (1745 – 1748)

Door een foutenmarge bij het georefereren is de projectie van de Villaretkaart niet accuraat. Het projectgebied moet daardoor meer naar het westen worden gesitueerd (Figuur 32). De kaart toont wel enkele wijzigingen ten opzichte van de eerdere bronnen. De zone van de kerk (met kerkhof?) lijkt de volledige hoek ter hoogte van de Kerkstraat en Letterhoutemdorp te beslaan (rode cirkel). Verder zijn nu ook verschillende huizen langs de straten in de dorpskern op te merken. Beide omgrachte sites zijn niet meer aanwezig. In plaats van de waterloop lijkt een weg te lopen net ten oosten van de locatie van de omgrachte site.

3.2.5.4. Charta ofte descriptio figurativa van de thiende der prochie van Letterhouthem, Philippus Jacobus Benthuys (1750)

Deze kaart toont heel gedetailleerd het Sint-Pietershof, een gesloten hoeve met gebouwen geconcentreerd rond een rechthoekige binnenplaats (Figuur 33). Ook de kruisvormige parochiekerk is duidelijk weergegeven, rondom lijkt het kerkhof afgebakend te zijn. Het bochtig traject van de Kerkstraat is hier zichtbaar, maar de omgrachte site ten oosten van het dorpscentrum ('t Goed Daerup) is afwezig. De gelijkaardige site net ten noorden ervan is wel afgebeeld. Dit perceel staat benoemd als 'de burght', de site zelf als 'motte'. Deze is omgeven door een met water gevulde gracht. Net ten oosten, op de grens met het bosgebied, is opnieuw de waterloop (Pastorijgracht?) zichtbaar.

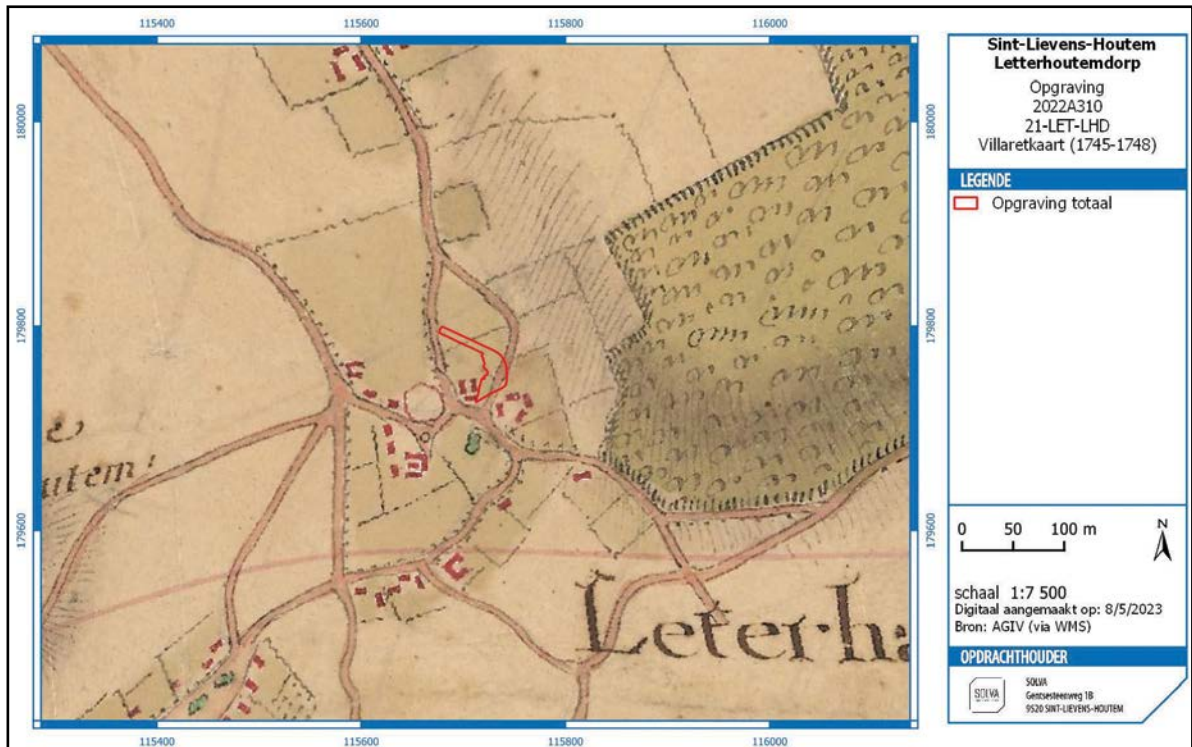

Fig. 32. Kaart van Villaret met aanduiding van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 08/05/2023).

Fig. 33. Figuratieve tiendenkaart van Letterhoutem, het noorden bevindt zich onderaan (© RAG, Kaarten en plannen, nr.518).

3.2.5.5. Jozef Johan Frans Ferraris – Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik (1771-1778)

De Ferrariskaart vertoont weinig wijzigingen ten opzichte van de Villaretkaart. De kruiskerk met omliggend kerkhof beslaat de volledige hoek ter hoogte van de Kerkstraat en Letterhoutemdorp (Figuur 34). Langs de straten wordt er reeds meer bewoning weergegeven.

Fig. 34. Kaart van Ferraris met aanduiding van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).

3.2.5.6. *Generaele caerte vanden lande van Aelst, Jacob Josef Leclerc (1784)*

De kaart van landmeter Leclerc uit 1784, een kopie van een origineel uit 1612, toont een gelijkaardige situatie als de Horenbaultkaart en de kaart van De Dijn. Deze kaart geeft waarschijnlijk de situatie uit het begin van de 17de eeuw weer met de twee omgrachte sites, 't Goed Daerup en 't Goet Vremde, respectievelijk ten oosten en ten noorden van de parochiekerk (Figuur 35).

Fig. 35. Kaart van Leclerc met het dorpscentrum van Letterhoutem en omgeving (© verz. Stadsarchief Aalst, archief Land van Aalst).

3.2.5.7. Atlas der Buurtwegen (CA. 1841)

Op de Atlas der Buurtwegen lijkt het kerkhof rond de parochiekerk ongeveer dezelfde dimensies te hebben als het huidige kerkhof (Figuur 36). De hoek ter hoogte van de Kerkstraat en Letterhoutemdorp is nu voor het eerst ingenomen door het boerenhuis (zie hoofdstuk 3.2.4). Opvallend is dat er twee (bij)gebouwen ten zuiden van het boerenhuis zijn afgebeeld, terwijl deze in de 20ste-eeuw verdwenen zijn en er bijgebouwen aansluitend op de noordelijke zijde van het boerenhuis zijn aangebouwd (zie Figuur 26).

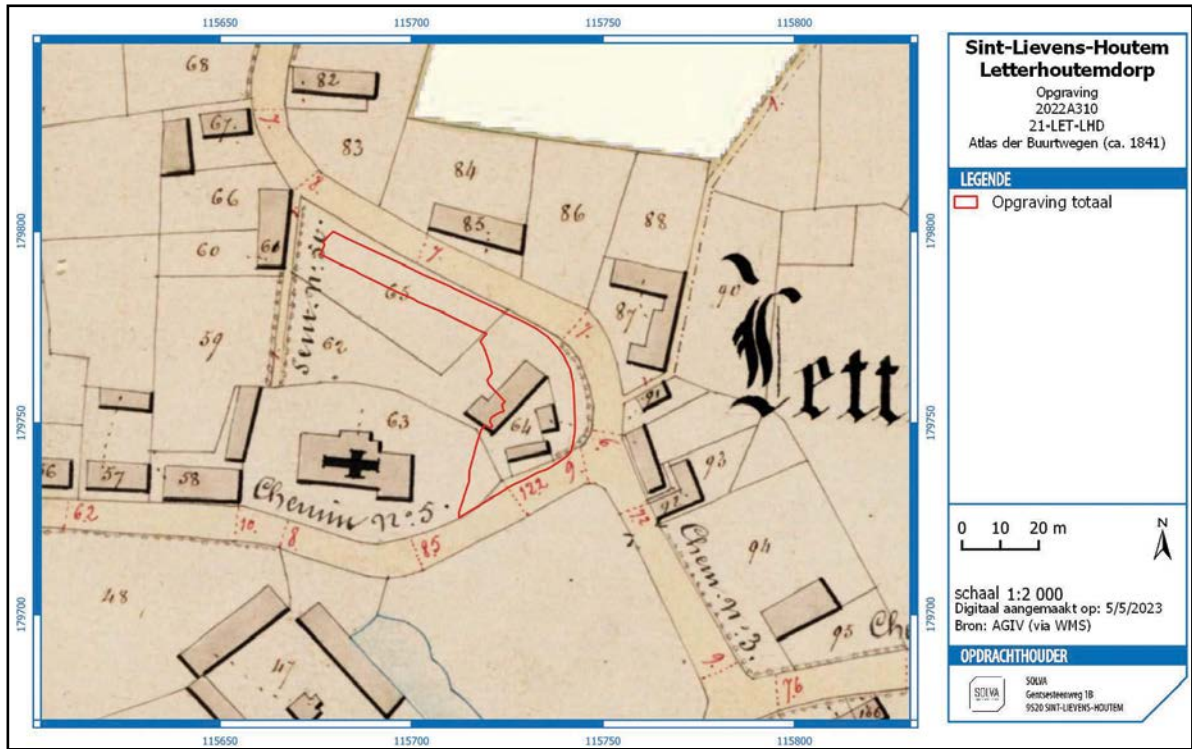

Fig. 36. Atlas der Buurtwegen met aanduiding van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).

3.2.5.8. Philippe Vandermaelen - Cartes Topographiques de la Belgique (1846-1854)

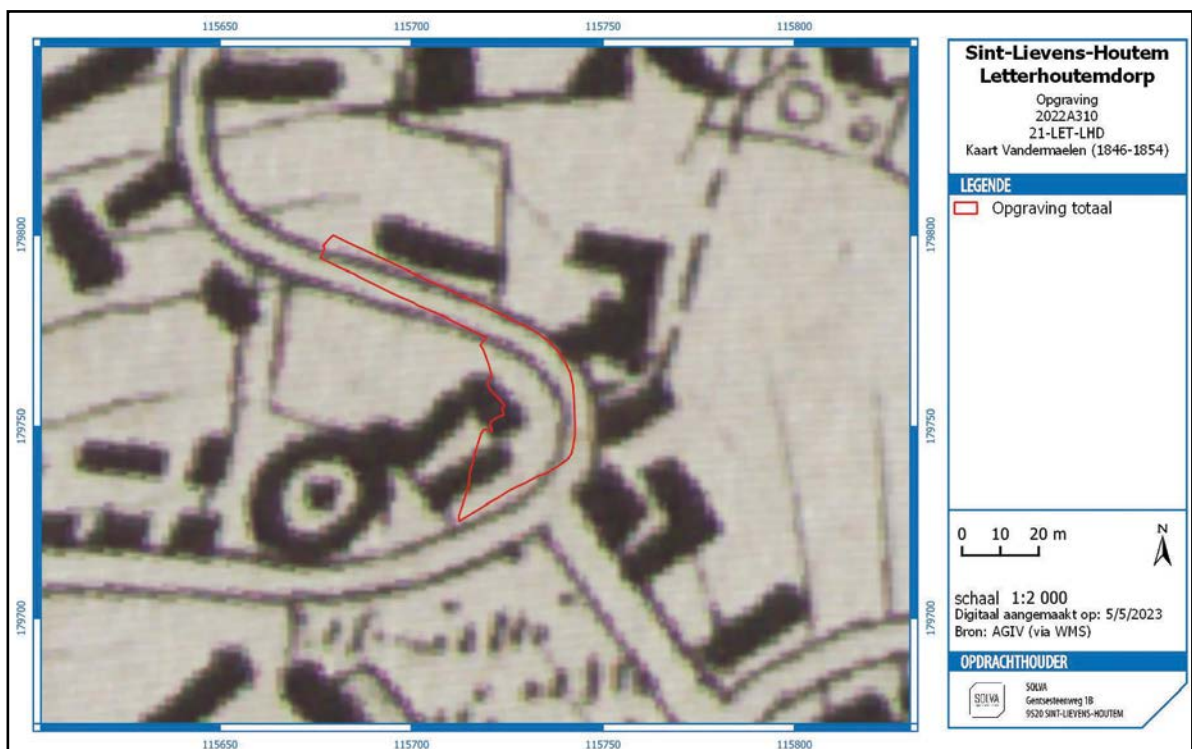

Fig. 37. Vandermaelenkaart met aanduiding van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).

BESCHRIJVING VAN HET KADER VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

De Vandermaelenkaart geeft geen extra informatie ten opzichte van de Atlas der Buurtwegen.

3.2.5.9. Philippe Chrétien Popp - Atlas Cadastral Parcellaire de la Belgique (1842-1879)

Ook de Poppkaart geeft geen extra informatie ten opzichte van de Atlas der Buurtwegen en de Vandermaelenkaart. Binnen het projectgebied wordt het boerenhuis afgebeeld met de twee zuidelijke (bij)gebouwtjes.

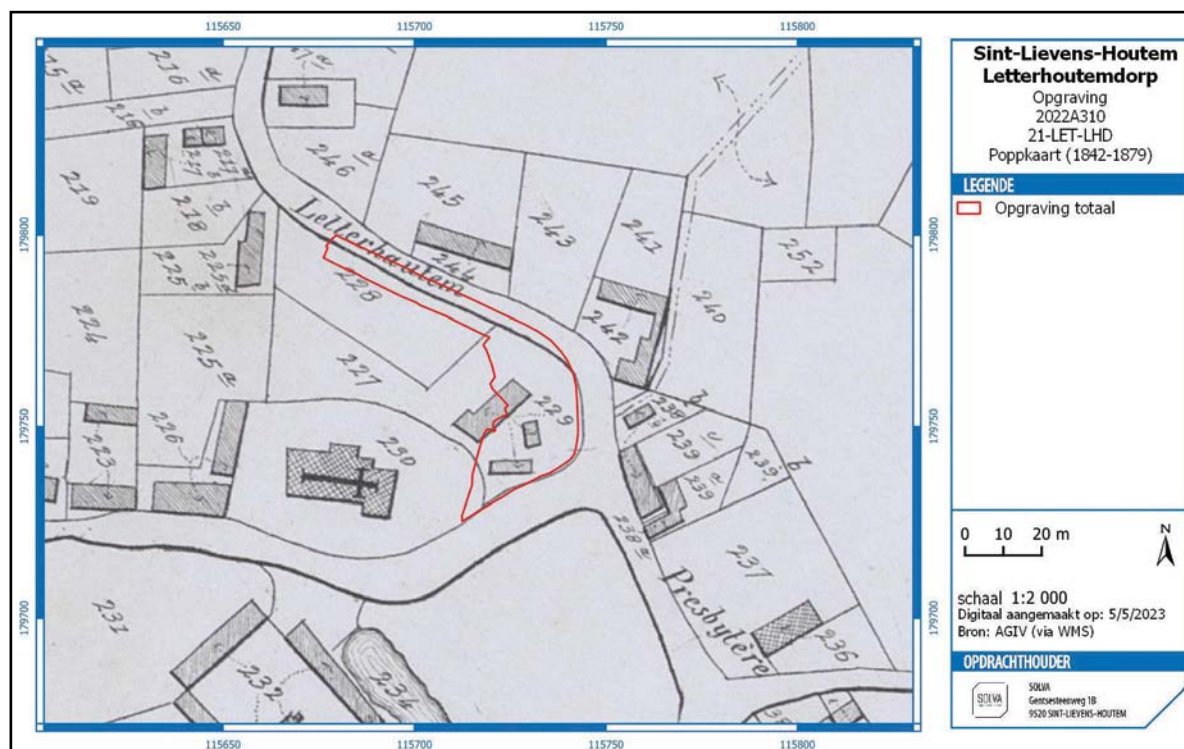

Fig. 38. Poppkaart met aanduiding van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).

3.2.5.10. Recente luchtfoto's

Fig. 39. Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).

Hoewel op de luchtfoto's van de laatste decennia te zien is dat vooral langs de Kerkstraat, Keiberg en Bakkerswegel kleine verkavelingen en ander bebouwing zijn gerealiseerd, heeft Letterhoutem deels zijn landelijk karakter behouden. Het stratenpatroon, de indeling en de organisatie van het dorpscentrum is niet structureel gewijzigd ten opzichte van het einde van de 16de eeuw (Horenbaultkaart). Op de luchtfoto van 1971 is het 19de-eeuwse boerenhuis nog te zien ten oosten van de parochiekerk (Figuur 39). Het boerenhuis en voorliggende moestuin, waar het projectgebied is gesitueerd, werden in 1987 opgekocht door de gemeente.

Fig. 40. Luchtfoto uit 1990 met aanduiding van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).

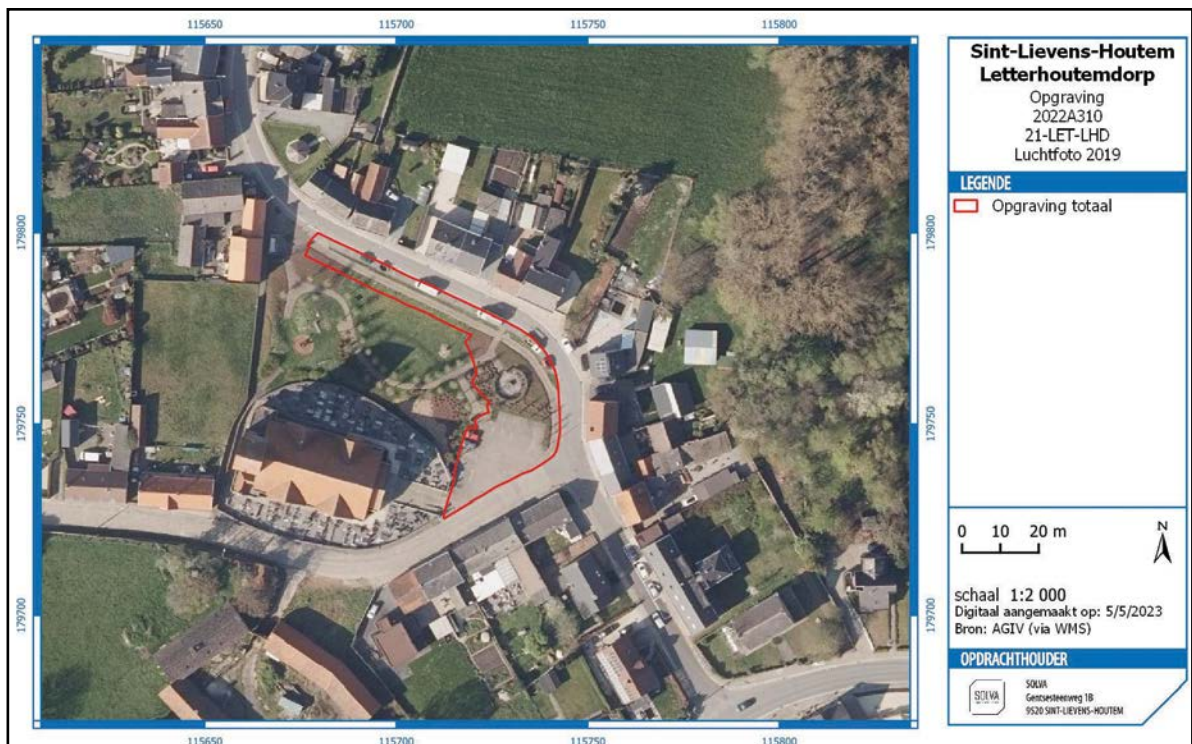

Fig. 41. Luchtfoto uit 2015 met aanduiding van het projectgebied (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 05/05/2023).

BESCHRIJVING VAN HET KADER VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

De situatie lijkt hetzelfde als op Figuur 26. Op de luchtfoto van 1990 is reeds te zien dat het boerenhuis is afgebroken en voor de kerk een kerkplein was gecreëerd met groenzone (Figuur 40).

3.3. HET ARCHEOLOGISCH KADER

Het raadplegen van de Centraal Archeologische Inventaris (Figuur 42) leverde geen informatie op over het onderzoeksgebied zelf. Wel worden in de onmiddellijke nabijheid enkele gegevens aangereikt die relevant genoeg zijn om ze hieronder even nader te bespreken. De chronologische en ruimtelijke ontwikkeling van het dorpscentrum van Letterhoutem blijft één van de grote onderzoeksvragen, onder meer door het ontbreken van enig archeologisch onderzoek in het dorpscentrum. Rondom de dorpskern staan verschillende gebieden gekarteerd, het gaat echter steeds om prospectievondsten (veldkartering, metaaldetectie en luchtfotografie).

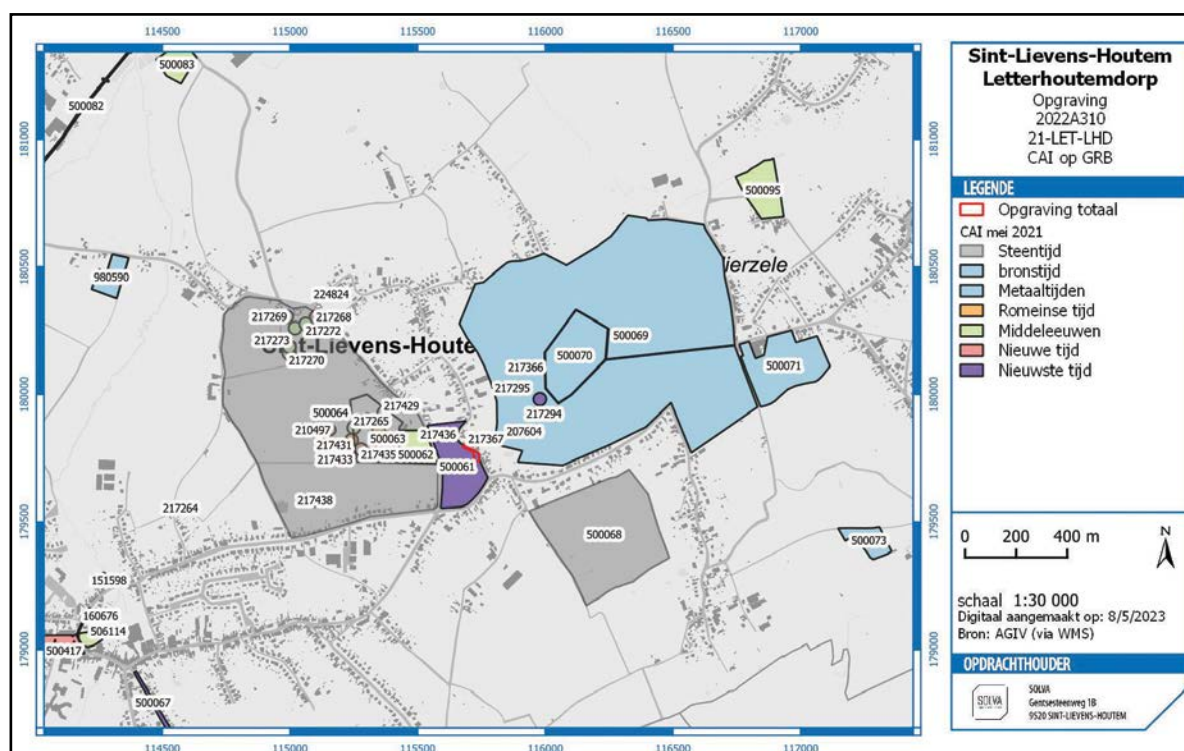

Fig. 42. Aanduiding van het projectgebied op de CAI (bron: AGIV, geraadpleegd via WMS; digitaal aangemaakt op 08/05/2023).

3.3.1. Het projectgebied

Ter hoogte van het projectgebied staat de dorpskern van Letterhoutem binnen de Centrale Archeologische Inventaris benoemd als ID500061 waarbij de parochiekerk en het Sint-Pietershof zijn vermeld. Een uitgebreide beschrijving hiervan is te vinden onder hoofdstuk 3.2.2 en 3.2.3. Archeologisch onderzoek is er echter nog niet uitgevoerd. Toen de parochiekerk in 1845 werd afgebroken, werd wel gehoopt om enkele belangrijke oudheden te ontdekken. Bij het openbreken van de vloer trof men echter slecht twee “ijseren ooren van een ligter en een spoor van ijser” aan. Achter de biechtstoel in de muur ontdekte met een klein marmeren steentje waarop stond dat een Spaanse ridder er in de 14de eeuw was begraven, gesneuveld na het Beleg van Schellebelle.⁴¹ Geen van deze vondsten is echter bewaard.

3.3.2. Zone ten oosten van het dorpscentrum

Het gebied staat gekend als Olm/Grootbroek. Het is een zone (ID500069, ID500070) waar protohistorische sporen (i.e. kringgreppels) verwacht worden op basis van luchtfotografische prospectie. Bij metaaldetectie zijn bovendien ook verschillende (post)midleleeuwse vondsten aan het licht gekomen, voornamelijk munten maar ook kogels en gespen (ID217366, ID217295, ID217294, ID207604, ID217367). Deze metaaldetectievondsten situeren zich voornamelijk net ten oosten van de Pastorijgracht. Vooral ID207604 en ID217367 springen hier in het oog, het gaat in beide gevallen om Franse zilveren munten van het einde van de 13de eeuw. Ze kwamen aan het licht vlakbij de vermoedelijke locatie van *t Goed Daerup*.

3.3.3. Zone ten (noord)westen van het dorpscentrum

Dit gebied staat gekend als de Letterhoutemkouter (ID500064) en valt deels samen met de Molenkouter. Op basis van archeologische veldkartering is er een prehistorische en Romeinse occupatie te verwachten: het gaat onder meer om een neolithische gepolijste bijl (ID506112) en enkele niet gedetermineerde vondsten uit het neolithicum (ID500063). Voor de Romeinse periode betreft het bouw- en schervenmateriaal (ID500063) en enkele munten (ID217430, ID217429, ID217431, ID210497). De Romeinse vondsten clusteren zich min of meer centraal in het gebied, iets ten oosten van Keiberg. Binnen deze grote zone zijn bovendien enkele specifieke (post)midleleeuwse vondstlocaties te vermelden, aangetroffen bij veldkartering/metaaldetectie: kogels, knopen en munten (ID217438, ID217436, ID217434, ID217429, ID217434, ID217433, ID217432, ID217265, ID210497, ID217270, ID217271, ID217272, ID217273, ID217268, ID217269). Ter hoogte van ID500062 zijn vondsten geprospecteerd uit de volle, late en postmiddeleeuwen die mogelijk te maken hebben met een hoeve die te zien is aan de hoek van Keiberg en Letterhoutemdorp.

Ter hoogte van Keiberg-Bakkerswegel werd in het kader van een kleine verkaveling een bureauonderzoek uitgevoerd waar een verder landschappelijk booronderzoek wordt aanbevolen.⁴² Het terreinonderzoek is nog niet uitgevoerd bij het schrijven van dit rapport. In 2020 werd een archeologische opgraving (ID980590) uitgevoerd aan de Nederweg. Daar wees een palencluster met o.a. een mogelijk vierpostig bijgebouwtje, meerdere (extractie) kuilen en een greppel op een nederzetting uit de overgangperiode van de late bronstijd naar de vroege ijzertijd.⁴³

3.3.4. Zone ten zuiden van het dorpscentrum

Ter hoogte van de Kruiskouter, ten zuiden van Klein Zottegem, zijn bij veldprospectie (ID500068) verschillende lithische artefacten aangetroffen. Ze hebben geen duidelijke datering en concentratie.

⁴² Verrijckt & Keersmaekers 2020.

⁴³ Acke et al. 2021.

04 | INTERPRETATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

4. INTERPRETATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

Het projectgebied situeert zich op het kerkplein (zone XII) en deels de groenzone (zone X) ten oosten van de Heilige Kruisverheffingskerk te Letterhoutem. Zone XI vormt de werfbegeleiding van de langse parkeerplaatsen aan de Kerkstraat die werden omgevormd tot dwarse parkeerplaatsen (zie hoofdstuk 1.4.4).

Hieronder volgt eerst een beschrijving van de stratigrafische opbouw van de site en de bodemgenese (H4.1), daarna volgt een beschrijving van de archeologische site aan de hand van het sporenbestand (H4.2). Ten slotte volgt een beschrijving van het bestand aan culturele en natuurwetenschappelijke vondsten (H4.3). Bij de beschrijving van de sporen en lagen in hoofdstuk 4.1 en 4.2 worden enkel de relevante zaken en vondsten vermeld. De uitgebreide beschrijvingen van lagen of structuren kunnen geraadpleegd worden in de bijlagen. Het vondstmateriaal wordt in de eerste plaats gebruikt om de datering van contexten te ondersteunen. Het assessment van de vondsten gebeurt tevens op contextniveau en is terug te vinden in de lijsten in bijlage. De verschillende vondstcategorieën worden kort toegelicht in hoofdstuk 4.3.

4.1. BESCHRIJVING VAN DE STRATIGRAFISCHE OPBOUW

4.1.1. Beschrijving van de wijze waarop de archeologische site zich aan het huidige oppervlak manifesteert

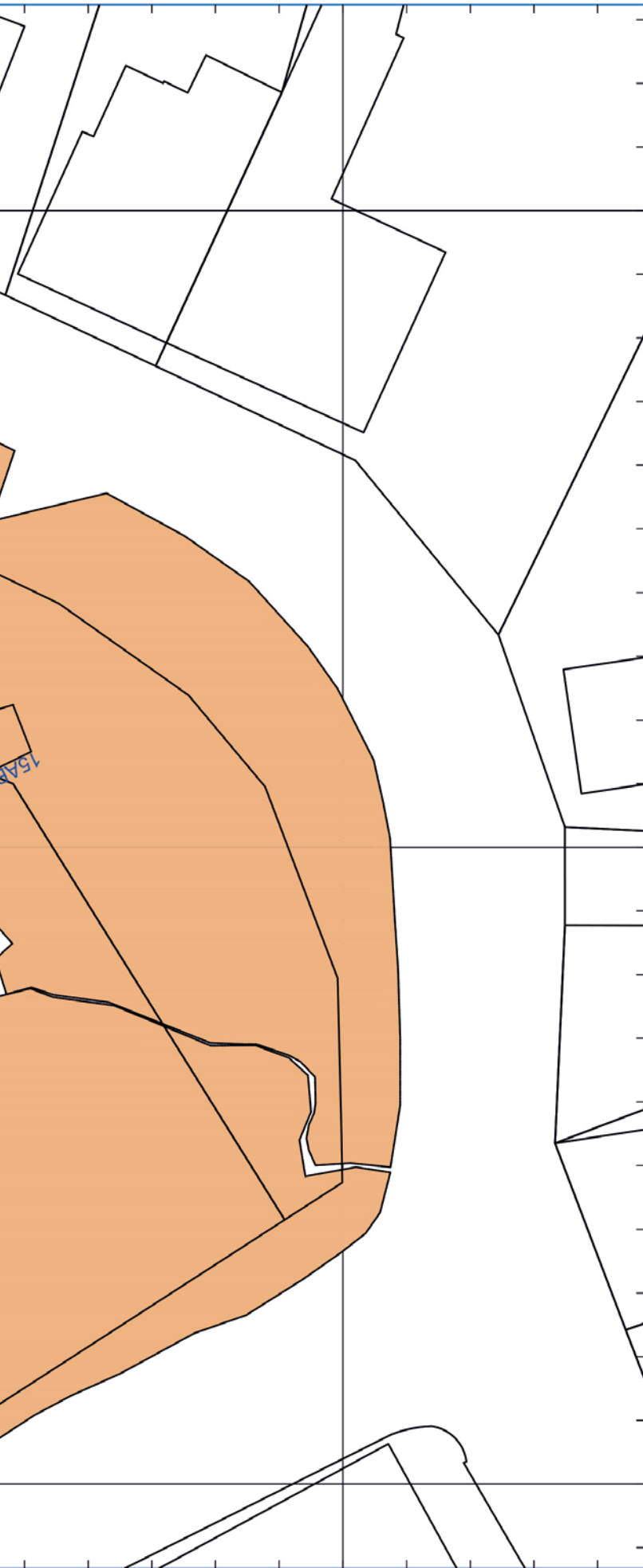
De opgraving vond plaats enerzijds in de groenzone ten oosten van de parochiekerk en anderzijds op het kerkplein met parking. Over de vroegste geschiedenis van Letterhoutem is weinig historisch bronmateriaal overgeleverd. Ook de oudste historische kaarten geven weinig informatie over het projectgebied zelf en enig ander archeologisch onderzoek in de dorpskern van Letterhoutem ontbreekt. Zeker is dat vanaf de 19de eeuw zich een boerenhuisje gedeeltelijk binnen het projectgebied bevond, de rest van het terrein was ingenomen als moestuin. Op het einde van de 20ste eeuw werd het terrein ten oosten en ten noorden van de kerk opgekocht door het gemeentebestuur van Sint-Lievens-Houtem en omgevormd tot parking met naastliggende groen- en recreatiezone.

Op het oostelijk gedeelte van de groenzone komt een wadi en buffergracht (= **zone X**). Hier bevonden de archeologische sporen zich tussen 50 tot 80 cm onder het maaiveld. Aansluitend werden in de Kerkstraat de bestaande langse parkeerplaatsen omgevormd tot waterdoorlatende dwarse parkeerplaatsen (= **zone XI**). Bij het uitgraven van het vlak voor de nieuwe parkeerplaatsen (opbouw 47 tussen 56 cm) bleken de archeologische sporen zich op ongeveer 50 cm onder het maaiveld te bevinden, onmiddellijk onder de teelaarde. Voor de heraanleg van het kerkplein werd de verharde opbouw van 30 à 60 cm tot een diepte van 60 cm verwijderd (= **zone XII**). In het noordwestelijk gedeelte van het kerkplein bevonden de archeologische sporen zich onmiddellijk onder de verharde opbouw. Een 18de-19de-eeuwse ophogingslaag onder de opbouw van de parking wordt echter dikker in oostelijke richting en bedekt/beschermd voor het grootste gedeelte van de parking de nog mogelijke aanwezige archeologische sporen.

Fig. 43. Plan met aanduiding van proefput 2 en proefput 3 binnen het projectgebied met de drie besproken profielen: 15AB, 17AB en 18AB (digitaal aangemaakt op 10/01/2024).

115740.0000

179790.0000

179760.0000

179730.0000

115740.0000

Sint-Lievens-Houtem Letterhoutem Dorp Opgraving 21-LET-LHD - 2022A310 Profielen

LEGENDE

- Afbakening opgraving
- Moederbodem

Schaal 1:300
Digitaal aangemaakt op: 10/01/2024
Bron: AGIV & SOLVA

OPDRACHTHOUDER

SOLVA
Gentsesteenweg 1B
9520 SINT-LIEVENS-HOUTEM

4.1.2. Beschrijving van de stratigrafische opbouw van de archeologische site

De algemene topografie van het terrein helde licht af naar het (zuid)oosten, richting het kruispunt van de Kerkstraat met Letterhoutemdorp. Op de parking van het kerkplein ging de TAW-hoogte van het huidig oppervlak van ca. +49,50 m in het westen naar ca. +48,80 m in oosten. De groenzone kende een grotere variatie, maar ook hier helde het terrein af richting het zuidoosten. Van ca. +49,60 m in het noorden aan de dwarse parkeerplaatsen en +49,30 m in het westen naar ca. +48,80 m in het zuidoosten van de groenzone.

De stratigrafische opbouw van het projectgebied wordt beschreven aan de hand van de geplaatste profielen uit het proefputtenonderzoek. We kunnen een onderscheid maken tussen zone X en XI enerzijds en zone XII anderzijds. Hierbij is profiel 15AB van proefput 2 (zone II) representatief voor zone X en profielen 17AB en 18AB van proefput 3 (zone III) voor zone XII.

4.1.2.1. Zone X en XI

De natuurlijke leembodem en het eerste archeologische niveau (grondplan A) bevonden zich in zone X ongeveer tussen 50 tot 80 cm onder het maaiveld. De TAW-hoogte varieerde tussen ongeveer +48,87 m in het westen, +48,77 m in het noordwesten en +48,40 m in het (zuid)oosten. De teelaarde kende een onregelmatig verloop, maar vormde gemiddeld een 40 tot 50 cm dik pakket. Onder de teelaarde bevond zich in variërende dikte een gebioturbeerde bruingrijze laag, mogelijk een aangerijkte A-horizont of oudere teelaarde/ ophogingslaag (Afb. 3 & Figuur 44). Deze laag, context II-4, werd minder dik naar het noorden toe. In het noorden van zone X en binnen zone XI bevond de moederbodem zich nagenoeg onmiddellijk onder de teelaarde. In zone XI werd het grondplan A geregistreerd op +49,16 m TAW in het noordwesten en +48,44 m TAW in het zuidoosten.

Na de aanleg van het eerste archeologische niveau (grondplan A) in zone X konden reeds vele sporen individueel afgelijnd worden. Andere sporen vormden nog eerder grote onregelmatige 'vlekken' waar reeds vondstmateriaal uit kon verzameld worden (Afb. 4). Na het couperen van alle duidelijke sporen werden deze grote onregelmatige kuilen laagsgewijs afgegraven tot op een tweede niveau (grondplan B) waarbij de individuele sporen zichtbaar werden. Het zuidelijk gedeelte van zone X werd verdiept tot op ca. +48,20 - 48,50 m TAW (Afb. 5). Het oostelijk gedeelte tot op ca. +48,25 - 48,45 m TAW (Afb. 6) en het noordelijk gedeelte tot ca. +48,20 - 48,30 m TAW (Afb. 7). Bij het verdiepen van het westelijk gedeelte van zone X kwamen geen nieuwe sporen aan het licht.

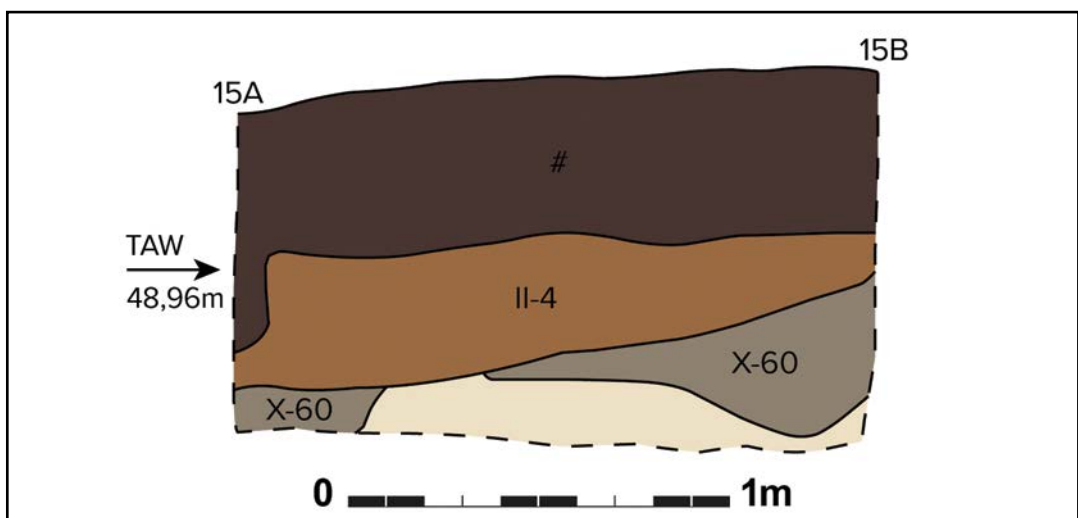

Fig. 44. Tekening van profiel 15AB: onder de teelaarde bevindt zich de bruingrijze laag II-4 die het archeologisch vlak en de moederbodem afdekte. De mogelijk volmiddeleeuwse greppel X-60 werd tijdens het vooronderzoek reeds aangesneden.

Afb. 3. Zuidprofiel 15AB van proefput 2 (zone II) situeert zich binnen opgravingszone X.

Afb. 4. Gezicht vanuit het zuiden op grondplan A van zone X met nog grote onregelmatige donkergrijze verkleuringen.

Afb. 5. Zuidelijk gedeelte van zone X verdiept tot op grondplan B.

Afb. 6. Oostelijk gedeelte van zone X verdiept tot op grondplan B.

Afb. 7. Noordelijk gedeelte van zone X verdiept tot op grondplan B.

4.1.2.2. Zone XII

Het opgraven van de parking ter hoogte van de parochiekerk is een ander verhaal, aangezien de verstoringsdiepte hier max. 60 cm bedraagt. De dikte van de verharde opbouw van de parking bedraagt 30 tot 60 cm. Enkel in het noordwestelijke gedeelte van zone XII werden op deze diepte individuele archeologische sporen bereikt (Afb. 8 & Figuur 45). Een gereduceerde, donkergrijze ophogingslaag, context XII-1, werd dikker in oostelijke richting en bevatte verspreid meer bouwpuin van baksteen, kalkmortel, ijzerzandsteen en kalkzandsteen (Afb. 9 & Figuur 46). Het aardewerk uit dit ophogingspakket, o.a. meerdere scherven van faience fine, wordt gedateerd in de tweede helft van de 18de tot de 19de eeuw. Een groot deel van zone XII was tevens verstoord door recente nutsleidingen. Grondplan A werd aangelegd tussen ca. +49,00 m TAW in het westen en +48,80 m TAW in het oosten.

Een coupe meer oostelijk binnen zone XII toont onder ophogingslaag XII-1 een ca. 20 cm dik homogeen blauwgrijs leempakket. Deze gereduceerde laag XII-2 wordt voorlopig als een ophoging beschouwd (Afb. 69). Daaronder bevond zich de moederbodem. Uit context XII-2 konden negen scherven worden ingezameld, ruim te dateren tussen 1300 en 1600.

Afb. 8. Westprofiel 17AB van proefput 3 (zone III) situeert zich binnen het opgravingsgebied van zone XII.

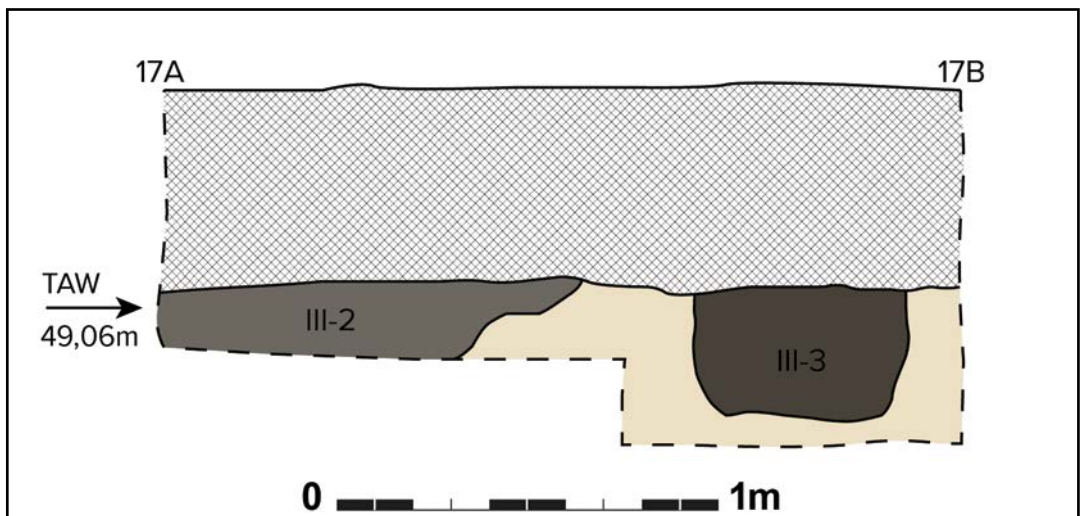

Fig. 45. Tekening van profiel 17AB: direct onder de verharde opbouw konden sporen III-2 en III-3 geregistreerd worden tijdens het vooronderzoek.

Afb. 9. Zuidprofiel 18AB van proefput 3 (zone III) (noordpijl ligt verkeerd).

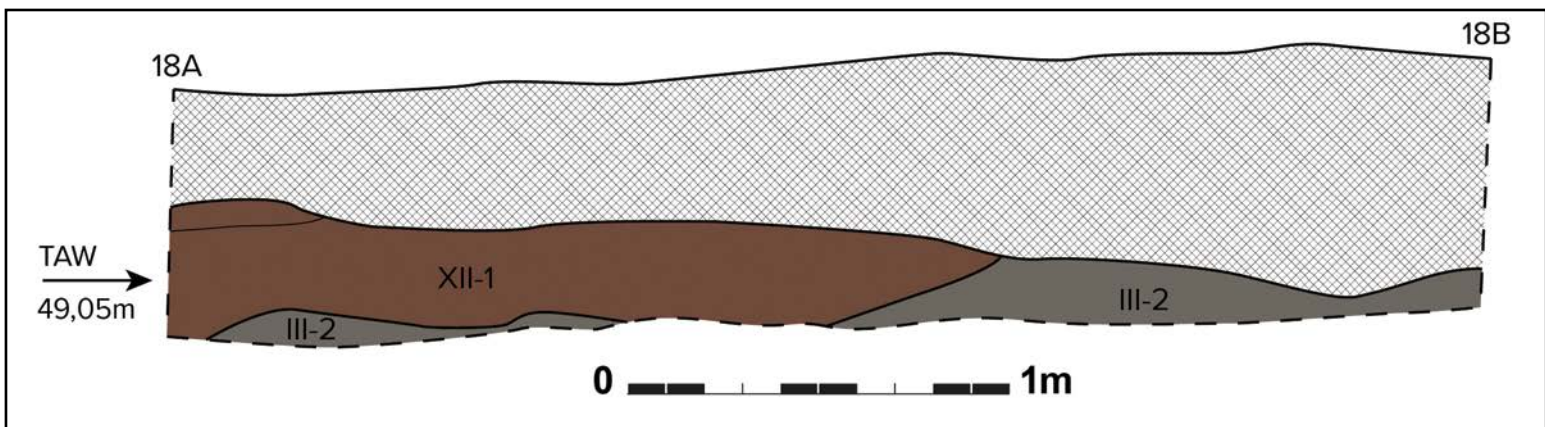

Fig. 46. Tekening van profiel 18AB: onder de verharde opbouw bevindt zich ophogingslaag XII-1 dat dikker werd naar het oosten toe.

4.1.3. Genese en bewaring van de bodems

De gemeente Sint-Lievens-Houtem bevindt zich op de grens van de zandleem- en leemstreek van Zuid-Oost-Vlaanderen (Figuur 12). De bodemtypekaart (Figuur 21) toont voor de dorpskern van Letterhoutem een bebouwde zone (OB) omgeven door droge leembodems met textuur B-horizont (Aba) en matig droge leembodems met textuur B-horizont (Aca).

Binnen het projectgebied werd in de drie zones de moederbodem aangesneden. De natuurlijke leembodem (C-horizont met leemtextuur) bevond zich in zone X en XI ongeveer tussen 50 tot 80 cm onder het maaiveld. Enkel in het uiterst noordwestelijk gedeelte van zone XII bevond zich de moederbodem onmiddellijk onder de opbouw van de parking. Een gereduceerde, donkergrijze ophogingslaag (context XII-1) werd dikker in oostelijke richting en bedekt/beschermd nog grotendeels de archeologische sporen.

De moederbodem is een bruingele, vrij sterk gebioturbeerde leem met op sommige plaatsen mogelijke fosfaatinspoelingen. Deze zijn vermoedelijk in verband te brengen met het houden van vee op de gronden en/of de bemesting.

4.1.3.1. Bewaring van de bodems

Van de oorspronkelijk bodem is niets meer bewaard, vermoedelijk werd het bovenste gedeelte in zone X en XI in een meer recent verleden door landbouw- en moestuinactiviteiten verstoord en gehomogeniseerd tot teelaarde. In zone XII werd de oorspronkelijke bodem verstoord door latere bebouwing, tuinactiviteiten en de aanleg van het kerkplein.

4.1.3.2. Effecten van de aanwezige bodems en sedimenten op de bewaring van de archeologische site en de archeologische artefacten daarbinnen

Ondanks de vroegere woon- en tuinactiviteiten op het projectgebied waren de archeologische sporen relatief goed bewaard. Het ontbreken van de tuinlaag op bepaalde plekken en het feit dat van verschillende sporen slechts nog de bodem resteerde impliceert een afgraving in het verleden.

4.1.3.3. Referentie aan gelijkaardige bodems en andere complexen van aardkundige eenheden op gekende archeologische sites

In de dorpskern van Letterhoutem zijn geen andere opgravingen of gelijkaardige sites gekend.

4.2. BESCHRIJVING VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE AAN DE HAND VAN HET SPORENBESTAND OF DE VONDSTENSPREIDING

Tijdens de opgraving zijn 206 sporen aangetroffen. Met inbegrip van de sporen uit proefput 2 en 3 (vooronderzoek) komt dit in totaal op 214 sporen binnen het projectgebied, te herleiden tot 125 contexten (= spoorcombinaties). Het archeologisch vlak werd voornamelijk gedomineerd door kleine en middelgrote kuilen. Naast niet minder dan 87 kuilen werden ook volgende contexten geregistreerd: 12 lagen (6 ondefinieerbare lagen, 5 ophogingslagen en 1 opvullingslaag), 5 paalsporen, 4 insteken, 3 muren, 3 uitbraaksporen, 3 dierbegravingen, 3 greppels, 2 grachten, 2 weg-opgave en 1 riool. Grotere structuren binnen de contexten, zoals gebouwplattegronden, konden er niet gevormd worden.

Afb. 10. Drone-beeld van zone X met uitbreiding, grondplan A.

Afb. 11. Gezicht vanuit het oosten op een gedeelte van zone X met de noordelijke uitbreiding.

Afb. 12. Drone-beeld van zone XII, grondplan A.

4.2.1. Niet gefaseerde allesporenkaart

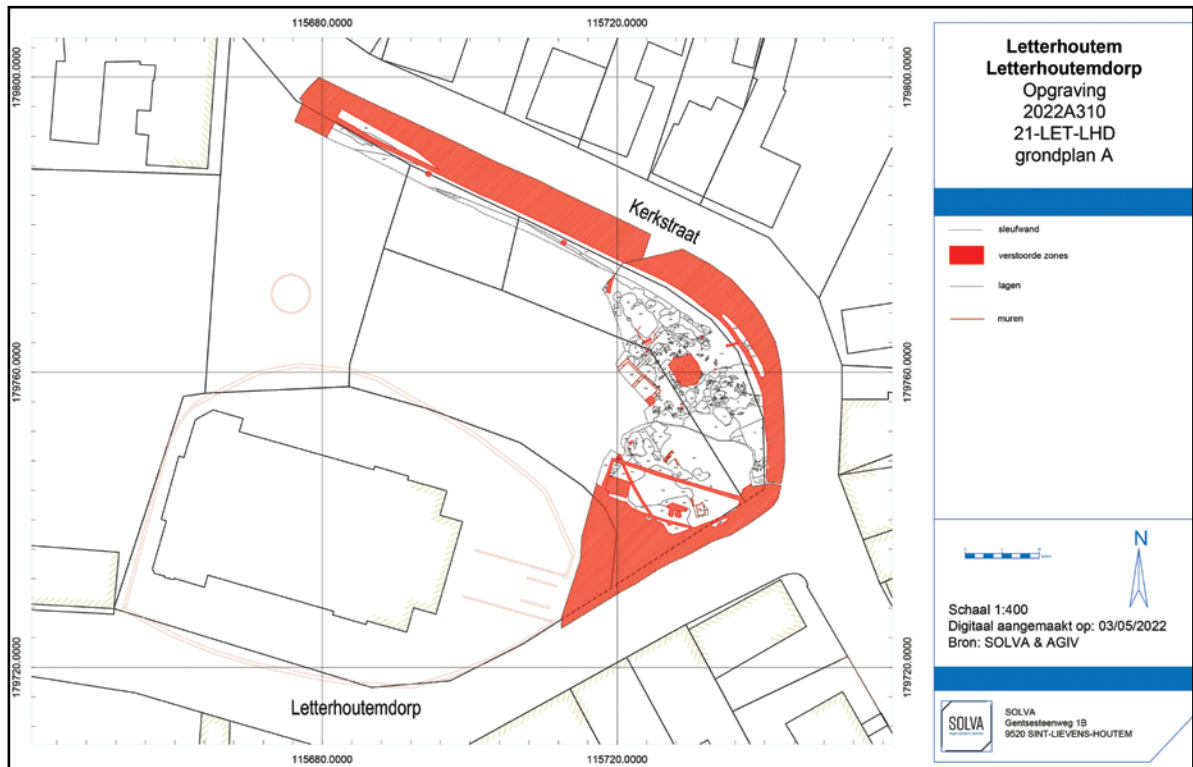

Fig. 47. Niet gefaseerde allesporenkaart grondplan A met aanduiding van de coupes (digitaal aangemaakt op 03/05/2022).

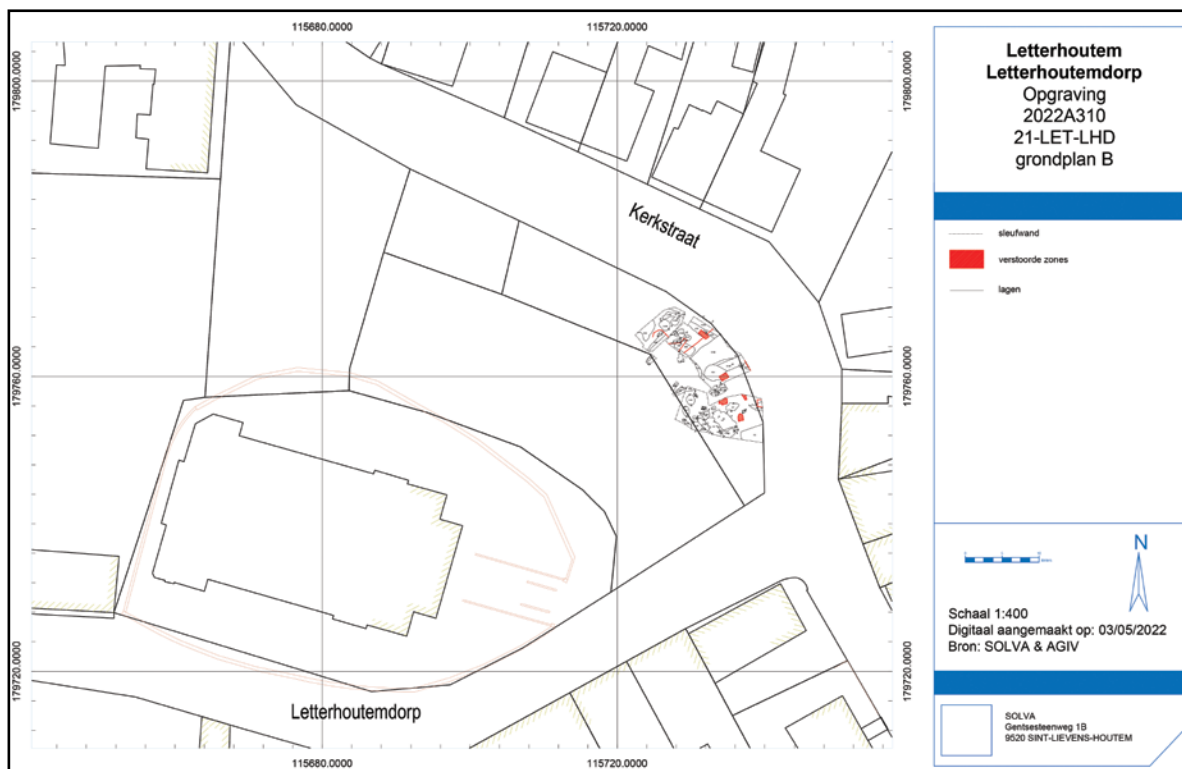

Fig. 48. Niet gefaseerde allesporenkaart grondplan B met aanduiding van de coupes (digitaal aangemaakt op 03/05/2022).

4.2.2. Analyse van archeologische spoorcategorieën en spoorcombinaties

De vroegste sporen binnen het projectgebied kunnen geplaatst worden in de volle middeleeuwen, het betreft een klein aantal paalsporen, greppels en grachten. De grootste activiteit wordt echter vastgesteld in de late middeleeuwen en het begin van de nieuwe tijd. Meerdere kuilen liggen verspreid over het terrein en variëren in vulling, diepte en vorm. Enkele kuilen dateren uit het einde van de nieuwe tijd en de nieuwste tijd. Duidelijke bewoningsporen in de vorm van uitbraaksporen en muurstructuren kunnen hoofdzakelijk in de nieuwste tijd geplaatst worden.

Er is geopteerd om de zones X, XI en XII samen chronologisch te bespreken, waarbij de archeologische sporen op basis van het vondstmateriaal, radiokoolstofanalyses, de stratigrafie en/of een gelijkaardige vulling/vorm opgedeeld worden in verschillende fases (Figuur 49 & Figuur 50). Binnen de vooropgestelde chronologie werd gekozen de sporen thematisch te overlopen.

4.2.2.1. Fase 1: de volle middeleeuwen

Twee paalsporen en een gracht kunnen op basis van een C14-datering geplaatst worden binnen de volle middeleeuwen. Op basis van het aanwezige aardewerk kan een greppel tevens in deze periode gesitueerd worden. Vanaf de late middeleeuwen zijn een opvallend groot aantal kuilen aanwezig binnen het projectgebied, waarvan een gedeelte vermoedelijk in verband gebracht kan worden met lokale leemontginning. Het gebruik van het terrein verandert duidelijk, waardoor we de overige ongedateerde paalsporen, greppel en gracht mogelijk eveneens in de volle middeleeuwen kunnen onderbrengen. De weinige sporen, die met zekerheid in de volle middeleeuwen te dateren zijn, wijzen alleszins op enige (bewonings-)activiteit in deze periode zonder dat die evenwel goed te duiden is.

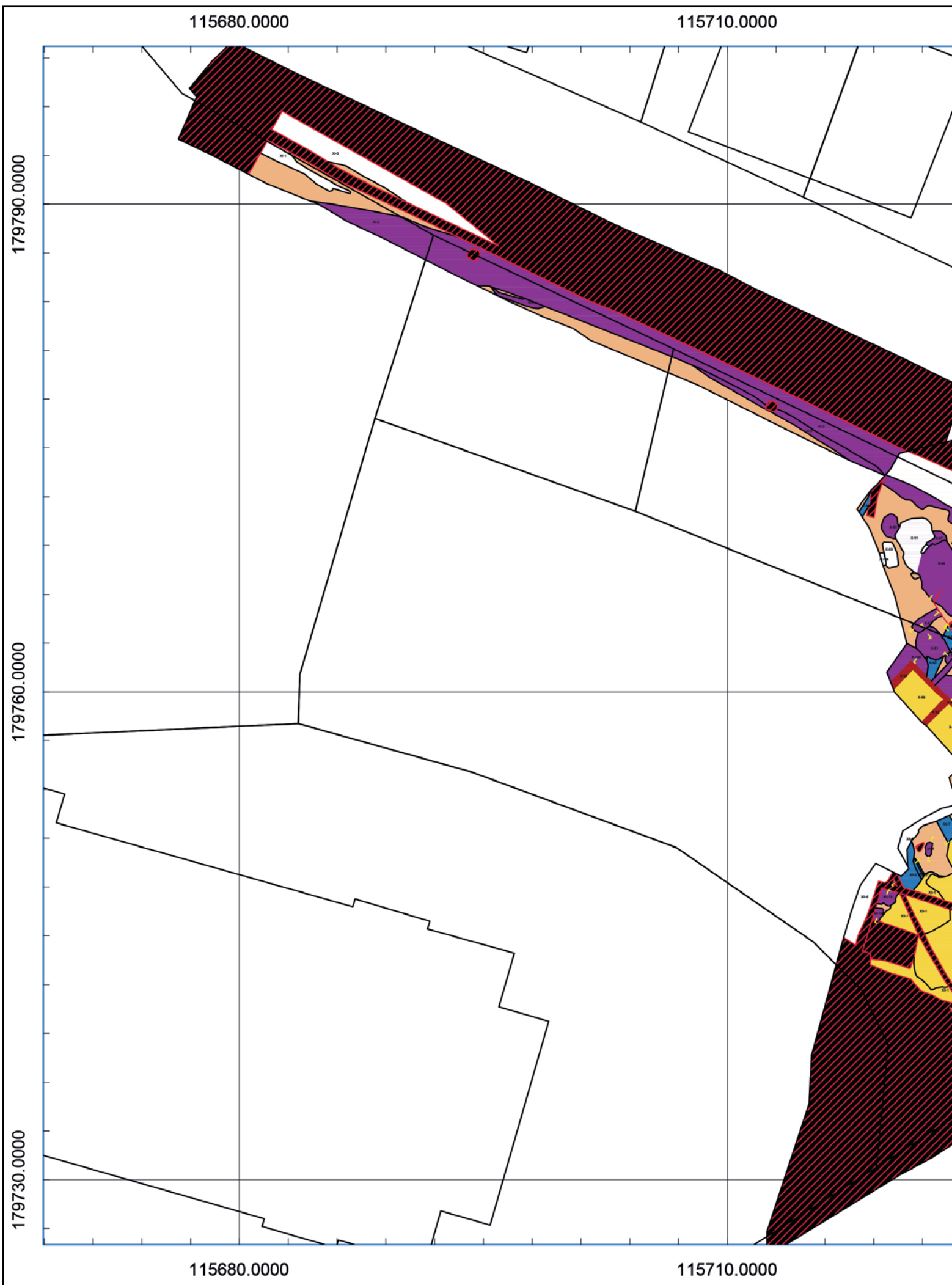
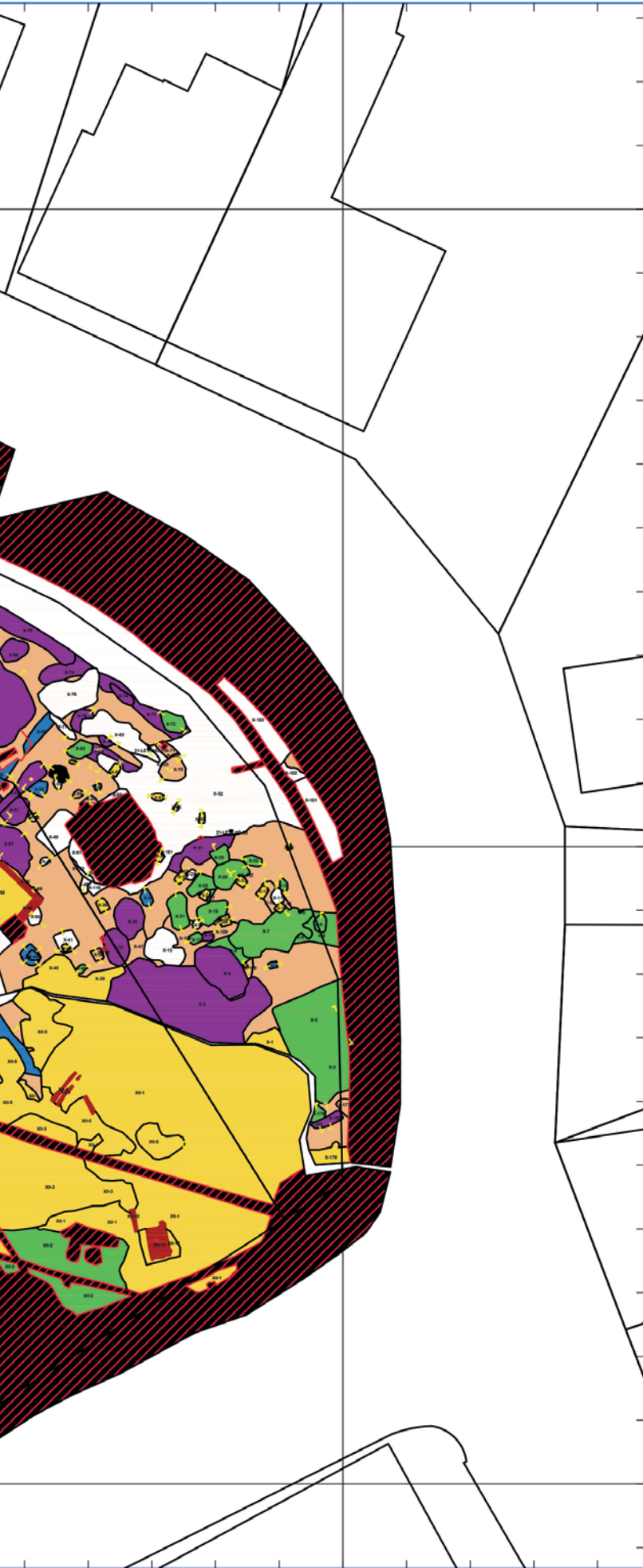

Fig. 49. Gefaseerde allesporenkaart grondplan A met aanduiding van de coupes (digitaal aangemaakt op 10/01/2024).

115740.0000

179790.0000

179760.0000

179730.0000

115740.0000

Sint-Lievens-Houtem Letterhoutem Dorp Opgraving 21-LET-LHD - 2022A310 Allesporenplan GPL A

LEGENDE

- Afbakening opgraving
- Moederbodem
- Volle middeleeuwen
- Late middeleeuwen - begin nieuwe tijd
- Nieuwe tijd
- Nieuwste tijd
- Muren
- Sporen zonder datering
- Verstoring

Schaal 1:300
Digitaal aangemaakt op: 10/01/2024
Bron: AGIV & SOLVA

OPDRACHTHOUDER

SOLVA
Gentsesteenweg 1B
9520 SINT-LIEVENS-HOUTEM

Fig. 50. Gefaseerde allesporenkaart grondplan B met aanduiding van de coupes (digitaal aangemaakt op 10/01/2024).

115740.0000

179790.0000

179760.0000

179730.0000

115740.0000

Sint-Lievens-Houtem Letterhoutem Dorp Opgraving 21-LET-LHD - 2022A310 Allesporenplan GPL B

LEGENDE

- Afbakening opgraving
- Moederbodem
- Volle middeleeuwen
- Late middeleeuwen - begin nieuwe tijd
- Nieuwe tijd
- Nieuwste tijd
- Muren
- Sporen zonder datering
- Verstoring

Schaal 1:300
Digitaal aangemaakt op: 10/01/2024
Bron: AGIV & SOLVA

OPDRACHTHOUDER

SOLVA
Gentsesteenweg 1B
9520 SINT-LIEVENS-HOUTEM

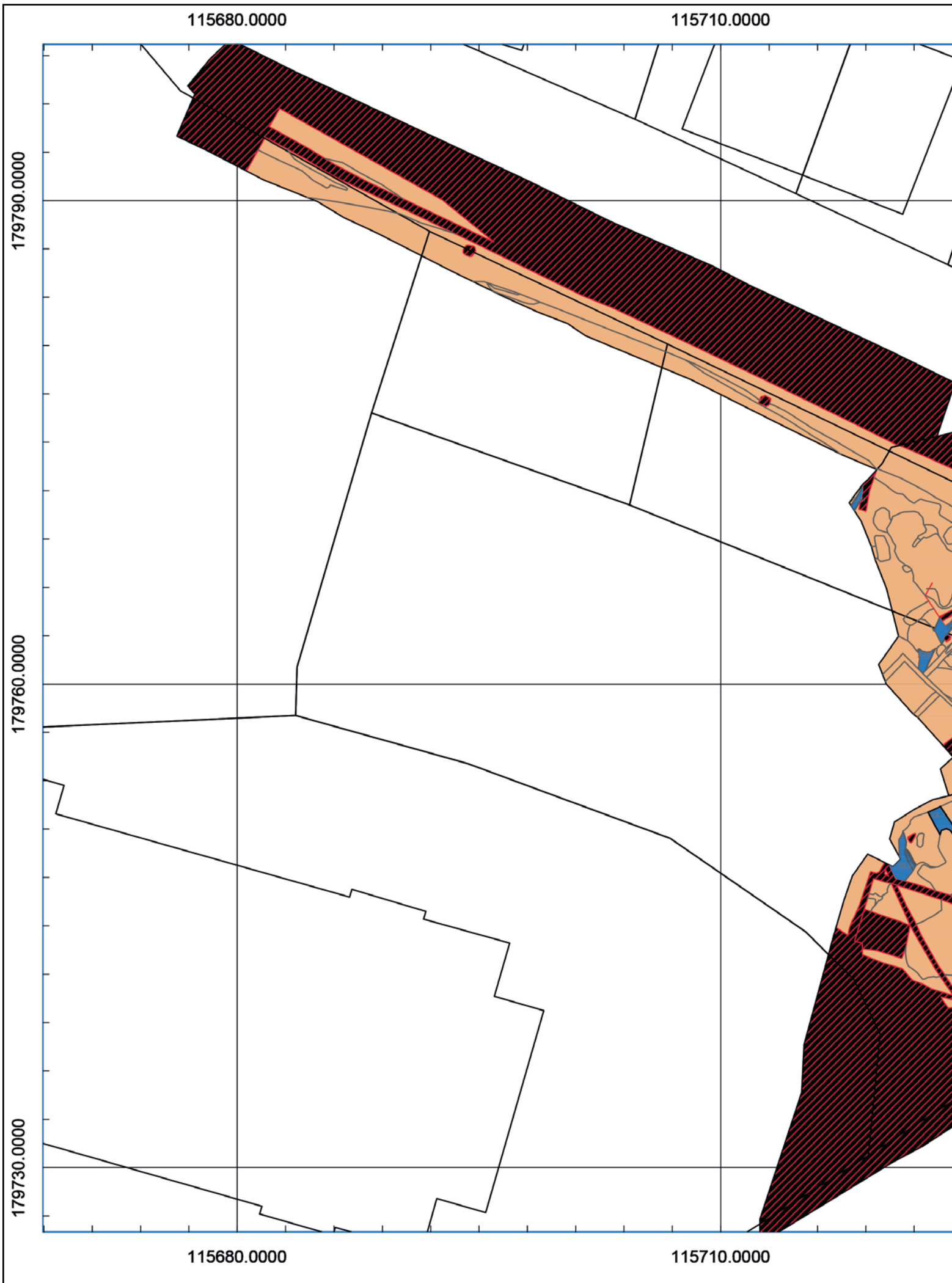
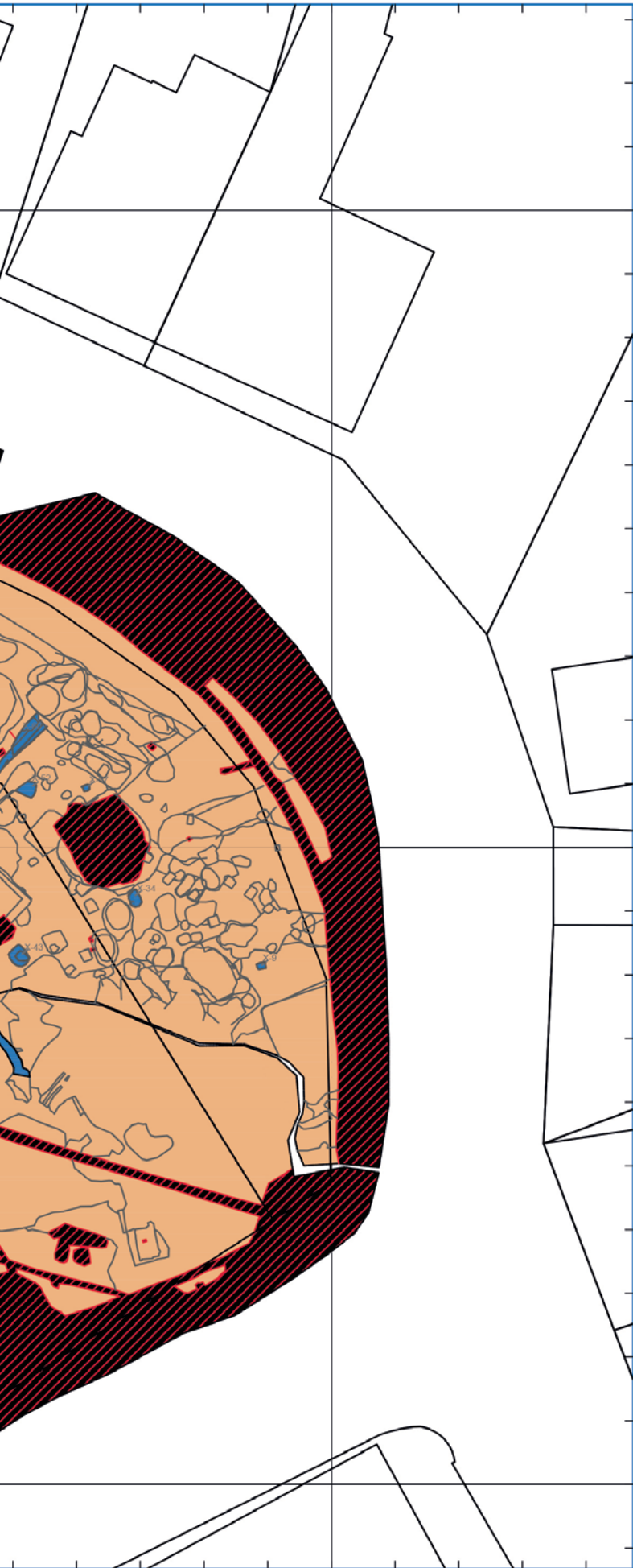

Fig. 51. Interpretatief plan van de oudste volmiddeleeuwse contexten (digitaal aangemaakt op 10/01/2024).

115740.0000

179790.0000

179760.0000

179730.0000

115740.0000

Sint-Lievens-Houtem Letterhoutem Dorp Opgraving 21-LET-LHD - 2022A310 Sporen volle middeleeuwen

LEGENDE

- Atbakening opgraving
- Moederbodem
- Verstoring
- Sporen volle middeleeuwen

Schaal 1:300
Digitaal aangemaakt op: 10/01/2024
Bron: AGIV & SOLVA

OPDRACHTHOUDER

SOLVA
Gentsesteenweg 1B
9520 SINT-LIEVENS-HOUTEM

4.2.2.1.1. Paalsporen

Binnen zone X konden vijf paalsporen worden geregistreerd, waarvan twee met zekerheid kunnen gedateerd worden in de volle middeleeuwen. De paalsporen liggen verspreid tussen de laat- en postmiddeleeuwse sporen en verschillen enigszins van vorm en vulling waardoor geen structuur kan gevormd worden.

Paalspoor **X-34** vormde een 80 cm brede afgeronde rechthoek met een licht bruingrijze leemvulling. Bij het uithalen van de tweede helft werd de iets donkerder gekleurde kern met houtskoolspikkels duidelijk (Afb. 8). Een radiokoolstofanalyse op een niet-geanalyseerd houtskoolstaal uit de paalkern geeft een datering tussen 1020 - 1160 calAD (95,4%).⁴⁴ Paalspoor **X-43** kende eenzelfde vorm en gelijkaardige heterogene vulling. X-43 vormde een 90 cm brede afgeronde rechthoek in het grondvlak met een licht bruingrijze leemvulling van de insteek. De donkergrijze kern met houtskoolspikkels was duidelijk zichtbaar. Mogelijk dateert paalspoor X-43 uit dezelfde periode als X-34. De twee paalsporen bevonden zich op 6 m van elkaar.

Afb. 13. Paalspoor X-34 op grondplan A (links) en op grondplan B (rechts) waar de kern van het paalspoor duidelijk is.

Afb. 14. Paalspoor X-43.

Afb. 15. Coupes X-A-34-AB en X-A-43-CD.

Paalspoor **X-52** bestond uit een insteek met een homogene lichtgrijze leemvulling en een homogene donkergrijze kern. Het was eveneens afgerond rechthoekig met een breedte van meer dan 60 cm. Paalspoor X-52 werd doorsneden door de greppel X-55. Op een niet-geanalyseerd houtskoolstaal uit de insteek werd een C14-datering uitgevoerd, deze dateert het paalspoor tussen 1170 - 1270 calAD (95,4%) en 1215 - 1265 calAD (68,2%).⁴⁵ De overige twee paalsporen, **X-9** en **X-57**, waren eveneens duidelijk, maar kleiner van omvang. Ze zijn niet gedateerd, maar mogelijk kunnen we ze ook plaatsen in de volle middeleeuwen. Beide paalsporen bestonden uit een donkergrijze kern en een insteek met een bruingrijze gevlekte leemopvulling (Afb. 17).

Afb. 16. Coupe X-A-52-AB. Paalspoor X-52 werd doorsneden door de greppel X-55.

Afb. 17. Coupes X-A-9-AB en X-A-57-AB.

4.2.2.1.2. Greppels

Een langwerpige vrij ondiepe uitgraving liep met een noordoost-zuidwest-oriëntatie over zone X. De greppel **X-60** had een heterogene grijze leemvulling, gemengd met verspitte moederbodem en een weinig aantal houtskool-, baksteen- en verbrande leemspikkels. Deze greppel was reeds in proefput 2 van het vooronderzoek aangesneden (Figuur 44) en werd ook doorsneden door enkele kuilen en de mogelijke holle weg X-74 (zie *infra*). Op basis van het weinige aardewerk, drie scherven grijs aardewerk lokaal gedraaid en één scherf roodbeschilderd Rijnlants (Pingsdorf), kan voorzichtig een datering tussen 1050 en 1200 naar voren geschoven worden.

Afb. 18. Greppel X-60, doorsneden door proefput 2 van het vooronderzoek.

Afb. 19. Coupe X-A-60-AB.

Afb. 20. Een kleine scherf rood beschilderd Rijnlands werd aangetroffen in de greppel X-60.

Een tweede greppel, **X-90**, kon slechts voor een klein gedeelte gevolgd worden in de noordelijke uitbreiding van zone X. Ze had eveneens een noordoost-zuidwest-oriëntatie. Greppel X-90 kende een licht bruingrijze leemvulling. Aangezien binnen de uitbreiding van zone X het archeologisch vlak niet verder zou verstoord worden, werd besloten de greppel niet uit te graven. Hierdoor is er slechts één grijze scherf lokaal gedraaid aardewerk uit de greppel ingezameld. De opvulling van de greppel, een licht bruingrijze leem, doet echter tevens een oudere datering vermoeden. Doch kan een laatmiddeleeuwse datering niet uitgesloten worden. De functie van beide noordoost-zuidwest-georiënteerde greppels is niet duidelijk, mogelijk waren ze bedoeld voor drainage/afwatering van het terrein en/of als (erf) afbakening.

Afb. 21. Greppel X-90.

4.2.2.1.3. Grachten

In het noordwestelijk gedeelte van zone XII konden twee grachten, contexten XII-7 en XII-9, onderscheiden worden. Hun noordwest-zuidoost-verloop was slechts deels te volgen aangezien beide grachten aan zuidoostelijke zijde afgedekt/verstoord worden door ophogingslaag XII-1 (Afb. 22). In beide greppels werd geen aardewerk aangetroffen. Gracht **XII-9** kende een gelaagde opvulling van heterogeen donker en lichtgrijze leem met verspitte moederbodem (Afb. 23 & Figuur 52). Ze had een doorsnede van meer dan 1,56 m en was nog tot een diepte van 58 cm bewaard. Een C14-datering op een niet-geanalyseerd houtskoolstaal uit deze gracht dateert de opvulling tussen 1020 en 1160 calAD (95,4%).⁴⁶ Gracht **XII-7** liep parallel en kende een fijne gelaagde heterogene opvulling van donker en lichtgrijze leem (Afb. 24). Het betrof een 50 cm diepe gracht met een doorsnede van 1 m. Gracht XII-7 werd niet gedateerd, maar zijn oude opvulling doet ook eerder een volmiddeleeuwse oorsprong vermoeden.

Mogelijk dienden de twee grachten ter drainage/afwatering van het terrein en/of als afbakening. XII-7 en XII-9 verschilden qua opvulling en breedte met de greppels uit zone X (X-55, X-60 en X-90), maar er kan niet uitgesloten worden dat ze mogelijk meer westelijk op elkaar zouden aansluiten. De aanwezigheid van paalsporen wijst vermoedelijk op een volmiddeleeuwse woonzone dat aldus mogelijk afgebakend werd door een enclosgracht. Een omgrachte woonzone is kenmerkend voor de volmiddeleeuwse periode, zoals bijvoorbeeld aangetroffen op de site Baardegem - De Faluintjes. Een cluster aan paalsporen, waaruit drie volmiddeleeuwse gebouwplattegronden konden ontwaard worden, werd er omgeven door een max. 1,25 m brede gracht. Aan de gracht werd een tweeledige functie toegewezen, enerzijds de afbakening van het woonareaal en anderzijds ook het opvangen en afvoeren van (regen)water.⁴⁷

⁴⁶ RICH-32598, 975±24BP.

⁴⁷ Clement et al. 2021, 50-52, 81.

Afb. 22. Drone-beeld met aanduiding van beide noordoost-zuidwest-georiënteerde grachten XII-7 en XII-9, naar het zuidoosten toe afgedekt door ophogingslaag XII-1 te dateren in de tweede helft van de 18de - 19de eeuw.

Afb. 23. Coupe XII-A-9-AB.

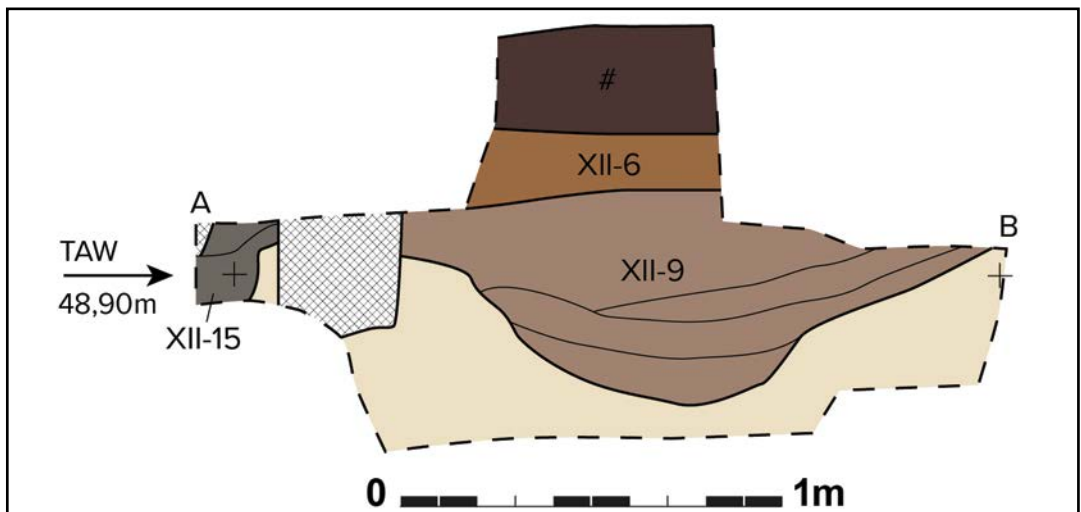

Fig. 52. Coupe XII-A-9-AB. Onder de teelaarde bevond zich ophogingslaag XII-6, vermoedelijk hetzelfde pakket als II-4 in zone X. Gracht XII-9 werd doorsneden door een nutsleiding. Ten westen van de verstering bevond zich de aanzet van kuil XII-15.

Afb. 24. Coupe XII-A-7-AB.

4.2.2.2. Fase 2: de late middeleeuwen en begin nieuwe tijd

De late middeleeuwen en het begin van de postmiddeleeuwen worden voor het projectgebied gekenmerkt door talrijke kleine en middelgrote kuilen, merendeel ondiep bewaard.⁴⁸ Van de 68 kuilen, te dateren in de late middeleeuwen en het begin van de nieuwe tijd, bleef van 33 kuilen slechts de onderzijde, minder dan 20 cm, bewaard. Bij 21 kuilen kon nog een diepte tot max. 50 cm worden geregistreerd in coupe, slechts 11 kuilen waren dieper bewaard. Amper 16% van de 68 kuilen reikte dus onder de 50 cm ten opzichte van het opgravingsvlak. De diepst bewaarde kuil, X-69, kende bovendien slechts een diepte van 94 cm ten opzichte van grondplan B. Door het weinige vondstmateriaal en de beperkt bewaarde diepte is bijgevolg de functie en aard van de kuilen moeilijk te achterhalen. Vermoedelijk werden de oudere loopniveaus doorheen de jaren afgegraven, verstoord en/of gehomogeniseerd tot teelaarde. Het weinige vondstmateriaal bemoeilijkt tevens een datering van de verschillende kuilen, uit 34 kuilen werd er geen dateerbaar vondstmateriaal ingezameld.

De kuilen vertonen een kleine variatie in vulling, vorm in grondplan en in doorsnede. De meeste kuilen waren qua vorm in grondplan ovaalvormig tot afgerond rechthoekig met als doorsnede vorm veelal U-vormig. Ze hadden een heterogene donkergrijze leemvulling met lenzen of vlekjes van verspitte moederbodem, mogelijk te wijten door een snelle demping na het uitspitten van de leem. In verschillende hoeveelheden kwamen ook spikkels en brokjes houtskool, verbrande leem, baksteen en kalkmortel voor. In sommige kuilen bevonden zich in de opvulling ook enkele brokken kalkzandsteen en/of brokjes leisteen. Wat betreft de oriëntatie van de kuilen kon geen patroon worden onderscheiden.

Het ontbreken van relatief grote concentraties aan aardewerk en grof bouwpuin wijst er op dat het hier geen typische afvalkuilen betreft. Gezien de leembodem, zouden de kuilen dus vermoedelijk in verband gebracht kunnen worden met lokale leemontginning. Een aantal kuilen waren immers slechts uitgegraven tot op het niveau wanneer de moederbodem eerder zandleem - zand werd. De eerder rechte wanden en vlakke bodem (U-vormig) bij de meeste kuilen zijn ook kenmerkend voor extractiekuilen. Het lijkt hier bijgevolg om een ongestructureerde manier van kleinschalige leemontginningen te gaan op een stuk grond

⁴⁸De geregistreerde kuilen in de noordelijke uitbreiding van zone X werden niet gecoupeerd aangezien de sporen hier niet verder verstoord zouden worden.

nabij de parochiekerk, vanaf mogelijk de 13de eeuw tot in de 16de eeuw met een hoogtepunt tussen 1450 en 1550. Door het weinige aardewerk is voor de meeste kuilen echter enkel een datering tussen de 13de en de 16de eeuw mogelijk, zoals bijvoorbeeld voor de sterk op elkaar lijkende kuilen **X-35**, **X-37** en **X-156**. Deze drie ovale kuilen werden aangesneden in het zuidelijk gedeelte van zone X. Kuilen X-35 en X-37 werden reeds geregistreerd op grondplan A, maar aangezien het zuidelijk gedeelte van zone X nog grotendeels bestond uit onregelmatige verkleuringen werden de twee kuilen mee verdiept tot op grondplan B waarbij ook kuil X-156 duidelijk kon afgelijnd worden. X-35, X-37 en X-156 hadden een doorsnede van ca. 1,30 m en een diepte van ca. 32 cm ten opzichte van grondplan B. Ze bestonden uit een grijze leemvulling met in de onderste vulling verspitte moederbodem. Ze bevatten weinig inclusies. Uit kuil X-35 werden vier wandscherven grijs lokaal gedraaid aardewerk verzameld. Uit kuil X-37 zijn slechts twee wandscherven gerecupereerd, één in grijs en één in rood lokaal gedraaid aardewerk. Kuil X-156 bevatte vijf wandscherven, namelijk drie in grijs en twee in rood lokaal gedraaid aardewerk. Op basis van het vondstmateriaal kan derhalve geen specifieke datering gegeven worden aan deze mogelijke extractiekuilen. De meeste kuilen uit het zuidelijke gedeelte van zone X dateren evenwel tussen 1450 en 1550.

Afb. 25. Kuil X-35 op grondplan A met rechts de coupe X-B-35-AB.

Afb. 26. Kuil X-37 op grondplan A met rechts de coupe X-B-37-AB.

Afb. 27. Kuil X-156 werd duidelijk na het verdiepen in het zuidelijk gedeelte van zone X. Rechts coupe X-B-156-CD.

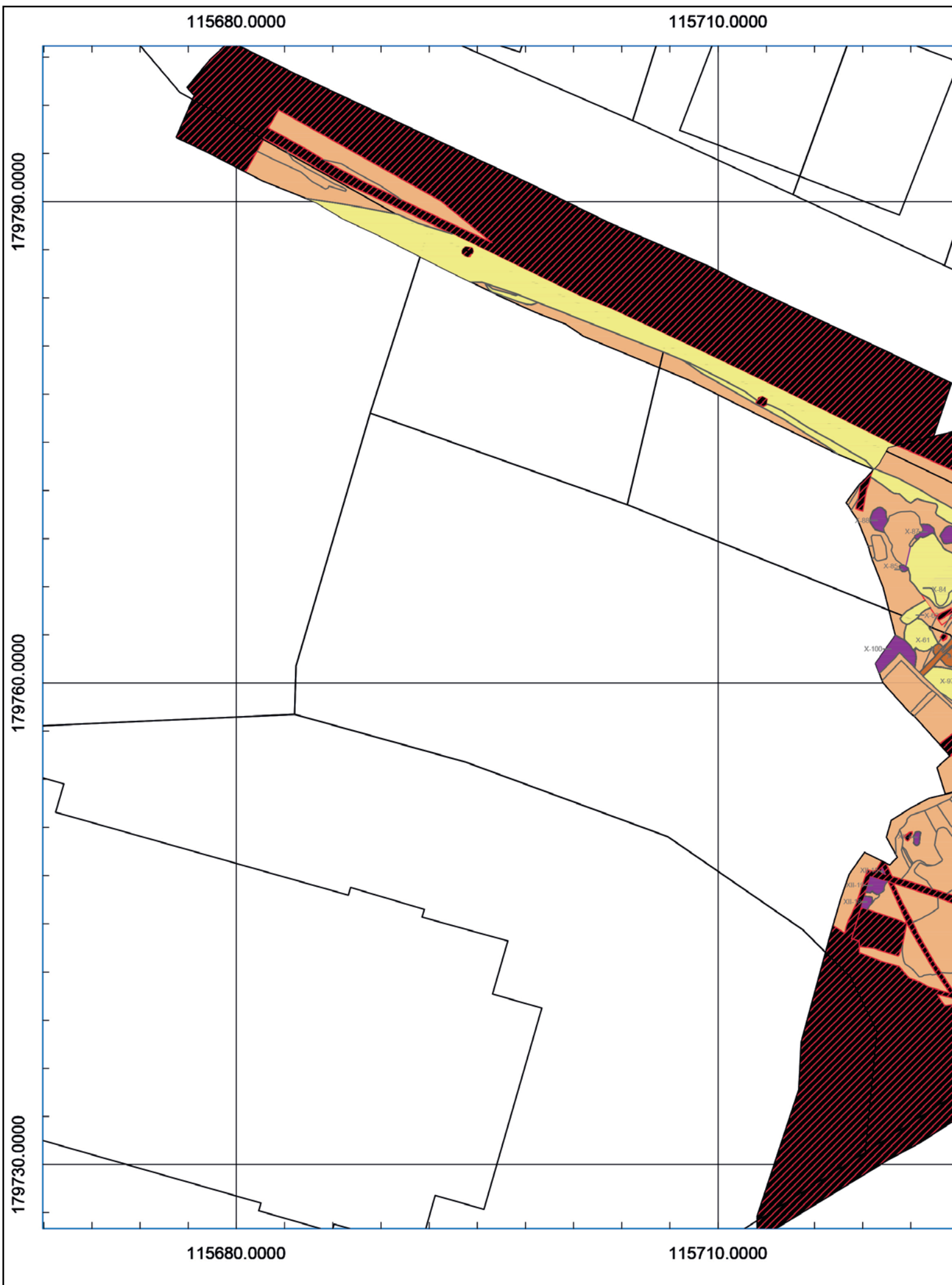

Fig. 53. Interpretatief plan van de contexten te dateren in de late middeleeuwen en het begin van de nieuwe tijd (digitaal aangemaakt op 10/01/2024).

115740.0000

179790.0000

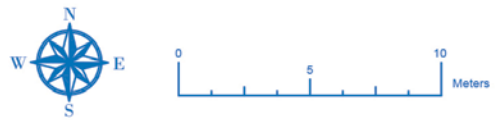
179760.0000

179730.0000

Sint-Lievens-Houtem Letterhoutem Dorp Opgraving 21-LET-LHD - 2022A310 Sporen late middeleeuwen - begin nieuwe tijd

LEGENDE

- Afbakening opgraving
- Moederbodem
- Verstoring
- Sporen late middeleeuwen
- Sporen late middeleeuwen - begin nieuwe tijd
- Sporen eind late middeleeuwen - begin nieuwe tijd

Schaal 1:300
Digitaal aangemaakt op: 10/01/2024
Bron: AGIV & SOLVA

OPDRACHTHOUDER

SOLVA
Gentsesteenweg 1B
9520 SINT-LIEVENS-HOUTEM

115740.0000

Een minderheid van de kuilen bevatte derhalve voldoende aardewerk om een meer specifieke datering te geven. Hierdoor kan een opdeling gebeuren tussen kuilen te dateren in het begin van de late middeleeuwen en kuilen die eerder dateren op het einde van de late middeleeuwen of in het begin van de nieuwe tijd. Eén greppel kan tevens gedateerd worden in het begin van de late middeleeuwen.

4.2.2.2.1. Fase 2a: de late middeleeuwen

4.2.2.2.1.1. Greppel

Afb. 28. Greppel X-55 doorsneed de volmiddeleeuwse sporen X-52 (paalspoor) en X-60 (greppel) en de eind vol - begin laat middeleeuwse sporen X-51 en X-58.

Afb. 29. Coupe X-A-55-EF. Greppel X-55 doorsneed kuil X-51 en kuil X-58. Deze laatste bleek slechts nog een ondiep kuilrestantje te zijn.

Afb. 30. Coupe X-A-55-DC werd gezet op het oostelijk uiteinde van de greppel met een plaatselijke verdieping. Rechts coupe X-A-55-GH (fout op fotobord) op het diepste punt van de greppel.

Net ten zuiden van de volmiddeleeuwse greppel X-60, liep de lichtjes anders georiënteerde greppel **X-55**. Ze doorsneed paalspoor X-52, kuilen X-51 en X-58 en in het zuidwesten greppel X-60 (Afb. 28 & Afb. 29). Greppel X-55 eindigde halverwege zone X, de reden hiervoor is onduidelijk. De greppel was ongeveer 30 cm breed en 25 cm diep, maar aan het oostelijk uiteinde verbreedde de greppel tot 80 cm en ging de diepte lokaal tot 64 cm (Afb. 30). X-55 bestond uit een homogene donkergrijze tot grijze leemvulling met in de onderste lagen voornamelijk vermenging met verspitte moederbodem.

De greppel werd manueel uitgehaald waarbij in totaal 68 wandscherven konden verzameld worden, die een brede datering geven tussen 1200 en 1400 (Tabel 1). De functie en aard van de greppel is onduidelijk, mogelijk maakte ze deel uit van de drainage/afwatering van het terrein of diende ze als (erf)afbakening.

TABEL 1: VONDSTMATERIAAL UIT X-55.

Materiaal.	Aantal
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd	66
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd	1
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Hoogversierd / niet gedetermineerd	1
Totaal	68

4.2.2.2.1.2. Kuilen: sporen van ontginning

De kuil **X-51** bevond zich in het westen van zone X en werd net als paalspoor X-52 doorsneden door greppel X-55. Ze tekende zich af als een min of meer ronde kuil. Ze had een vrij homogene, weinig bruin gevlekte, donkergrijze leemvulling met zeer weinig verbrande leem- en baksteenspikkels en kalkzandsteenbrokken met lokaal een concentratie van houtskool (Afb. 31). X-51 had een eerder onregelmatig uitgegraven bodem waarbij de diepte varieerde tussen 22 en 32 cm. Op basis van het aangetroffen aardewerk, in totaal 26 scherven, kan kuil X-51 gedateerd worden tussen 1125 en 1325 (Tabel 2). De twee blokvormige kogelpotranden worden weergegeven op Figuur 54, één kogelpotrand wordt gekenmerkt door een versiering van indrukken en draperie op de rand.

X-51 lijkt op basis van de opvulling sterk op kuil **X-160**. Deze afgeronde rechthoekige kuil werd pas duidelijk bij het verdiepen naar grondplan B in het zuidelijk gedeelte van zone X. Kuil X-160 kende eveneens een vrij homogene, weinig bruin gevlekte, donkergrijze leemvulling met weinig baksteen- en houtskoolbrokjes en met zeer weinig kalkzandsteenbrokken. Ze was nog tot een diepte van 50 cm bewaard ten opzicht van grondplan B. De wanden waren

Afb. 31. Coupe X-A-51-AB (fout op fotobord).

Afb. 32. Coupe X-B-160-CD. Kuil X-160 werd ten zuidoosten niet doorsneden door kuil X-3.

Afb. 33. Twee wandfragmentjes van rood lokaal gedraad aardewerk met een kleidecoratie (sliblijn) uit kuil X-160.

eerder recht uitgegraven en de kuil had een meer vlakke bodem wat kenmerkend is voor een extractiekuil. In totaal leverde X-160 49 aardewerkscherven op, te dateren in de 14de eeuw (Tabel 3).

TABEL 2: VONDSTMATERIAAL UIT X-51.	
Materiaal.	Aantal
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd	22
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / kogelpot	3
Aardewerk / Romeins / Gewone waar / Gedraaid oxiderend gebakken / niet gedetermineerd (residueel)	1
Totaal	26

TABEL 3: VONDSTMATERIAAL UIT X-160.	
Materiaal.	Aantal
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd	16
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / teil	1
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / voorraadpot	1
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / kogelpot	1
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd	28
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / kom	1
Aardewerk / Middeleeuws / Steengoed / Steengoed met engobe/zoutglazuur (Langerwehe, Raeren, Frechen, Keulen) / niet gedetermineerd	1
Totaal	49
Bouwmateriaal / Vloertegel	1
Metaal / Ferro / Constructie / Spijker/nagel	4

Kuil **X-31** bevond zich aan de oostelijke zijde van zone X en kon reeds deels worden geregistreerd op grondplan A. Bij het verdiepen naar een grondplan B, werd de aflijning van de ronde kuil X-31 duidelijker. X-31 was nog tot een diepte van 48 cm bewaard ten opzichte van grondplan B. Ze vertoonde terug rechte wanden en een vlakke bodem. De vulling bestond uit een heterogene gevlekte grijze en lichtbruine leem met houtskoolspikkels en zeer weinig baksteen- en kalkmortelspikkels. Op basis van het aardewerk, zo'n 13 scherven, kan de kuil eveneens gedateerd worden in de 14de eeuw.

Afb. 34. De aflijning van kuil X-31 werd duidelijker op grondplan B. Ze werd voor een klein gedeelte doorsneden door sporen X-139 en X-140.

Afb. 35. Coupe X-B-31-CD. Kuil X-31 werd ten oosten doorsneden door kuil X-140.

X-78, in het noordelijk gedeelte van zone X, viel op grondplan B uiteen in de ovale kuilen X-128 en X-129. Kuil **X-128** bestond uit een homogeen donkergrijze leemvulling met vlekjes verspitte moederbodem. Ten opzichte van grondplan B was ze nog tot een diepte van 25 cm bewaard, beduidend minder dan kuil **X-129** (Afb. 37). X-129 bestond uit een pakket van lichtgrijze en donkergrijze leem met verspitte moederbodem. De kuil had in doorsnede vrij rechte wanden en een vlakke bodem. Dergelijke U-vormige doorsnedevormen zijn vaak kenmerkend voor extractiekuilen. Ze was nog bewaard tot een diepte van 76 cm. Uit kuil X-128 werd slechts één scherf gerecupereerd, een randfragment van een kookkan in grijs lokaal gedraaid aardewerk, te dateren tussen 1200 en 1450 (Figuur 54). Uit X-129 konden vier scherven grijs lokaal gedraaid aardewerk worden ingezameld. Een randfragment van een teil wordt weergegeven op Figuur 54. Kuil X-129 kan gedateerd worden tussen 1200 en 1400.

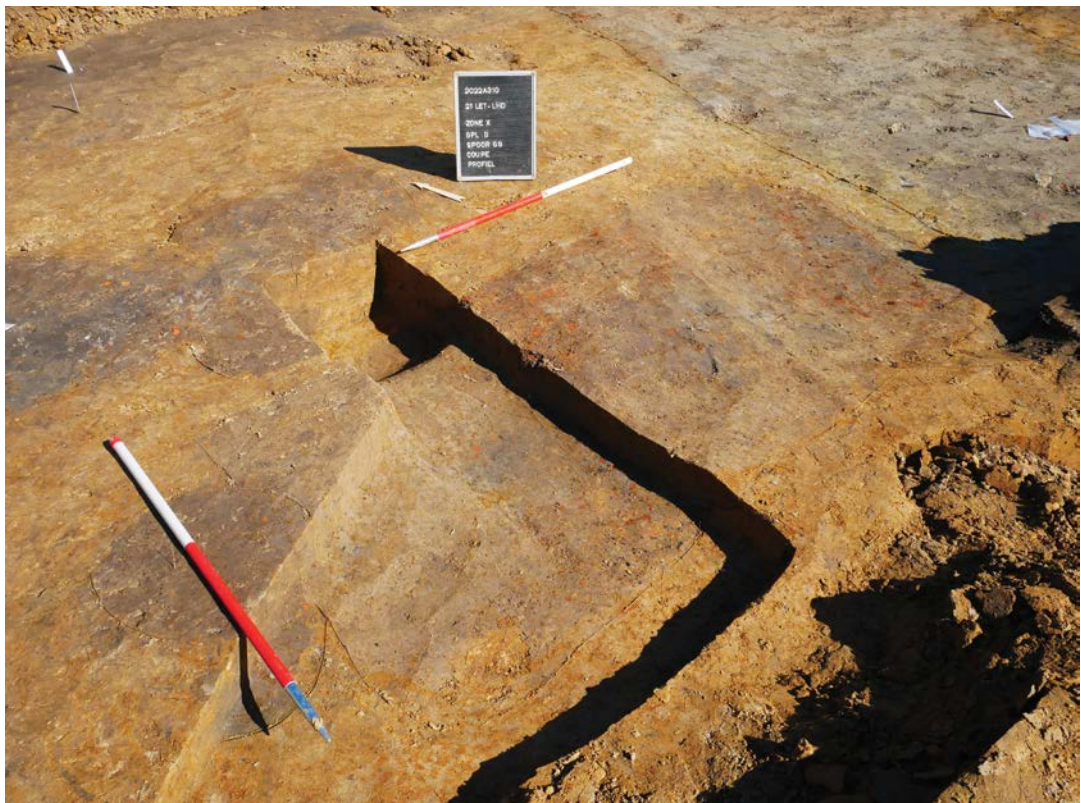

Afb. 36. X-79, X-128 en X-129 na het verdiepen van het noordelijk gedeelte van zone X. Op grondplan B bleef slechts een restantje over van kuil X-79 (1175 - 1600) die kuil X-129 doorsneed.

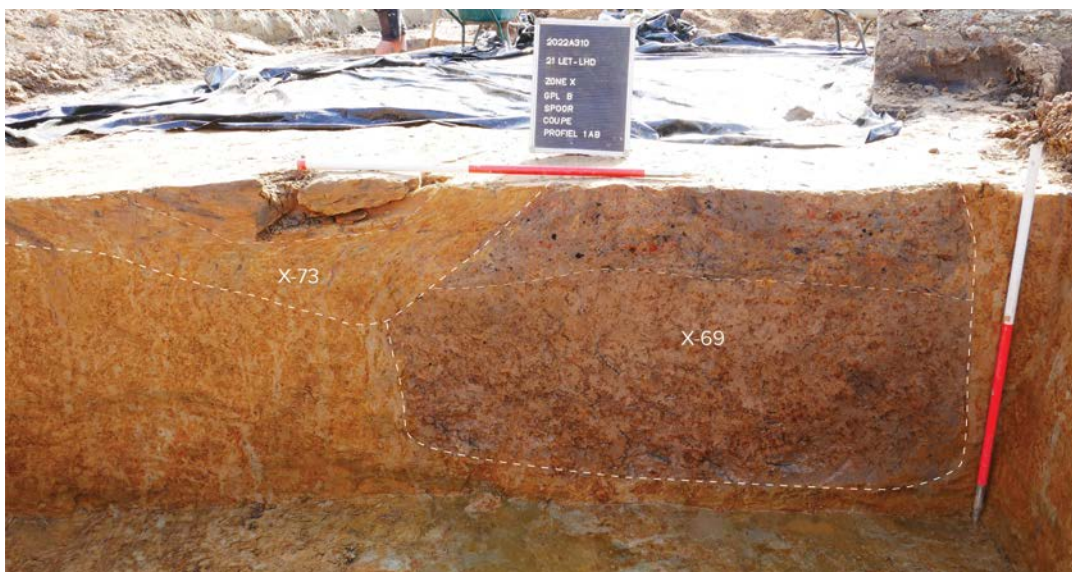

Afb. 37. Coupe X-B-128-AB en X-B-129-AB.

De laatste kuil die duidelijk kan gedateerd worden in het begin van de late middeleeuwen, is kuil X-69. Deze kuil kon reeds herkend worden op grondplan A, maar door de vele oversnijdingen werd ze mee verdiept tot op grondplan B. Op dit niveau tekende zich duidelijk een afgeronde rechthoek af van ongeveer 2,68 m op 1,20 m (Afb. 38). De kuil is U-vormig in doorsnede en nog bewaard tot 94 cm ten opzichte van grondplan B (Afb. 39). X-69 kende een opvulling verschillend van de andere kuilen. Het bovenste pakket bestond uit een heterogene grijs- en bruinegeklekte leemopvulling met vrij veel houtskool- en verbrande leemspikkels en -brokjes. De onderste vulling werd gevormd door een homogeen geoxideerd grijs leempakket met zeer weinig houtskool- en verbrande leemspikkels. Acht scherven grijs lokaal gedraaid aardewerk, waarvan één blokvormig randfragment van een kogelpot, dateren de kuil tussen 1125 en 1325 (Figuur 54).

Afb. 38. Kuil X-69 op grondplan B.

Afb. 39. Coupe X-B-69-AB. Kuil X-69 werd doorsneden door kuil X-73 (1175 - 1600).

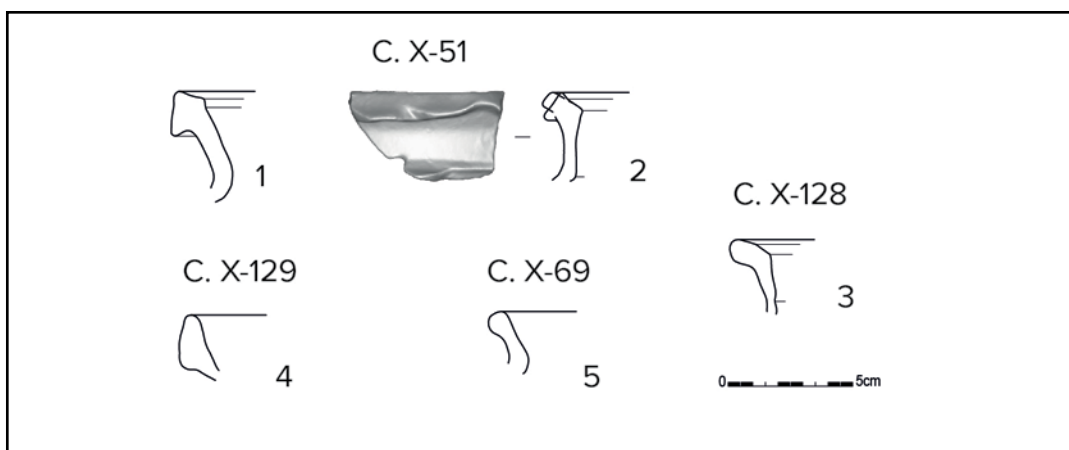

Fig. 54. Aardewerktekeningen van context X-51 (inv.74): GLD kogelpot (1-2); context X-128 (inv. 125): GLD kookkan (3); context X-129 (inv. 126): GLD teil (4); context X-69 (inv. 91): GLD kogelpot (5).⁴⁹

4.2.2.2.2. Fase 2b: eind late middeleeuwen - begin nieuwe tijd (15de - 16de eeuw)

4.2.2.2.2.1. Holle weg

Op Afb. 10 en Afb. 11 is te zien hoe aan de oostkant van zone X een lang grijs tracé loopt parallel met de Kerkstraat. Dit spoor, **X-74**, kon verder gevolgd worden in zone XI, alwaar het lijkt af te buigen richting de parochiekerk (Afb. 40). Omwille van de aanwezigheid van verschillende nutsleidingen aan de noordoostelijke zijde van het onderzoeksgebied (parallel aan en gelegen tegen de Kerkstraat), kon geen volledige doorsnede van het tracé bekomen worden. In zone XI werd niet gecoupeerd aangezien het archeologisch vlak niet verder werd verstoord.

X-74 had een homogene (licht)grijze leemvulling met een vlakke, licht gecompacteerde bodem (Afb. 41). Het tracé had een bewaarde diepte van 90 cm ten opzichte van grondplan B. Aangezien het een atypische grachtvulling betreft en er enige compactie kon vastgesteld worden op de bodem, kan X-74 mogelijk als een holle weg worden geïnterpreteerd. Op de bodem kon bovendien een schijnbaar laagje met kleine keitjes en natuursteenbrokjes worden vastgesteld. Deze zitten van nature in de bodem, maar door erosie in de holle weg spoelt het lichter materiaal weg en blijft het zwaarder materiaal achter. Dit kon ook worden

vastgesteld op de opgraving Wortegem - Diepestraat waar bij de aangesneden holle wegen eveneens een onderste laagje met steentjes aanwezig was.⁵⁰

Dit mogelijke vroegere wegtracé kon zo over een lengte van ongeveer 60 m geregistreerd worden. Opvallend hierbij is dat het tracé dichter naar de kerk toe lag, maar toch grotendeels de huidige Kerkstraat volgt. Naar het noordwesten lijkt de holle weg richting de kerk af te buigen, waarna het waarschijnlijk terug wegdraait zoals ook weergegeven op de 18de-eeuwse Ferrariskaart. Mogelijk kan de opvulling van de holle weg gedateerd worden tussen 1350 en 1550, dit is echter op basis van slechts één steengoedscherf.

Afb. 40. Tracé X-74 kon verder worden gevolgd in zone XI, waar het op het einde afbuigt naar het zuidwesten.

Afb. 41. Coupe X-B-74-CD.

4.2.2.2.2. Kuilen: sporen van ontginning

Meerdere kuilen kunnen op basis van het vondstmateriaal gedateerd worden tussen 1450 en 1550 of tussen 1450 en 1600. Dit wijst mogelijk op een verhoogd gebruik van het terrein aan de parochiekerk voor vermoedelijk leemontginning.

Bij het verdiepen naar een grondplan B in het zuidelijk gedeelte van zone X konden de onregelmatige kuilen X-3 en X-4 beter afgelijnd worden (Afb. 42). Op grondplan B splitste X-3 zich op in meerdere kuilen, waaronder kuil X-161 en X-158. Kuil **X-3** was nog voor een diepte van ongeveer 42 cm bewaard ten opzichte van grondplan B, met een wat onregelmatig uitgegraven bodem. De vulling bestond uit een vrij homogene donkergrijze leem met wat verspitte moederbodem en brokjes houtskool, baksteen en kalkmortel. In totaal werden 18 aardewerkscherven verzameld waarvan 11 scherven rood lokaal gedraaid aardewerk. Het betrof o.a. de voet van een kandelaar en een teiltrand (Tabel 4 & Figuur 55). Het aardewerkensemble geeft een datering tussen 1450 en 1550.

Afb. 42. Kuilen X-3, X-4 en X-161 aangeduid op grondplan B.

Afb. 43. Coupe X-B-3/4-GH.

TABEL 4: VONDSTMATERIAAL UIT X-3.

Materiaal.	Aantal
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd	2
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd	7
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Hoogversierd / niet gedetermineerd (residueel)	1
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / bord	1
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / kandelaar	1
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / teil	2
Aardewerk / Middeleeuws / Steengoed / Steengoed met engobe/zoutglazuur (Langerwehe, Raeren, Frechen, Keulen) / niet gedetermineerd	2
Aardewerk / Middeleeuws / Steengoed / Steengoed met engobe/zoutglazuur (Langerwehe, Raeren, Frechen, Keulen) / kan/kruik	1
Aardewerk / Middeleeuws / Aardewerk in lichtoranje klei / Grape	1
Totaal	18
Metaal / Non-ferro / Niet gedetermineerd	4

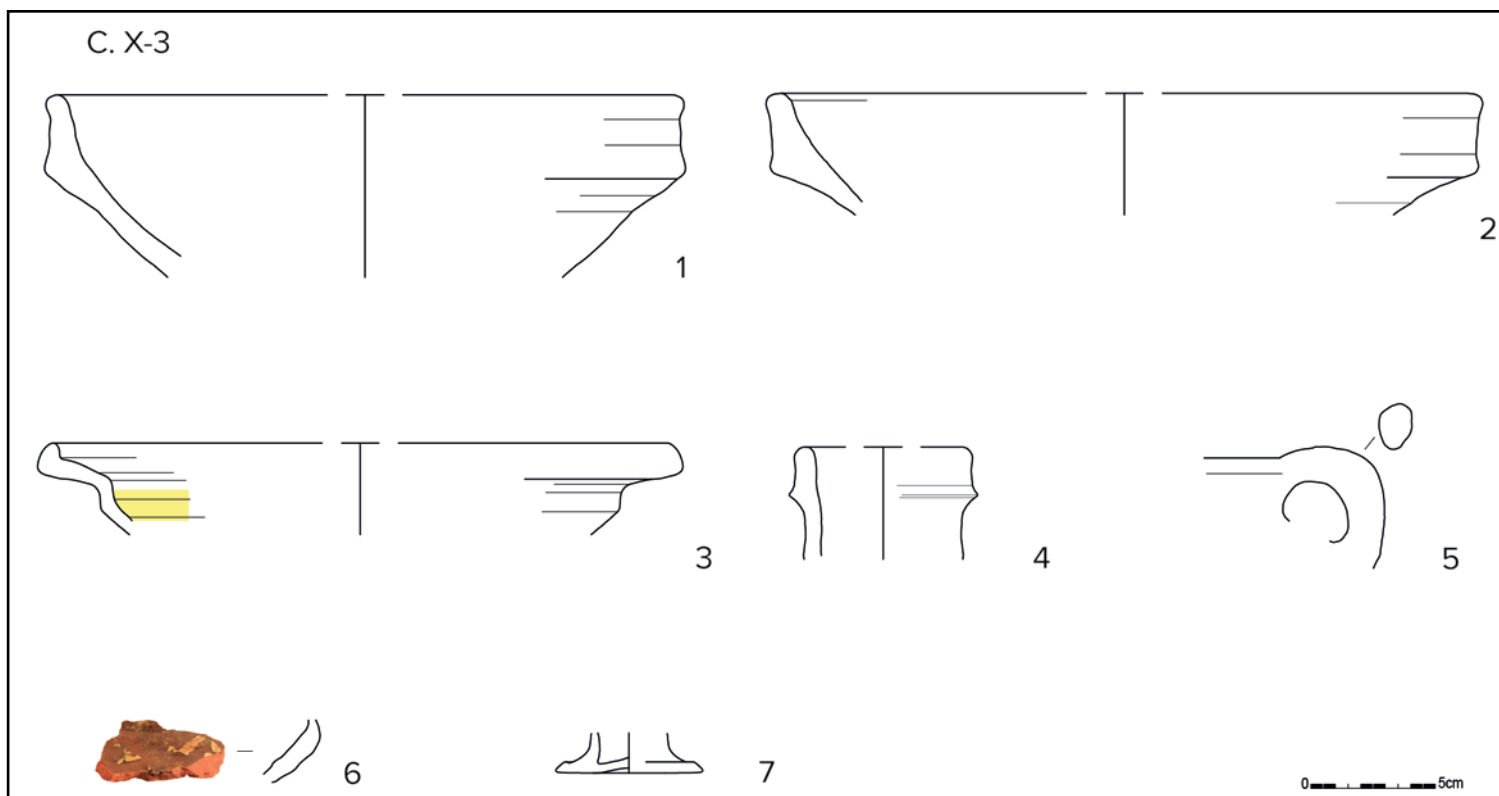

Fig. 55. Aardewerktekeningen context X-3 (inv. 26): RLD teil (1-2), RLD bord (3), SEZ kan/kruik (4), LOK grape (5), RLD onbepaald (6) en RLD kandelaar (7).⁵¹

Kuil **X-4** kende een gelijkaardige opvulling als kuil X-3 (Afb. 44). Het betrof een eerder onregelmatig uitgegraven kuil met nog een maximaal bewaarde diepte van 64 cm ten opzichte van grondplan B (Figuur 56). De vrij rechte wanden en de verschillende diepere uitgravingen wijzen mogelijk terug in de richting van het uitgraven voor de extractie van leem. Deze kuil leverde niet minder dan 87 scherven op: 29 scherven grijs lokaal gedraaid aardewerk, 55 scherven rood lokaal gedraaid aardewerk en drie scherven steengoed (Tabel 5). Dit aardewerkensemble geeft eveneens een datering tussen 1450 en 1550. Opvallend is dat een tuit van een lavabo uit X-4 past aan de lavabofragmenten gevonden in kuil **X-161**, een

⁵¹ RLD: rood lokaal gedraaid aardewerk; SEZ: steengoed met engobe/zoutglazuur; LOK: aardewerk in lichtoranje klei.

tot 20 cm diep bewaarde kuil. X-161 bestond uit een vrij homogene donkergrijze leemvulling met vlekken verspitte moederbodem en weinig spikkels en brokjes van houtskool, baksteen en kalkmortel (Afb. 46). Ondanks de beperkte diepte werden 51 aardewerkscherven ingezameld: 24 scherven grijs lokaal gedraaid aardewerk, 26 scherven rood lokaal gedraaid aardewerk en één scherf steengoed (Tabel 6). Meerdere scherven vormen een bijna volledige lavabo, wat gebruikt werd tijdens een rituele handwassing in adellijke of religieuze kringen. De reeds gekende lavabo-vondsten worden gedateerd in de tweede helft van de 15de - eerste kwart 16de eeuw.⁵² De nabijheid van de parochiekerk, het Sint-Pietershof en 't Goed Daerup doet vermoeden dat het object van één van deze instanties afkomstig is. Het Sint-Pietershof is bovendien afhankelijk van de Gentse Sint-Pietersabdij. Dit suggereert mogelijk een verband tussen de leemontginningsactiviteiten en de religieuze gemeenschap en/of het Sint-Pietershof die de onderzochte terreinen mogelijk in bezit had (zie hoofdstuk 4.3.2.1. & Figuur 59). De tekeningen van enkele scherven uit X-4 en X-161 worden weergegeven op Figuur 57 en Figuur 58.

Afb. 44. Coupe X-B-4-CD.

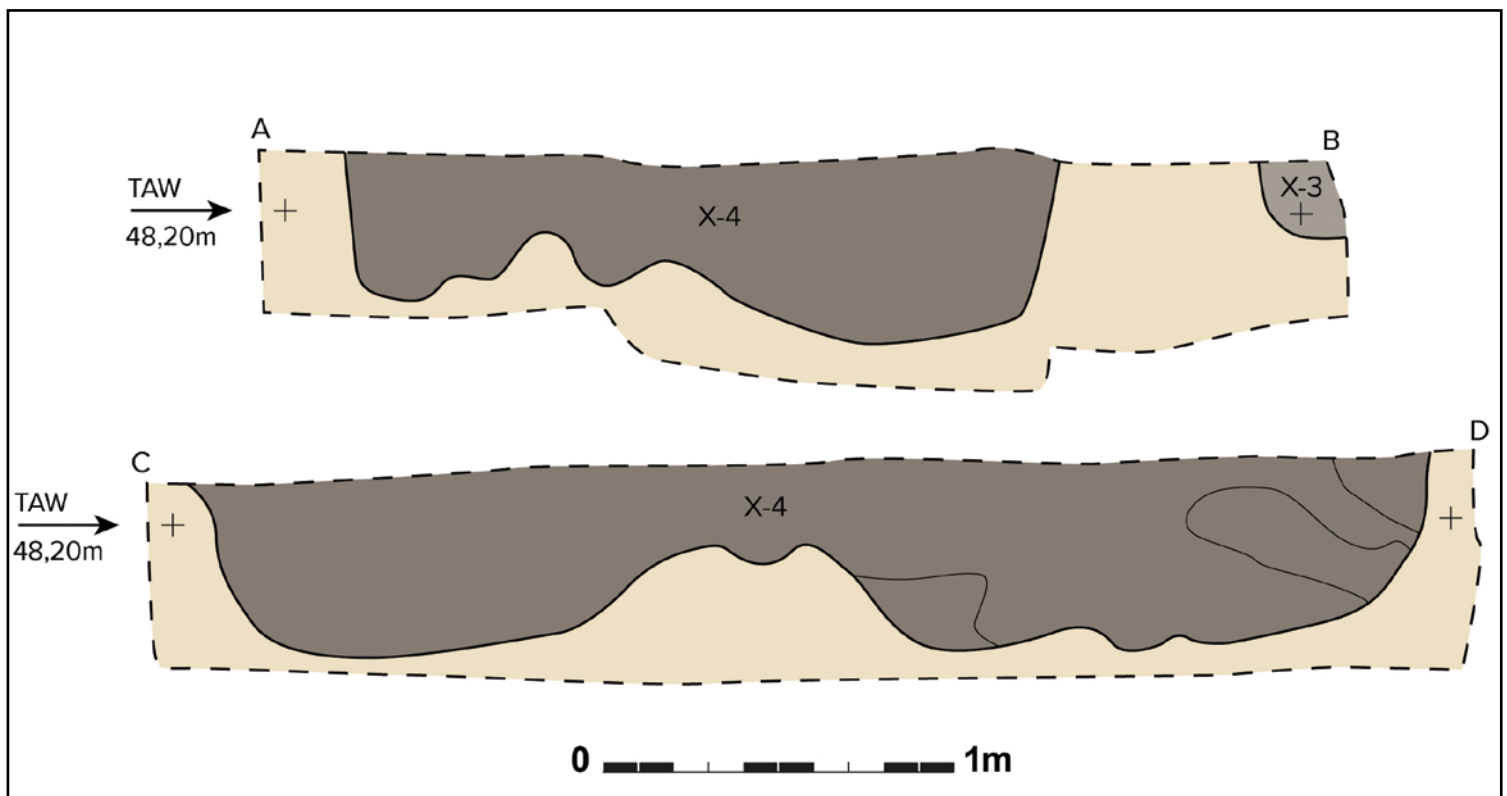

Fig. 56. Coupes X-B-4-AB en X-B-4-CD.

⁵²De Maeyer et al. 2014, 48.

Afb. 45. Coupe X-B-161-AB.

TABEL 5: VONDSTMATERIAAL UIT X-4.

Materiaal.	Aantal
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd	24
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / teil	3
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / grape	2
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd	43
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / bord	1
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / teil	7
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / lavabo	4
Aardewerk / Middeleeuws / Steengoed / Steengoed Siegburg / drinknap	1
Aardewerk / Middeleeuws / Steengoed / Steengoed met engobe/zoutglazuur (Langerwehe, Raeren, Frechen, Keulen) / niet gedetermineerd	2
Totaal	87
Bouwmateriaal / Vloertegel	2
Bouwmateriaal / Baksteen	1
Metaal / Ferro / Niet gedetermineerd	2
Metaal / Ferro / Constructie / Spijker/nagel	1

TABEL 6: VONDSTMATERIAAL UIT X-161.

Materiaal.	Aantal
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd	23
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / kan/kruik	18
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / teil	1
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd	3
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / vergiet	2
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / teil	1
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / lavabo	2
Aardewerk / Middeleeuws / Steengoed / Steengoed met engobe/zoutglazuur (Langerwehe, Raeren, Frechen, Keulen) / niet gedetermineerd	1
Totaal	51
Metaal / Ferro / Constructie / Spijker/nagel	2
Bouwmateriaal / Daktegel	1

Afb. 46. Drie voorbeelden van rood lokaal gedraaid aardewerk met kleidecoratie: links uit kuil X-3, midden (een dubbele boog eindigend in drie ineenvloeiende stippen) en rechts (met sjabloon) uit kuil X-4.

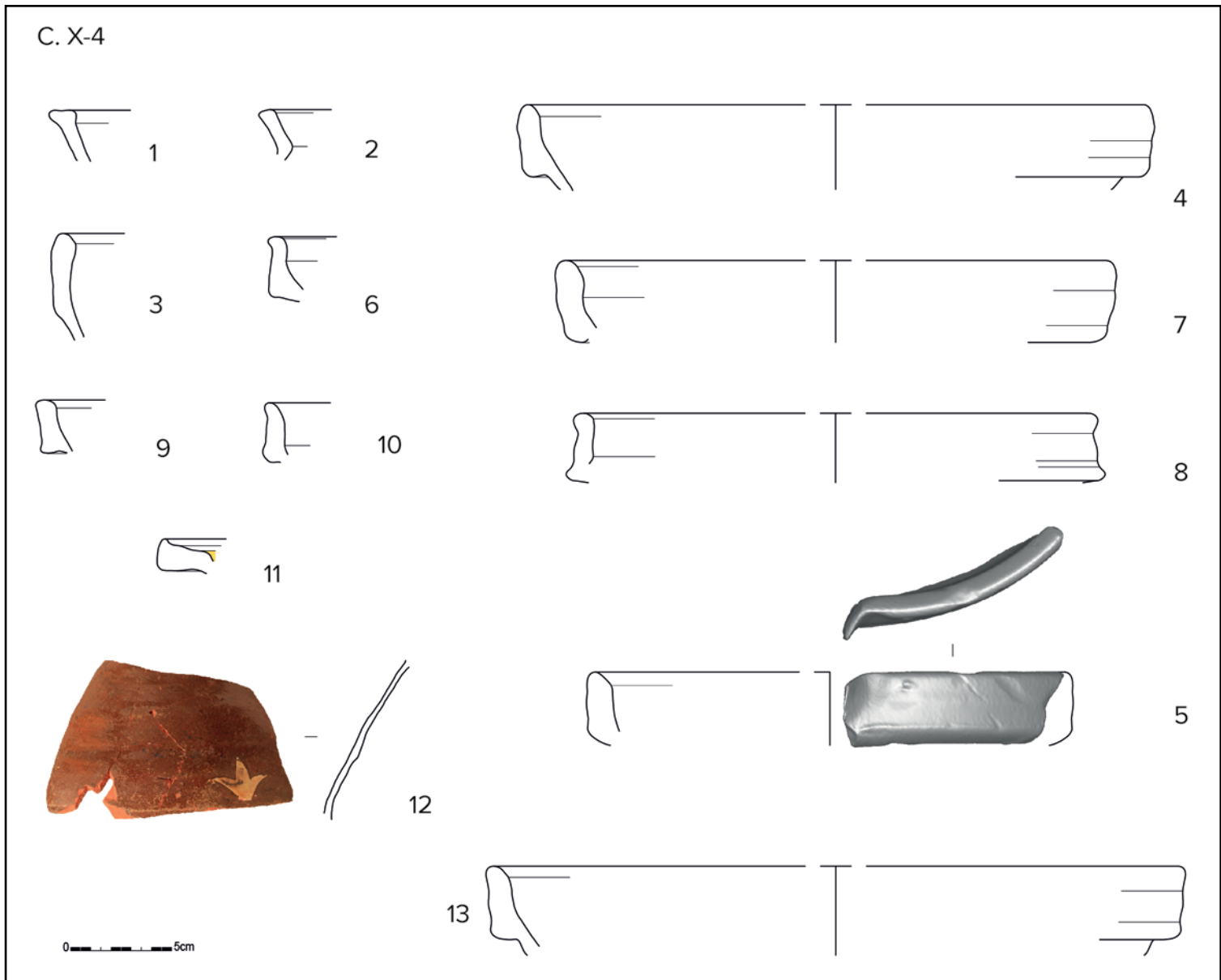

Fig. 57. Aardewerktekeningen context X-4 (inv. 30): GLD grape (1-2), GLD teiltje (3-5), RLD teiltje (6-9) - (inv.166): RLD teiltje (10), RLD bord (11) - (inv.168): RLD onb (12) en RLD teiltje (13).

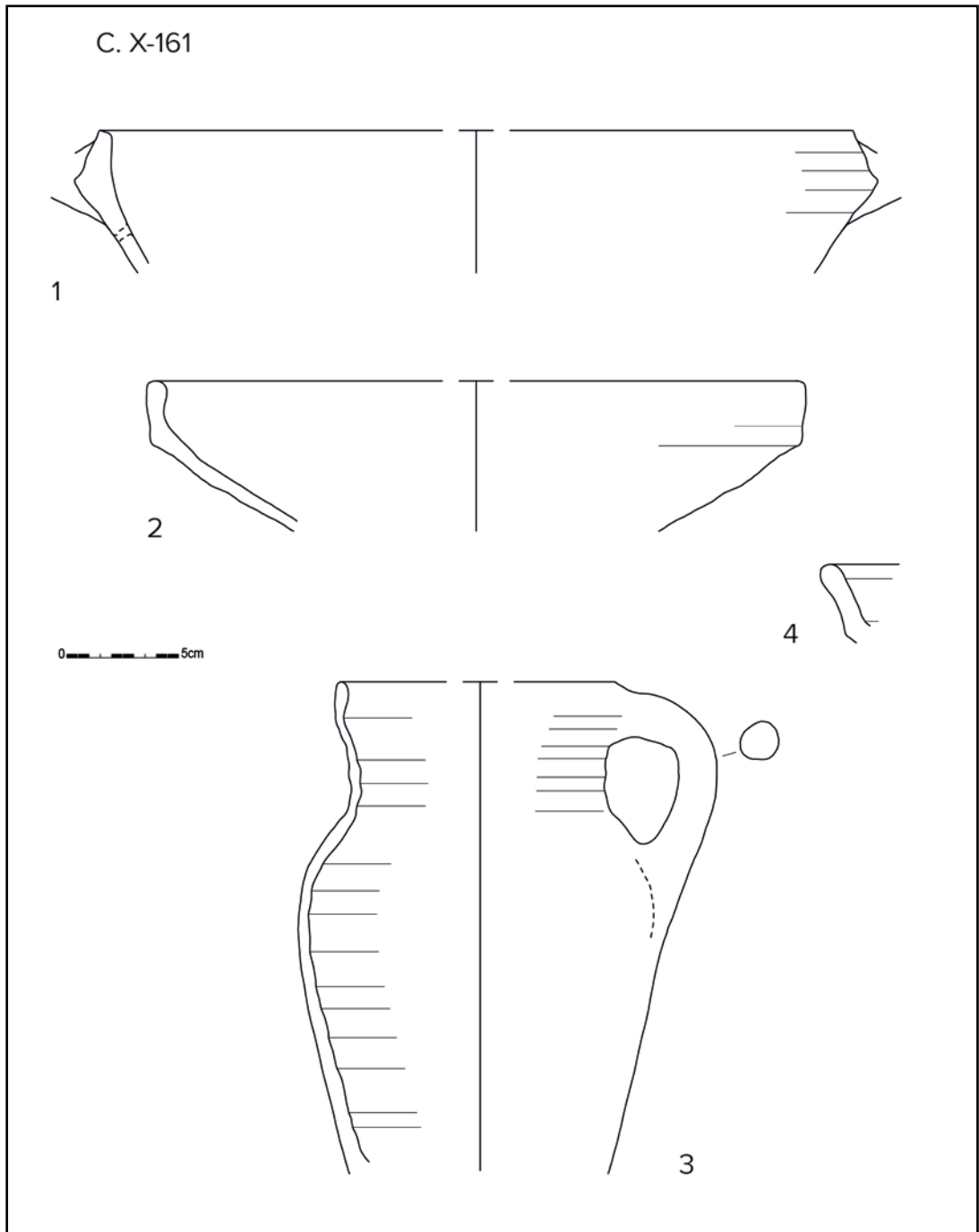
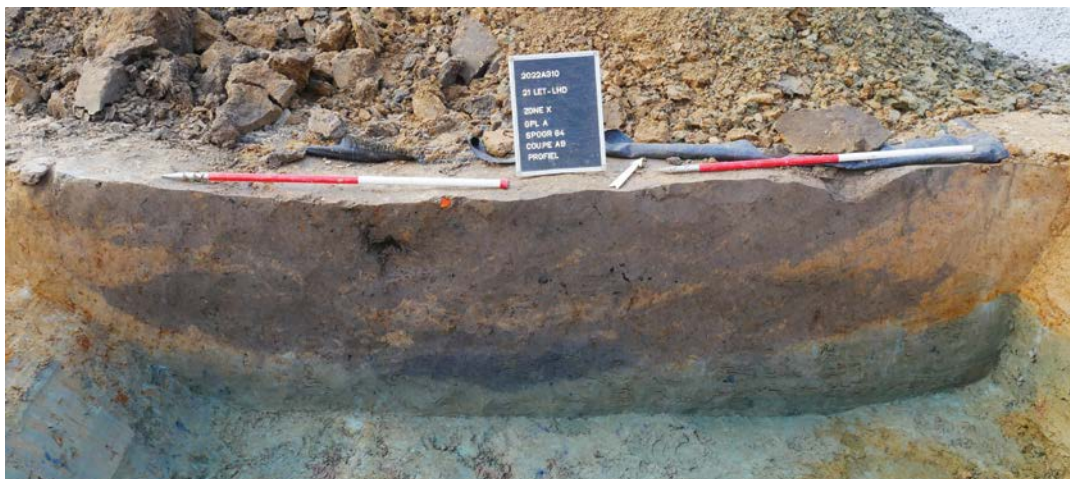

Fig. 58. Aardewerktekeningen context X-161 (inv.158): RLD vergiet? (1), RLD teil (2), GLD drinkkan (3), GLD teil (4).

Fig. 59. Lavabo uit rood lokaal gedraaid aardewerk, kuil X-161/4 (inv.187/30).

Vermeldenswaardig is kuil **X-84**, reeds aangesneden in proefput 2 tijdens het vooronderzoek. In grondplan A vormt het een noordwest-zuidoost-georiënteerde afgeronde rechthoekige kuil van ongeveer 4,20 op 3,40 m. De oversnijding met kuil X-91 is op grondplan A nog niet duidelijk. De coupe werd gezet op de korte as aangezien een gedeelte binnen de noordelijke uitbreiding van zone X ligt waar de versterking beperkt blijft tot het archeologisch vlak. X-84 bestond uit een bovenste en onderste vulling van een vrij homogene donkergrijze leem met weinig houtskool-, baksteen- en kalkmortelspikkels en -brokjes. Het middelste pakket werd gevormd door een grotere vermenging met verspitte moederbodem. De kuil was nog tot een diepte van 80 cm bewaard en had een vrij vlakke bodem (Afb. 47). Ongeveer de helft van de kuil werd uitgehaald, de andere helft blijft *in situ* bewaard. Kuil X-84 leverde in totaal 28 scherven op, waarvan twee scherven faience fine als intrusief zijn te beschouwen (Tabel 7). Naast 14 scherven lokaal rood gedraaid aardewerk, zeven scherven grijs lokaal gedraaid aardewerk, drie scherven steengoed en één scherf aardewerk in lichtoranje klei, werd ook een randfragment van een grape in Maaslands aardewerk aangetroffen (Afb. 48). Enkele aardewerktekeningen zijn terug te vinden op Figuur 60. Het aardewerk is wederom te dateren tussen 1450 en 1550. Een opvallende vondst is een kubussteen, een kei die vierkant gevormd werd door te kloppen, wrijven, schuren of door gebruik als aambeeldje (zie hoofdstuk 4.3.2.4).⁵³

Afb. 47. Coupe X-A-84-AB.

TABEL 7: VONDSTMATERIAAL UIT X-84.

Materiaal.	Aantal
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd	7
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd	1
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / teil	11
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / kom	2
Aardewerk / Middeleeuws / Steengoed / Steengoed met engobe/zoutglazuur (Langerwehe, Raeren, Frechen, Keulen) / niet gedetermineerd	1
Aardewerk / Middeleeuws / Steengoed / Steengoed Siegburg / eierdopbeker	2
Aardewerk / Middeleeuws / Aardewerk in lichtoranje klei / Niet gedetermineerd	1
Aardewerk / Middeleeuws / Ander aardewerk / Maasland (Andenne) / Grape	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Ander aardewerk / Faience fine / niet gedetermineerd (intrusief)	2
Totaal	28
Natuursteen / Wetsteen	1
Metaal / Niet gedetermineerd	2

Afb. 48. Randfragment van een grape uit Maaslands aardewerk (Andenne).

In het oosten van zone X werd de 14de-eeuwse kuil X-31 aan de rand doorsneden door kuil **X-140** (Afb. 34 & Afb. 35). Kuil X-140 was een langwerpige oost-west-georiënteerde kuil, nog bewaard tot een diepte van 92 cm ten opzichte van grondplan B. De kuil kende terug een vrij homogene grijze leemvulling met brokken verspitte moederbodem, de onderste pakketten bevatten nagenoeg geen inclusies. Uit kuil X-140 konden vier aardewerkscherven worden verzameld, twee scherven grijs en twee scherven rood lokaal gedraaid aardewerk (Figuur

60). Ze dateren de opvulling wederom tussen 1450 en 1550. In het noordwesten van zone X bevond zich de ovale kuil **X-61** met een gelijkaardige vulling (Afb. 50). X-61 was nog tot een diepte van 70 cm bewaard ten opzichte van grondplan A. De tien aangetroffen scherven, waarvan zeven scherven rood lokaal gedraaid aardewerk, dateren de kuil in dezelfde periode (Figuur 60). Ten zuiden van kuil X-61 bevond zich de ronde kuil X-97, doorsneden door de baksteenmuur van het latere boerenhuisje. Kuil **X-97** betrof een 56 cm diepe onregelmatig uitgegraven kuil. Op basis van zeven aardewerkscherven kan de kuil gesitueerd worden in de periode tussen 1450 en 1600.

Afb. 49. Coupe X-B-140-AB.

Afb. 50. Coupe X-A-100/61-GH. Kuil X-100 (1175 - 1600) lijkt kuil X-61 net te oversnijden.

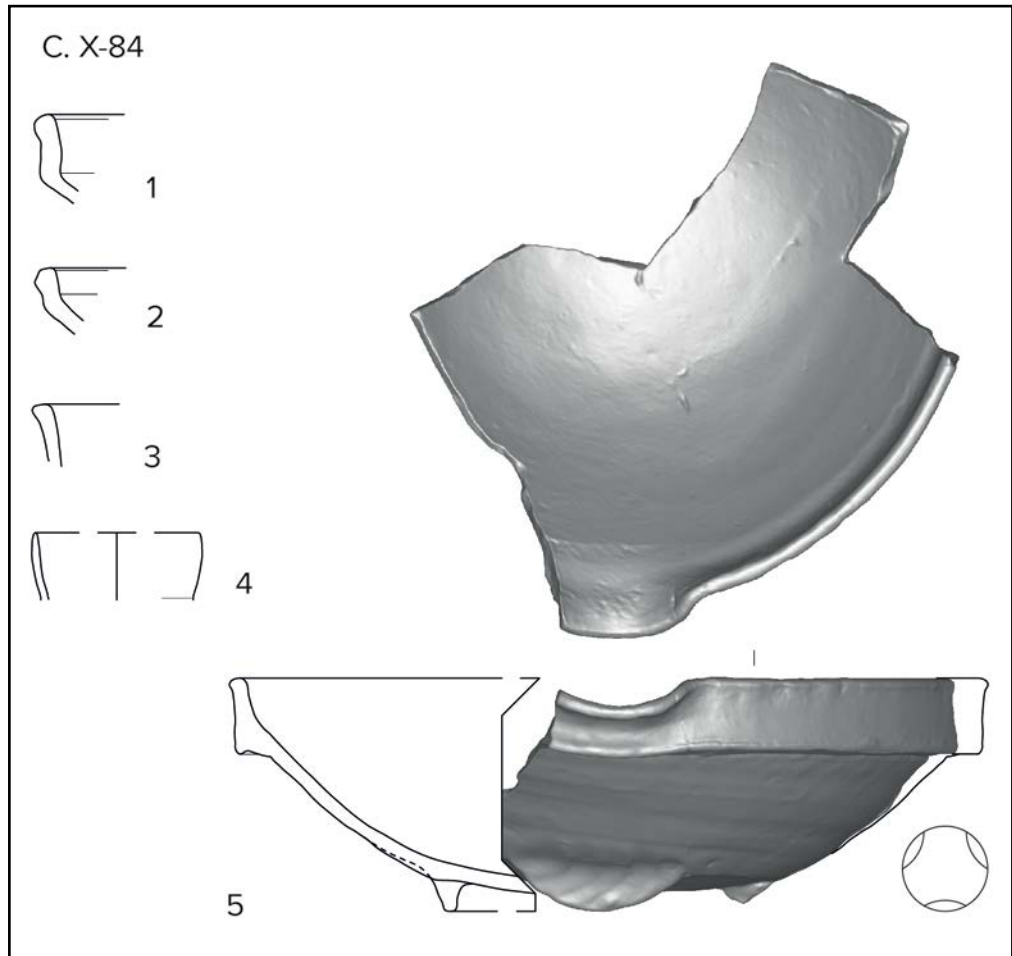
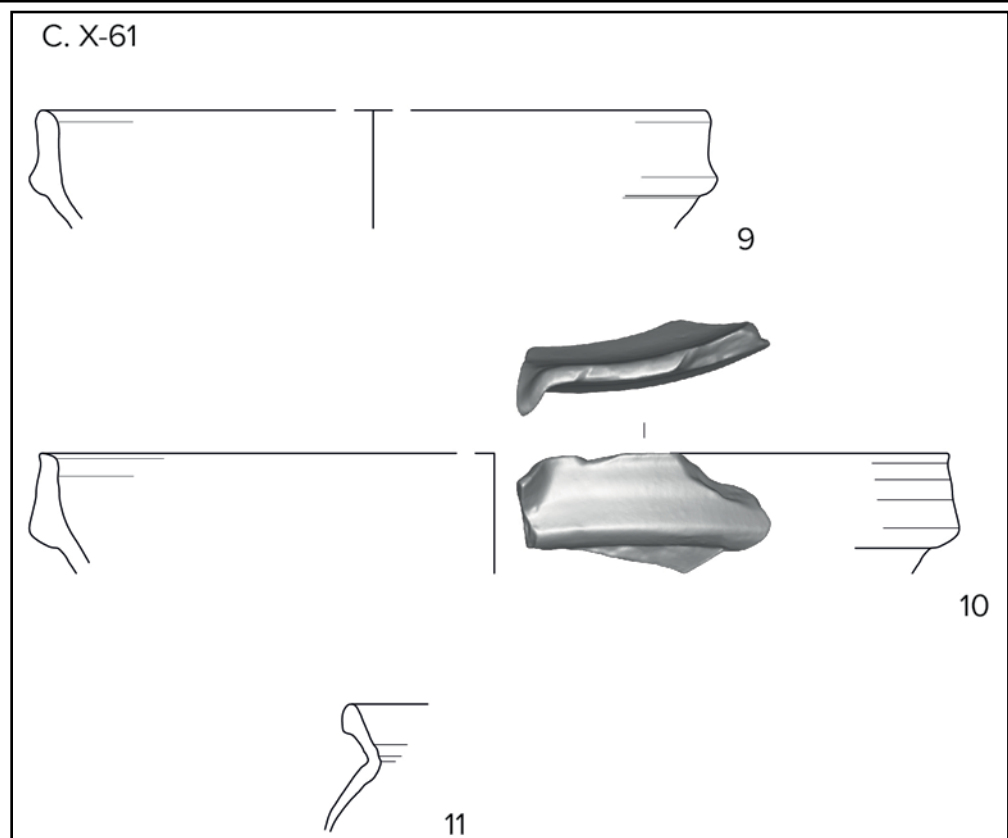

Fig. 60. Aardewerktekeningen context X-84 (inv. 104): RLD kom (1), RLD teil (2), MAA grape (3), SEZ eierdopbeker (4), GLD teil (5) - Context X-140 (inv.135): RLD grape (6), GLD grape (7) - (inv. 138): RLD grape (8) - Context X-61 (inv.85): RLD teil (9-10), RLD grape (11).⁵⁴

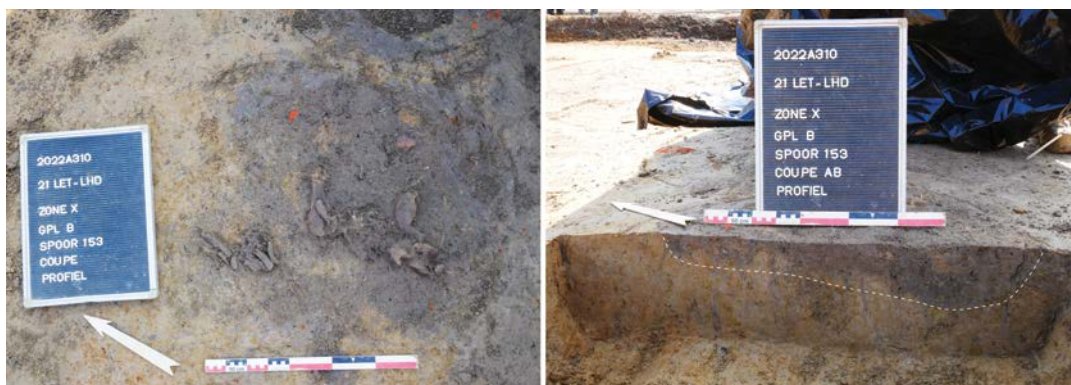

⁵⁴MAA: Maasland (Andenne).

Afb. 51. Coupe X-A-97-EF. De bakstenen muur X-94 met insteek X-98 doorsneed kuil X-97.

Kuil **X-153** ten slotte kon afgelijnd worden bij het verdiepen naar grondplan B in het zuidelijk gedeelte van zone X. Deze kleine ronde kuil had een homogene donkergrijze leemvulling met vlekjes verspitte moederbodem. Er werden drie scherven ingezameld, namelijk een scherf grijs en een scherf rood lokaal gedraaid aardewerk én een scherf steengoed met engobe/zoutglazuur. Dit geeft de kuil een ruime datering tussen 1300 en 1550. De kuil had een bewaarde diepte van 16 cm ten opzichte van grondplan B. Binnen dit klein kuilrestantje is een krengebegraving vastgesteld.

Afb. 52. Begraving van een klein diertje binnen kuil X-153. Rechts coupe X-B-153-AB.

4.2.2.3. Fase 3: de nieuwe tijd (tot de 18de eeuw)

Het aantal kuilen te dateren vanaf de 16de eeuw neemt af. Naast nog een mogelijk wegniveau en twee krengebegravingen zien we daarentegen wel vanaf de nieuwe tijd aanwijzingen voor bewoning op het terrein.

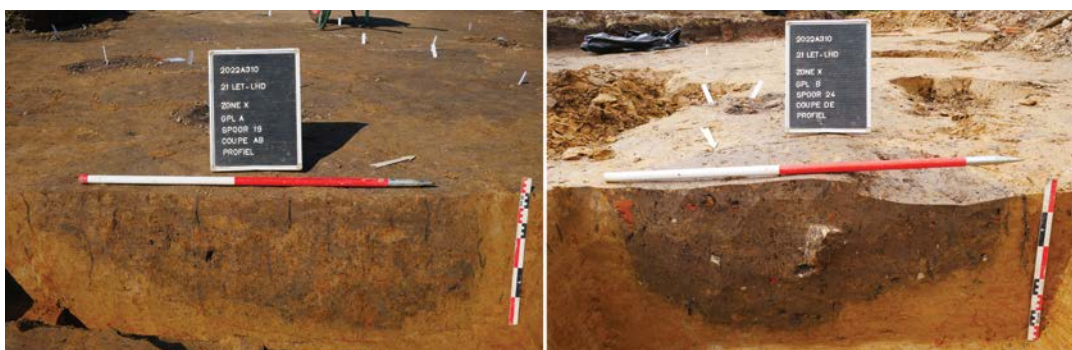
4.2.2.3.1. Kuilen: sporen van ontginning

Ongeveer centraal binnen zone X, ten zuiden van de fontein, bevonden zich vijf kuilen die vermoedelijk in de 16de eeuw kunnen gesitueerd worden. **X-22** betrof de onderkant van een kuil, nog voor slechts 12 cm diep bewaard. Twee aardewerkscherven, waaronder een fragment van een bord in majolica (Afb. 53), dateren dit kuilrestant in de 16de/17de eeuw.

Afb. 53. Bordfragment uit majolica met blauwe en gele beschildering uit X-22.

Nabij liggen de dieper bewaarde ovale kuilen **X-19**, **X-24**, **X-27** en **X-28**. Ze hadden een vrij homogene grijze tot donkergrijze leemvulling vermengd met verspitte moederbodem. Kuil X-28 had een lichtgrijze leemvulling. In de leemvulling bevonden zich spikkels en brokjes van houtskool, baksteen en kalkmortel. In X-24, X-27 en X-28 bevonden zich tevens enkele brokken kalkzandsteen. De kuilwanden waren vrij recht met een eerder afgeronde uitgegraven bodem. Kuil X-19 was nog tot een diepte van 40 cm bewaard ten opzichte van grondplan A. De contouren van de kuilen X-24, X-27 en X-28 konden beter afgelijnd worden na het manueel verdiepen tot grondplan B. Ze hadden nog een bewaarde diepte van respectievelijk 50 cm, 60 cm en 46 cm ten opzichte van grondplan B (Afb. 54 & Afb. 55). De kuilen oversneden elkaar lichtjes. Uit kuil X-19 konden zeven aardewerkscherven worden ingezameld, namelijk een scherf grijs lokaal gedraaid aardewerk, vijf scherven rood lokaal gedraaid aardewerk en een scherf van een drinkkan in steengoed met engobe/zoutglazuur dat een datering geeft tussen 1450 en 1600. Kuil X-24 leverde zes scherven, twee scherven grijs en vier scherven rood lokaal gedraaid aardewerk op (Afb. 56). Dit aardewerk dateert kuil X-24 in de 17de eeuw. Kuil X-27 kan op basis van drie scherven rood en één scherf grijs lokaal gedraaid aardewerk slechts ruim gedateerd worden (1350 - 1600), in kuil X-28 werd geen aardewerk aangetroffen.

Afb. 54. Coupes X-A-19-AB en X-B-24-DE.

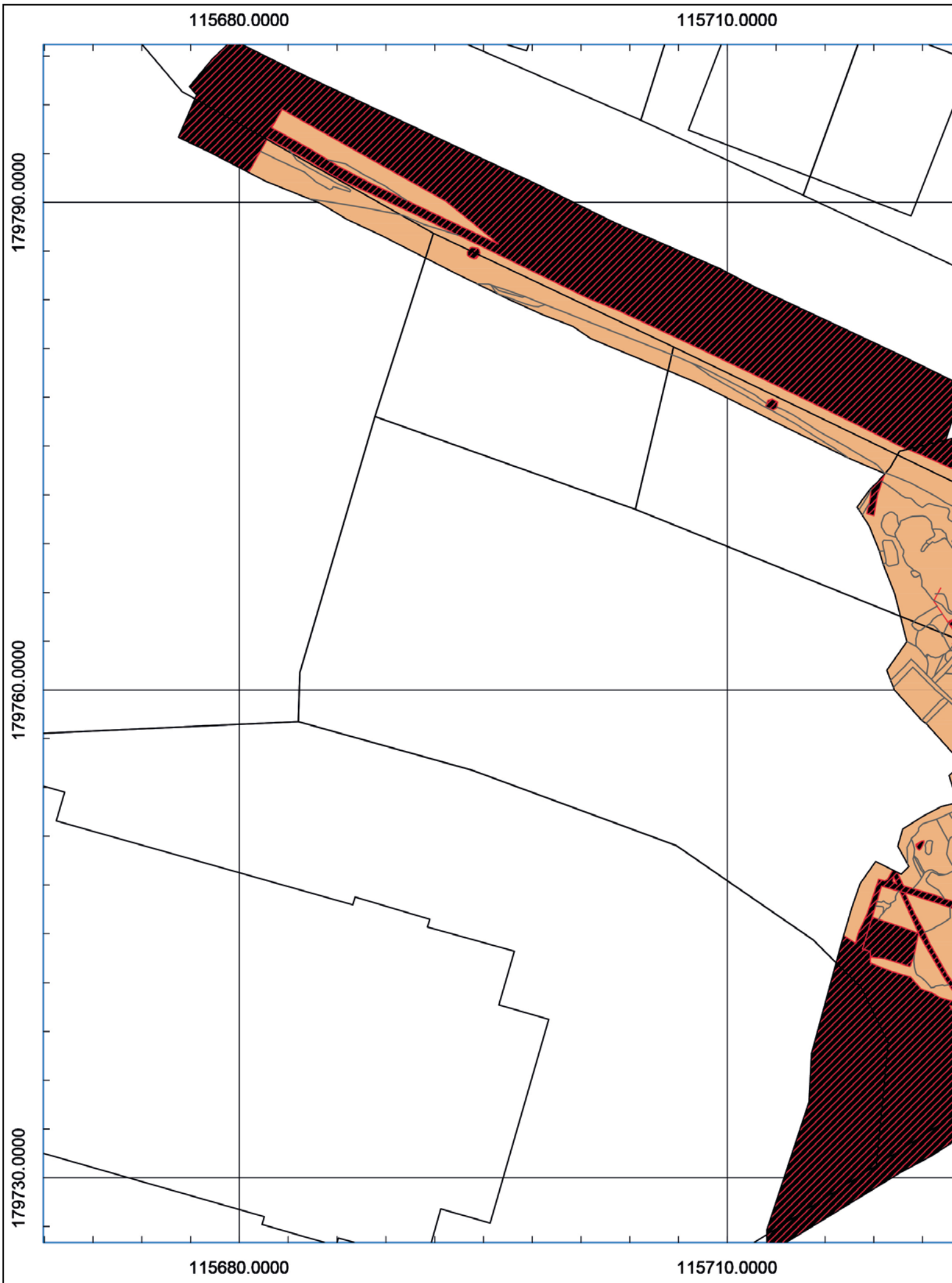

Fig. 61. Interpretatief plan van de contexten te dateren in de nieuwe tijd (digitaal aangemaakt op 10/01/2024).

115740.0000

179790.0000

179760.0000

179730.0000

115740.0000

Sint-Lievens-Houtem Letterhoutem Dorp Opgraving 21-LET-LHD - 2022A310 Sporen nieuwe tijd

LEGENDE

- Afbakening opgraving
- Moederbodem
- Verstoring
- Sporen nieuwe tijd

Schaal 1:300
Digitaal aangemaakt op: 10/01/2024
Bron: AGIV & SOLVA

OPDRACHTHOUDER

SOLVA
Gentsesteenweg 1B
9520 SINT-LIEVENS-HOUTEM

Afb. 55. Coupes X-B-27-FG en X-B-28-JK.

Afb. 56. Drie scherven rood lokaal gedraaid aardewerk uit kuil X-24. Links een bordfragment met een kleidecoratie van concentrische cirkels op vlag en spiegel, in het midden een fragment onbepaald met gecombineerde versiering van sliplijnen en koperhoudend loodglazuur en rechts een fragment van een vergiet.

Andere kuilen, veelal ondiep bewaard, kunnen gedateerd worden tussen 1500/1600 en 1800, zoals o.a. X-8, X-10, X-21, X-40, X-72 (Afb. 57) en X-178. Kuil **X-63** betrof een eerder kleine ovale kuil met een donkergrijze leemvulling gemengd met verspitte moederbodem. Ze doorsneed kuil X-69 en was nog tot een diepte van 20 cm bewaard ten opzichte van grondplan B (Afb. 58). **X-6** was een ondiep en onregelmatig restant van vermoedelijk een kuil die ooit groter was. Er konden 21 scherven uit verzameld worden, namelijk negen scherven rood lokaal gedraaid aardewerk en 12 scherven steengoed, o.a. van een kan/kruik. Uit X-6 werd tevens een benen mesheft ingezameld (zie hoofdstuk 4.3.2.2).

Afb. 57. Coupe X-A-72-AB.

Afb. 58. Coupe X-B-63-EF. Uit X-63 kwam een kleine scherf van een bord in majolica versierd met een blauwe lijn.

4.2.2.3.1. Weg?

Context **X-139** vormde een langwerpig spoor lopend van de fontein naar de oostwand van zone X (Afb. 34). X-139 was nog slechts voor 20 cm diep bewaard ten opzichte van grondplan B. Het had een licht bruingrijze leemvulling met zeer weinig inclusies. X-139 kende een vlakke bodem met enige compactering en baksteenbrokjes onderaan (Afb. 59). Het weinige aardewerk, zeven fragmenten in totaal, geven een datering tussen 1500 en 1900. Omwille van de gecompacteerd bodem met baksteenbrokjes wordt gedacht in de richting van een wegrestant, maar het kan ook de vlakke bodem van een extractiekuil zijn.

Afb. 59. Coupe X-B-139-CD. Ten westen wordt X-139 doorsneden door de insteek van de fontein. Op de achtergrond de coupe op de 14de-eeuwse kuil X-31 en de 15de-16de-eeuwse kuil X-140.

4.2.2.3.2. Kuilen met krengebegraving

De kuilen X-17 en X-142 vormen twee postmiddeleeuwse krengebegravingen. De vierkante kuil **X-17** had een donkergrijze leemvulling met verspitte moederbodem. Op de bodem lag een volledig skelet, waarbij nog acht aardewerkscherven en een ijzeren sleutel werden gevonden. Het aardewerk, waaronder een teilfragment in rood lokaal gedraaid aardewerk en een scherf van steengoed met engobe/zoutglazuur, dateren X-17 tussen 1500 en 1800. Kuil **X-142** kende een homogene grijze leemvulling met op de bodem een groter dier. De krengebegraving werd grotendeels verstoord door de nutsleidingen langs de Kerkstraat (Afb. 60). Op basis van één scherfje faience kan ze gedateerd worden in de 17de eeuw of recenter.

Afb. 60. Krengebegravingen X-17 en X-142.

4.2.2.3.3. Bewoning

Ondanks dat er op het historisch kaartmateriaal geen bewoning op het projectgebied wordt afgebeeld vóór de 19de eeuw, bevat uitbraakspoor **X-2** in de zuidoostelijke hoek van zone X twee scherven te dateren in de 16de eeuw, recenter materiaal werd niet aangetroffen. Het volledige spoor kon niet worden blootgelegd, een deel is immers verstoord door de nutsleidingen langs de Kerkstraat. De locatie van dit uitbraakspoor komt ook niet overeen met de twee (bij)gebouwen afgebeeld ten zuiden van het boerenhuis op 19de-eeuwse kaarten. X-2 bevatte vele baksteen- en witte kalkmortelbrokken, maar tevens enkele volledige bakstenen in verband gehouden met een gele vrij zandige kalkmortel. Ook het grote baksteenformaat van 26,5x12x5,5 cm wijst zo op een oudere datering dan de 19de eeuw. Voor regio Aalst komt dit baksteenformaat voor vanaf de 14de tot en met de 16de eeuw ongeveer.⁵⁵ De opgraving Aalst - Rozendreef bracht restanten van meerdere baksteenovens aan het licht. De baksteenoven gedateerd tussen 1420 - 1460, door combinatie van archeomagnetisme en C14-analyse, produceerde baksteenformaten van 26/26,5x11,5/12x5,5 cm.⁵⁶ Dergelijke grote formaten komen ook reeds voor in Gentse contexten vanaf het laatste kwart van de 14de eeuw. Het dateren op basis van baksteenformaten blijft echter dubieus door hergebruik en streekgebonden tradities.⁵⁷ Mogelijk is het aardewerk residueel, maar de oude datering kan tevens niet uitgesloten worden.

Afb. 61. Uitbraakspoor X-2.

⁵⁵ Mondelinge mededeling Wouter De Maeyer (SOLVA).

⁵⁶ Verbrugge 2021, 181.

⁵⁷ Pieters *et al.* 2013, 378.

4.2.2.4. Fase 4: de nieuwste tijd

De jongste bewoningssporen kunnen in verband gebracht worden met de bewoning gekend van de 19de-eeuwse kaarten. Veertien kuiltjes kunnen gelinkt worden met witloofteelt op het terrein.

4.2.2.4.1. Ophoging

Omwille van de beperkte verstoringsdiepte op het kerkplein bestond het aanlegvlak binnen zone XII grotendeels uit de gereduceerde, donkergrijze ophogingslaag **XII-1** (Afb. 62). Dit ophogingspakket werd dikker in oostelijke richting en bedekt nog het onderliggende archeologisch vlak. XII-1 bestond uit een heterogene donkergrijze leem met brokjes en brokken van houtskool, baksteen, kalkmortel, leisteen, ijzerzandsteen en kalkzandsteen. Binnen deze ophoging bevonden zich eveneens concentraties van bouwpuin. Het aardewerk uit dit ophogingspakket, in totaal 62 scherven, wordt gedateerd in de tweede helft van de 18de tot de 19de eeuw. Het gaat om meerdere scherven postmiddeleeuws rood lokaal gedraaid aardewerk, steengoed, faïence fine, porselein en witbakkend aardewerk (Tabel 8). Binnen deze ophoging zijn nog enkele muurrestanten bewaard (riool XII-4, muur XII-10 en gewelf XII-11). Mogelijk houden deze muurrestanten verband met de gebouwen die voor het eerst zijn afgebeeld op de Atlas der Buurtwegen (1841). Ophoging XII-1 is dus ouder of gelijktijdig met de bouw van deze bewoning en kan mogelijk geplaatst worden in de tweede helft van de 18de eeuw of de eerste helft van de 19de eeuw. Misschien is de ophoging met bouwpuin in verband te brengen met de verbouwingen aan de parochiekerk in 1780, wanneer een nieuw koor en zijbeuken werden toegevoegd omwille van de bevolkingsgroei.⁵⁸

Afb. 62. Oostelijke zijde van zone XII met het ophogingspakket XII-1 waarbinnen zich concentraties van bouwpuin bevinden en kuil XII-3.

Binnen deze ophoging kon tevens een kuil gevuld met grof bouwpuin onderscheiden worden, context **XII-3**. Op basis van 13 aardewerkscherven wordt de puinkuil eveneens in de tweede helft van de 18de tot de 19de eeuw gedateerd. De samenstelling van het grof bouwpuin uit XII-3 zou kunnen corresponderen met de opruiming van de kerk die in het midden van de 19de eeuw werd afgebroken.⁵⁹ Mogelijk werd dit moment aangegrepen om de omgeving van de kerk en het dorp, zoals blijkt uit het vooronderzoek, min of meer te organiseren zoals het vandaag nog zichtbaar is.

⁵⁸De Smet 1978, 16.

⁵⁹Zie hoofdstuk 3.2.2.

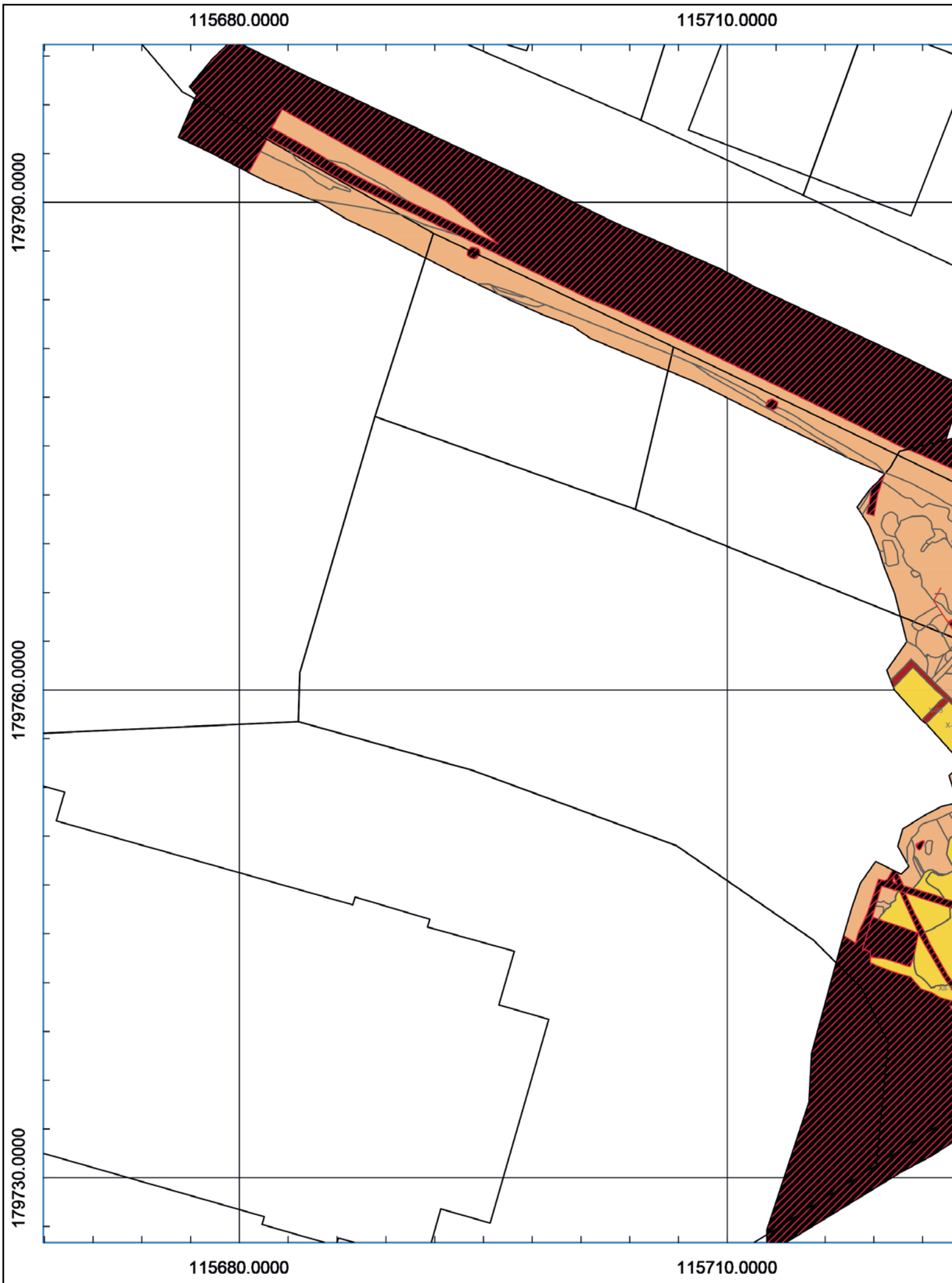

Fig. 62. Interpretatief plan van de contexten te dateren in de nieuwste tijd (digitaal aangemaakt op 10/01/2024).

115740.0000

179790.0000

179760.0000

179730.0000

115740.0000

Sint-Lievens-Houtem Letterhoutem Dorp Opgraving 21-LET-LHD - 2022A310 Sporen nieuwste tijd

LEGENDE

- Afbakening opgraving
- Moederbodem
- Verstoring
- Sporen nieuwste tijd
- Muren nieuwste tijd

Schaal 1:300
Digitaal aangemaakt op: 10/01/2024
Bron: AGIV & SOLVA

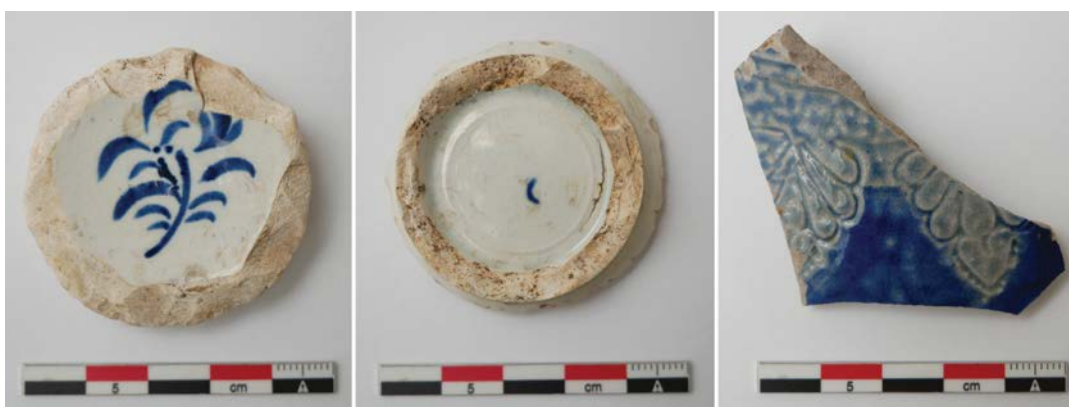
OPDRACHTHOUDER

SOLVA
Gentsesteenweg 1B
9520 SINT-LIEVENS-HOUTEM

TABEL 8: VONDSTMATERIAAL UIT XII-1.

Materiaal.	Aantal
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd (residueel)	4
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Niet gedetermineerd / niet gedetermineerd	2
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd (residueel)	2
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd	15
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / kan/kruik	2
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / teil	3
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / teil (residueel)	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / deksel	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / kachelpan/kom	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / bord	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Steengoed / Steengoed met engobe/zoutglazuur algemeen / niet gedetermineerd	5
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Steengoed / Steengoed type Westerwald / niet gedetermineerd	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Ander aardewerk / Faience fine / niet gedetermineerd	9
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Ander aardewerk / Faience fine / koffiekop	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Ander aardewerk / Faience fine / bord	8
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Ander aardewerk / Porselein / zalfpot	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Ander aardewerk / Ander witbakkend aardewerk / kachelpan	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Ander aardewerk / Ander witbakkend aardewerk / niet gedetermineerd	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Pijpaarde / Pijpjes	3
Totaal	62
Bot / Niet gedetermineerd	1

Afb. 63. Twee aardewerkscherven uit XII-1. Links en midden vermoedelijk de bodem van een theekopje in faience fine met een blauwe florale beschildering op de binnenzijde en een merkteken aan de onderkant. Rechts een scherf steengoed van het type Westerwald met kobaltblauw en malversiering (palmetten).

4.2.2.4.2. Bewoning

In het zuidwesten van zone X werd het afgebroken 19de-eeuwse boerenhuis voor een klein gedeelte aangesneden (Afb. 64). De buitenmuren waren opgetrokken volgens kruisverband uit baksteenbrokken en volledige bakstenen van het formaat 24/25x12x6 cm ingebed in een zachte geelbruine kalkmortel met kalkstippen. De tienlagenmaat betreft ongeveer 67 cm. In de zuidhoek van het gebouw **X-93** werd een grote kalkzandsteen als hoeksteen gebruikt. De binnenmuur bestond uit voornamelijk kalkzandsteenbrokken met hier en daar baksteen. Aan de binnenzijde van de bakstenen muren was er nog pleister zichtbaar. In de insteek X-98 van de baksteenmuren zijn geen vondsten aangetroffen. De grootte van de bakstenen en het gebruik van natuurstenen doen eigenlijk een oudere oorsprong van de woning vermoeden.

Het baksteenformaat is gangbaar vanaf de late 16de eeuw tot en met de 18de eeuw.⁶⁰ Bij het woonhuis hoorde tevens een waterput, te herkennen op Figuur 26. Het gemeentebestuur gebruikte later de waterput om een fontein aan te leggen midden de groenzone.

Afb. 64. Bakstenen muren X-93 van het boerenhuis.

Afb. 65. Detail korte noordoostmuur.

⁶⁰Mondelinge mededeling Wouter De Maeyer (SOLVA), op basis van verschillende opgravingen in Aalst en Ninove.

Fig. 63. Foto van het boerenhuis, vermoedelijk genomen in het midden van de 19de eeuw wanneer de kerk werd afgebroken. Van de oostelijke kleine bijgebouwtjes werden geen sporen aangetroffen (© Ignace Van der Kelen).

De restanten van enkele bakstenen constructies binnen ophogingslaag XII-1 in zone XII waren daarentegen uit kleinere bakstenen opgebouwd. De bakstenen riool **XII-4** was opgetrokken uit bakstenen van 23x10,5x? cm ingebed in leem. Een klein muurrestant **XII-10** bestond uit baksteenbrokken en bakstenen van 22,5x11x6 cm. Vermoedelijk hoorde muur XII-10 samen met het bakstenen gewelf XII-11 toe aan een rechthoekige beerput. In de insteek van XII-12 van het gewelf **XII-11** werd één fragment van een bloempot in rood lokaal gedraaid aardewerk aangetroffen. Het gewelf was opgetrokken uit bakstenen van het formaat 21,5x10,5x6 cm ingebed in een zeer zandige kalkmortel. Binnen het gewelf was een opening aangebracht van 18 op 11 cm, mogelijk te interpreteren als een vroeger ruimgat dat iedere keer werd geopend om de beerput te legen. Het legen van beerputten was immers niet steeds eenvoudig, men

Afb. 66. Bakstenen gewelf XII-11 met insteek XII-12. In het verlengde ligt muurrestant XII-10.

moest telkens een gedeelte van het gewelf in slaan en die terug dichtten.⁶¹ De bakstenen constructies kunnen mogelijk als de restanten gezien worden van de twee gebouwen ten zuiden van het boerenhuis afgebeeld op de 19de-eeuwse historische kaarten. Door een foutmarge bij het georefereren is de projectie van de muren op deze kaarten echter niet volledig accuraat. Mogelijk werden deze structuren mee afgebroken met de parochiekerk in het midden van de 19de eeuw. Op de 20ste-eeuwse foto's zijn de bakstenen gebouwen althans niet meer aanwezig.

Binnen zone X konden tevens nog twee uitbraaksporen worden herkend van vroegere bakstenen constructies, X-39 en X-179. **X-179** bevindt zich in het uiterste zuiden van zone X, dicht tegen de straatkant. Op de 19de-eeuwse historische kaarten wordt hier geen bebouwing afgebeeld. Op basis van twee aardewerkscherven, één fragment van een kachelpan in rood lokaal gedraaid aardewerk en een bodemfragment in industrieel steengoed, kan dit uitbraakspoor gedateerd worden vanaf de 18de eeuw.

4.2.2.4.3. Kuilen: sporen van witloofteelt

Ten slotte konden in zone X dertien kleine vierkante tot rechthoekige kuiltjes herkend worden: **X-12, X-13, X-18, X-23, X-26, X-30, X-33, X-36, X-38, X-65, X-66, X-67** en **X-68**. Behalve X-36 en X-38 vormden de kuilen twee parallelle rijen volgens een noordwest-zuidoostelijke oriëntatie. Ze waren ondiep uitgegraven en hadden allen een donkergrijze leemvulling met spikkels en brokjes houtskool, baksteen, kalkmortel en verbrande leem. Opvallend waren de inclusies van steenkoolbrokjes en de *in situ* leemverbranding aan één of meerdere zijden. De bewaarde dieptes varieerden tussen een kleine 5 en 20 cm ten opzichte van grondplan A.

Afb. 67. Kuil X-18 met coupe.

Afb. 68. Kuil X-30 met coupe.

Deze sporen vormen de restanten van kuilen voor witloofkacheltjes (Figuur 64 & Figuur 65). Voor de teelt van witloof is volle grond en een stabiele warmtebron noodzakelijk. De kropvorming wordt immers gestimuleerd door de grond- en luchttemperatuur te beïnvloeden. Hiervoor werd onder de ingetafelde wortels een verwarmingssysteem met rookbuizen aangelegd. Een ondergronds buizenstelsel liep zo rondom de witloofbedden en was verbonden met kleine kacheltjes die uitgegraven werden in de grond. De kachels bestonden uit gegoten ijzer met onderaan een opening waardoor de as viel.⁶² Naast deze witloofvuurtjes, ook ‘thermosifons’ genoemd, werden de witloofbedden warm gehouden en beschermd tegen felle weersomstandigheden onder stro en houtplanken, later golfplaten.⁶³ Van het bijhorende buizenstelsel werden geen overblijfselen gevonden op de site. Gelijkaardige kuilen voor witloofkacheltjes werden opgegraven tijdens een onderzoek te Kampenhout - Tritsstraat in 2012. In totaal vormden 20 kuiltjes twee parallelle rijen te dateren in het interbellum. In deze regio leverden reeds meerdere archeologische onderzoeken resten van witloofteelt op, zo bracht de site Kortenberg - Goedestraat een intact buizensysteem aan het licht. De grondtemperatuur kon behalve met kacheltjes ook geregeld worden met oventjes, zoals de opgegraven witloofoventjes te Kampenhout - Schildhovenstraat en Kampenhout - Hunderenveld.⁶⁴ Dergelijke (sleutelgatvormige) witloofoventjes konden eveneens worden vastgesteld op de opgravingen Erps-Kwerps - Vilvoordsebaan, Londerzeel - Meerstraat en Meerbeek - Kerkhof.⁶⁵

Fig. 64. Een witloofboer naast zijn ingetafelde witloofwortels bedekt door stro en grote houtplanken (fotograaf onbekend, 1935, © collectie Familie P. Cnops, Centrum Agrarische Geschiedenis (CAG)).

Het telen van witloof is geen onbekende in de regio, Sint-Lievens-Houtem wordt immers beschouwd als de bakermat van de witloofteelt in Oost-Vlaanderen. Jan De Pauw zou rond 1909 deze onbekende wintergroente van het Brusselse introduceren in Oost-Vlaanderen. In en rond Brussel werd reeds vanaf het begin van de 19de eeuw witloof gekweekt. Jan De Pauw, wonende in de wijk Morelgem, was werkzaam als seizoenarbeider in Evere waar hij witloofwortels rooide. Hij startte uiteindelijk met zijn eigen witloofteelt in Houtem. Veel

62 Hazen *et al.* 2013, 107-108.

63 Centrum Agrarische Geschiedenis & Erfgoedbank Land van Rode.

64 Hazen *et al.* 2013, 108.

65 Bruggeman 2022, 24.

landbouwers in de buurt zullen, geïnspireerd door zijn succes, met de teelt van dit ‘witte goud’ starten.⁶⁶ Het is echter een arbeidsintensief proces om de juiste temperatuur stabiel te houden, bovendien gebeurde het intafelen van de wortels en het uitpakken van het witloof tijdens de wintermaanden in openlucht. Niettemin brengt de witloofteelt welstand in de regio, dat echter na 1980 verminderde door buitenlandse concurrentie en de opkomst van de hydroteelt.⁶⁷

Dankzij het project ‘Uit goeie grond’ kan men via interactieve audiopunten en fiets- en wandelroutes kennis maken met het tuinbouwverleden van Destelbergen, Lochristi, Melle, Merelbeke, Oosterzele en Sint-Lievens-Houtem.⁶⁸ Na de opgraving werd bij de heraanleg van het kerkplein van Letterhoutem een informatiebord geplaatst, al dan niet toevallig, met de geschiedenis van de witloofteelt (Afb. 2).

Fig. 65. Met golfplaten bedekte witloofbedden worden door een ondergronds verwarmingssysteem via kacheltjes verwarmd (fotograaf onbekend, 1945 - 1970, © collectie Centrum Agrarische Geschiedenis (CAG)).

Uit slechts één kuilje kon er aardewerk worden ingezameld. Uit X-33 kwamen drie scherven, waaronder een bodemfragment in faïence fine met een stempel van Royal Boch. Deze producent van luxe serviesgoed bestaat reeds sinds 1841. De stempel met de letters B en F die een leeuw omvatten, werd gebruikt op hun serviesgoed tussen de jaren 1887 en 1910.⁶⁹ Een iets grotere kuil, gelegen naast een rij witloofvuurtjes, kan op basis van de gelijke opvulling met inclusies van steenkoolbrokjes en *in situ* leemverbranding eveneens met de witloofteelt gelinkt worden. Uit **kuil X-70** werden vijf scherven ingezameld, waarvan vier scherven faïence fine. Dit dateert de kuil rond het einde van de 19de eeuw of het begin van de 20ste eeuw.

⁶⁶Erfgoedbank Land van Rode; <https://erfgoedviersprong.be/uitgoeiegrond/>.

⁶⁷Informatiebord parking kerkplein Letterhoutem, project Uit goeie grond.

⁶⁸<https://erfgoedviersprong.be/uitgoeiegrond/>.

⁶⁹<https://www.royalboch.com/nl/pages/stempels/>.

Afb. 69. Aardewerk uit kuil X-70 (links) en kuil X-33 (rechts).

4.2.3. Behoud in situ van niet-onderzochte zones

Gezien de geplande aanleg van een wadi, buffergracht en een gescheiden rioleringsstelsel is behoud *in situ* niet mogelijk voor de groenzone (zone X). Enkel de noordelijke uitbreiding van zone X kan *in situ* bewaard blijven aangezien hier enkel het bestaande pad wordt heraangelegd. De archeologische sporen werden na registratie onmiddellijk afgedekt met een worteldoek.

Afb. 70. Coupe op de ophogingslaag XII-1 met eronder de gereduceerde ophoging XII-2.

Tijdens de opgraving werd tevens begonnen met het uitbreken van de parking langs de Kerkstraat. Hier worden de bestaande langse parkeerplaatsen omgevormd tot waterdoorlatende dwarse parkeerplaatsen met een opbouw tussen 47 en 56 cm. Aangezien de noordelijke parkeerzone niet was opgenomen binnen het onderzoek, werd in overleg

met de opdrachtgever en de aannemer beslist om de aanleg via werfbegeleiding op te volgen (zone XI).⁷⁰ De beperkte hoeveelheid aan sporen werden niet verder vergraven (de maximale diepte van de uitgraving was het niveau waarop de sporen zichtbaar werden). Het archeologisch vlak werd direct afgedekt met de opmaaklaag voor de aanleg van de nieuwe parkeerplaats.

De bestaande parking ter hoogte van de parochiekerk (zone XII) wordt uitsluitend heraangelegd, de verstoring blijft hier beperkt tot max. 60 cm. Enkel in het westelijke gedeelte van zone XII werden de aanwezige archeologische sporen in hun volledigheid onderzocht. Een gereduceerde, donkergrijze ophogingslaag (XII-1) werd namelijk dikker in oostelijke richting en bedekt/beschermd nog grotendeels de archeologische sporen. Een coupe op deze ophogingslaag toont dat dit pakket voldoende buffer biedt om de mogelijke onderliggende sporen te beschermen (Afb. 70).

4.3. BESCHRIJVING VAN HET BESTAND AAN CULTURELE VONDSTEN EN NATUURWETENSCHAPPELIJKE VONDSTEN

4.3.1. Beschrijving van de analysemethoden en -technieken

De vondsten werden tijdens het terreinwerk doormiddel van een uniek volgnummer (inventarisnummer) gekoppeld aan een individueel laagnummer. Op die manier is er een dubbele controle waardoor het foutenpercentage tijdens het inzamelen van de vondsten bijna volledig kan gereduceerd worden. Bij de analyse werden de vondsten per laagnummer (spoorniveau) ingevoerd in de SOLVA-Archeologiedatabank. Deze databank voorziet een uitgebreide mogelijkheid tot determinatie, datering en assessment. Hieraan zijn de verschillende vondst- en staalnummers van de vondsten gekoppeld. Bij het ingeven van de vondsten wordt 'automatisch' een datering gegenereerd, maar deze kan manueel overschreven worden. Dit geldt op spoor-, spoorcombinatie- en structuurniveau. De databank laat eveneens toe de vondstgegevens te bevragen en te exporteren naar Excel. Bovendien kan voor elke vondst een logboek van de verschillende behandelingen aangemaakt worden. Het aardewerk werd in technische groep onderverdeeld, en nadien per vorm geteld. Voor de datering van het aardewerk wordt steeds de volledige spoorcombinatie (= context) in ogenschouw genomen.

Van de relevante vondsten werden foto's en/of tekeningen gemaakt.

4.3.2. Beschrijving van de vondsten

Een overzicht van de determinatie van de vondsten is terug te vinden in de lijst in bijlage.

4.3.2.1. Aardewerk

Tijdens de opgraving werden in totaal 616 aardewerkscherven ingezameld. Samen met de 23 scherven verzameld uit proefput 2 en 3 tijdens het vooronderzoek, geeft dit het totaal van **639 scherven** voor het opgegraven projectgebied. In hoofdstuk 4.2 zijn de meest relevante aardewerkvondsten besproken bij de respectievelijke contexten. In dit hoofdstuk wordt nog enkel uitgeweid over de zeldzame en goed bewaarde laat 15de - vroege 16de-eeuwse lavabo.

Een zeldzame vondst vormt een bolvormige pot met twee oren en nog een deels bewaarde tuit uit kuil X-161 (Figuur 59). De bijhorende tweede tuit werd gevonden in kuil X-4. De vorm is duidelijk afgeleid van metalen exemplaren en is te interpreteren als een lavabo. Een koperen exemplaar staat o.a. tentoongesteld in het Gruuthusemuseum te Brugge. Dergelijke rijkversierde lavabo's hadden een bijzondere status en speelden volgens iconografische bronnen een rol in de liturgie, zoals afgebeeld op het middelste paneel van het 15de-eeuwse Mérode Altaar geschilderd door Robert Campin (Figuur 66). Een lavabo werd gebruikt als

⁷⁰Zie hoofdstuk 1.4.4.

waterbekken voor de rituele handwassing in adellijke of religieuze kringen en zou zelfs symbool staan voor de zuiverheid van Maria.⁷¹ Dit watervat, ook wel *lavabatorium* genoemd, had twee tuiten, de ene tuit voor het water dat bij de handwassing vóór de mis werd gebruikt, de andere voor het wassen van de handen nadien. Een zorgvuldig uitgewerkte lavabo zal bovendien het aanzien van de gastheer ondersteunen.⁷²

Fig. 66. Verkondiging van Maria (de Annunciatie) geschilderd door Robert Campin (middenpaneel triptiek Mérode Altaar, ca. 1427). In de nis wordt een metalen lavabo afgebeeld, de handen konden worden afgedroogd aan de naast hangende handdoek (© <https://florastories.wordpress.com/2016/01/01/de-verkondiging-aan-maria-het-merode-altaar>).

Dit exemplaar heeft een bandvormige rand op een korte, ingesnoerde hals en een bolvormig lichaam. De duidelijke richel, een soort van reuzendoorn, tussen de schouder en de buik wijst op een fabricage in twee delen, zoals ook bij andere archeologische voorbeelden is vastgesteld. De rand en schouder zijn afzonderlijk gedraaid en samengebracht met buik en bodem d.m.v. de versierde ribbel. Beide verticale worstoren en de diagonaal staande tuiten sluiten aan op deze richel.⁷³ De slijtage aan beide oren wijst op het ophangen aan een ketting of een touw. De lavabo is van hoge kwaliteit en uitwendig afgewerkt met een vlakdekkend geel slib, met uitzondering van de bolle onderzijde. Op het lichaam zijn indrukken en sgraffitoversieringen aangebracht. Tussen de oren en tuiten is tot driemaal het woord *mey*

71 De Grootte 2014, 240-242.

72 Beemster 2004.

73 De Grootte 2014, 241; De Maeyer et al. 2014, 48; De Grootte 1992, 353.

te lezen. Mogelijk het laatste woord van de aanroeping *o mater dei memento mei* (o Moeder van God, denk aan mij).

Lavabo's kunnen gedateerd worden in de tweede helft van de 15de - eerste kwart 16de eeuw.⁷⁴ De reeds gekende exemplaren zijn afkomstig uit of gevonden nabij een abdij- of kloostersite, zoals op de abdijsite van Beaulieu te Petegem⁷⁵, aan de Hopmarkt met de nabijheid van het Karmelietenklooster te Aalst⁷⁶, de Pupillensite met het Klooster der Kapucijnen te Aalst⁷⁷ en aan het klooster van de Zwartzusters in Alkmaar (Nederland)⁷⁸. De naastgelegen parochiekerk doet vermoeden dat het object uit kuil X-161 van daar afkomstig is. De nabij gevestigde adellijke families, woonachtig in 't Goed Daerup en het Sint-Pietershof, zouden ook kunnen betrokken zijn geweest bij deze rituele handelingen. Het Sint-Pietershof was bovendien afhankelijk van de Gentse Sint-Pietersabdij. Mogelijk legt dit een verband tussen de kleinschalige leemontginningen en de (bouw)activiteiten van de religieuze gemeenschap (parochiekerk) of het Sint-Pietershof die de onderzochte terreinen mogelijk in bezit had.

4.3.2.2. Metaal

De opgraving leverde, dankzij de vrijwillige inzet van enkele metaaldetectoristen, **39 metaalvondsten** op, waarvan 11 niet gedetermineerde plaatfragmentjes en brokjes van ijzer en acht niet gedetermineerde loodbrokjes. De overige 20 metaalvondsten konden wel gedetermineerd worden.

Uit zes verschillende contexten werden in totaal 12 ijzeren constructienagels aangetroffen. Naast dit constructiemateriaal werden ook drie gebruiksvoorwerpen teruggevonden (Afb. 71 & Afb. 72). Uit de kuil met krengebegraving X-17 (datering: 1500 - 1800) kwam een volledige ijzeren sleutel met een D-vormige greep. De sleutel heeft een lengte van 6,5 cm. Uit kuil X-6 (datering: 17de eeuw) kwam een rechthoekig benen mesheft volledig gecorrodeerd door de nog aanwezige ijzeren staafangel. Drie popnageltjes houden het mesheft samen, het geheel is 10 cm lang. Van kuil X-127 bleef slechts een diepte van 10 cm over in coupe ten opzichte van grondplan B. In dit kuilrestantje werden de tanden van een hooivork aangetroffen. Met een dergelijk drietandige hooivork werden hooi en stro verplaatst.

Afb. 71. Links een sleutel aangetroffen in kuil X-17, rechts het benen mesheft met ijzeren staafangel uit kuil X-6.

Uit X-32 kwam een fragment van een hoefijzer en een slecht bewaard muntje dat geen identificatie toeliet. Kuil X-72 (datering: 1600 - 1800) leverde een tinnen-messing knoopje met bloemmotief op. Het draadoog is grotendeels afgebroken. Ten slotte kwamen uit uitbraakspoor X-2 (mogelijk 16de eeuw) twee bijna identieke hartvormige metalen verbindingstukken. Gelijkaardige vondsten werden niet aangetroffen in de literatuur. Mogelijk betreffen het een

74 De Maeyer et al. 2014, 48.

75 De Groote 1992.

76 De Maeyer et al. 2014.

77 Klinkenborg, ongepubliceerd.

78 Bitter 2016.

soort van (riem)verdelers, koppelingen of middenstukken. Er werd gedacht aan onderdelen van mogelijk paardentuig.

Afb. 72. Restant van een drietandige hooivork *in situ* binnen kuil X-127.

Afb. 73. Tinnen-messing knoopje uit X-72 en de twee identieke mogelijke riemkoppelingen uit X-2.

4.3.2.3. Glas

Er werden in totaal slechts **vijf glasfragmentjes** verzameld uit de jongere contexten. Het betreffen drie flesfragmentjes, één drinkglasfragment en de bodem van een borrelglas. Zie lijsten in bijlage.

4.3.2.4. Natuursteen

Naast enkele natuursteenstalen werd in kuil X-84 een zogenaamde **kubussteen** aangetroffen. Dit zijn keien die werden gebruikt om te kloppen, wrijven en schuren of die gebruikt zijn als aambeeldje en daardoor platte of zelfs holle kanten verkregen. Deze afgeronde keien kregen zo de vorm van een kubus. Voornamelijk keien van een eerder ruwe steensoort werden gebruikt. Mogelijk is de kubussteen uit X-84 van tertiaire kwartsareniet (Groep van Landen). Kubusstenen zijn overwegend gekend uit de pre- en protohistorie, met name de IJzertijdperiode. Ze komen ook, weliswaar in mindere mate, voor in jongere periodes.⁷⁹ Het aardewerk uit X-84 dateert de kuil tussen 1450 en 1550.

⁷⁹Nieuwhof et al. 2014, 173; mailcommunicatie met Sibrecht Reniere (UGent).

Op de kubussteen zit een roodbruin gekleurd residu, wellicht ijzerresidu dat geoxideerd is of post-depositioneel is ontstaan. Gedetailleerd microscopisch onderzoek zou uitsluitsel kunnen geven of het hier eerder een slijp-, wrijf- of schuurfunctie betreft. Vermoedelijk werd de kubussteen gebruikt om materiaal van het te bewerken contactoppervlak te verwijderen of vermalen.⁸⁰

Afb. 74. Kubussteen uit X-84 van twee verschillende zijden gezien.

4.3.2.5. Bouwmateriaal

In totaal zijn tien fragmenten uit negen verschillende contexten als bouwmateriaal geïnventariseerd, namelijk zes fragmenten van vloertegels, drie baksteenfragmenten en één daktegelfragment met nop. Zie lijsten in bijlage. De voornaamste vondst is een hoekfragment van een vloertegel uit roodbakende klei dat met slib en een groene glazuur (koperoxyde) is bedekt. Dit fragment van een vierkant vloertegeltje is afkomstig uit de 14de-eeuwse kuil X-160 (Afb. 75).

Afb. 75. Fragment van een groen geglazuurde vloertegel uit X-160.

4.3.2.6. Dierlijk botmateriaal

Naast drie **krengbegraafingen** (X-17, X-142 en X-153) werden uit 11 andere contexten één of meerdere fragmenten van dierlijk botmateriaal aangetroffen. Het dierlijk botmateriaal werd in het kader van dit eindrapport niet verder bestudeerd.

4.3.2.7. Staalname

Er zijn 28 houtskoolstalen genomen voor eventuele C14-analyse, één bodemstaal, vier natuursteenstalen en één baksteenstaal. De volledige lijst van stalen is te vinden in de bijlagen.

4.3.3. Analyse van de typologische, chronologische en ruimtelijke indeling van de vondsten

In hoofdstuk 4.2 zijn de verschillende relevante vondsten vermeld en/of besproken in relatie tot de contexten (spoorcombinaties) waarin deze zijn gevonden.

05 | DATERING EN INTERPRETATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

5. DATERING EN INTERPRETATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

5.1. DATERING

5.1.1. Relatieve datering op basis van het sporenbestand en vondstenbestand

In hoofdstuk 4.2 zijn de spoorcombinaties (= contexten) in relatieve chronologische volgorde besproken met hun eventuele absolute datering op basis van radiokoolstofanalyses en het vondstmateriaal. We zien een duidelijke overgang in gebruik van het terrein tussen de volle middeleeuwen naar de late middeleeuwen. De meeste paalsporen, greppels en grachten dateren uit de volle middeleeuwen. Vanaf de late middeleeuwen tot en met de 16de eeuw wijst een hoog aantal kuilen op een gebruik van het terrein voor wellicht lokale leemontginning. Deze kleinschalige ontginningsactiviteiten wijzen vermoedelijk op nabijgelegen bewoning. Op het einde van de late middeleeuwen liep er mogelijk een holle weg aan de oostzijde van het projectgebied. De (ontginnings-)activiteiten nemen merkkelijk af in de 17de eeuw, waarschijnlijk in verband te brengen met een veranderende bouwtraditie van vakwerkhuzen naar bakstenen huizen. Vanaf het einde van de 18de eeuw - begin 19de eeuw, mogelijk reeds vanaf de 16de eeuw, zijn er aanwijzingen voor bewoning op de site. Op het einde van de 19de eeuw - begin 20ste eeuw wordt op een deel van het projectgebied witloof gekweekt.

5.1.2. Absolute datering op basis van vondsten

Op basis van het aardewerk kunnen meerdere contexten geplaatst worden in verschillende periodes gaande van de volle middeleeuwen tot de nieuwste tijd, zoals besproken in hoofdstuk 4.2.2. Er werden geen aanwijzingen gevonden van pre- en protohistorische of Romeinse occupatie, zoals wel reeds werd aangetoond rondom het centrum van Letterhoutem a.d.h.v. veldkarteringen, metaaldetectie en opgravingen. Slechts één residuele Romeinse scherf (gewone waar) werd aangetroffen in kuil X-51 (1125 - 1325).

5.1.3. Absolute datering op basis van natuurwetenschappelijke dateringstechnieken

De uitgevoerde radiokoolstofanalyses plaatsen de vroegste sporen voor het projectgebied in de volle middeleeuwen. De oudste sporen, paalspoor X-34 en gracht XII-9, worden gedateerd tussen 1020 en 1160 calAD (95,4%).⁸¹ Een tweede paalspoor, X-52, wordt gedateerd tussen 1170 en 1270 calAD (95,4%) en 1215 - 1265 calAD (68,2%).⁸²

5.1.4. Absolute datering op basis van historische bronnen

Niet van toepassing. Historische bronnen over het projectgebied ontbreken, ook het historisch kaartmateriaal van vóór de 19de eeuw is niet representatief of geeft geen nuttige informatie over het gebruik van het terrein.

5.1.5. Tafonomische opbouw en formatie van de archeologische site

De vroegste sporen, namelijk de paalsporen, greppels en grachten, dateren uit de volle middeleeuwen. Er konden geen structuren worden gevormd, maar de sporen wijzen wel op enige (bewonings-)activiteit op of rond het projectgebied. De greppels en grachten dienden mogelijk ter drainage/afwatering of als afbakening van een erf. Een omgrachte woonzone is immers kenmerkend voor de volmiddeleeuwse periode. Na de volle middeleeuwen werd het terrein op regelmatige basis gebruikt ter extractie van leem. De verscheidenheid en het

81 Respectievelijk RICH-32597 (971±24BP) & RICH-32598 (975±24BP).
82 RICH-32595 (826±24BP).

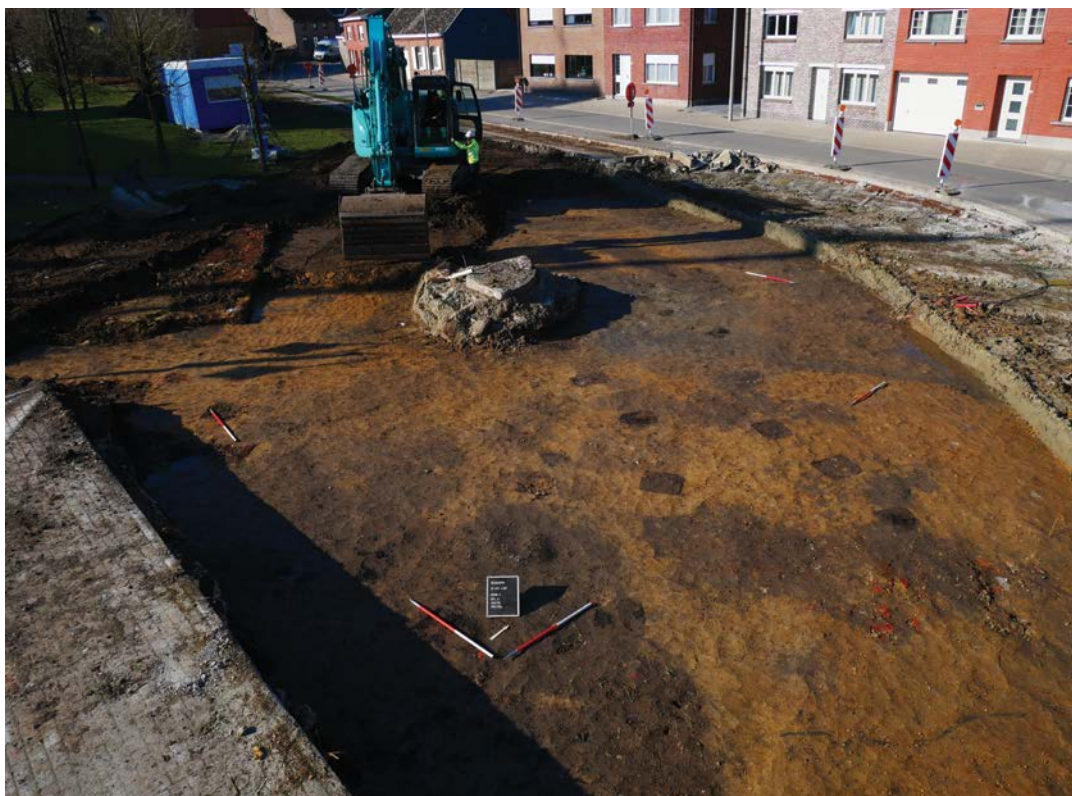
grote aantal aan middelgrote kuilen op een klein oppervlakte wijst mogelijk op een akker-, weiland of tuin waar om de zoveel tijd leem werd ontgonnen, startend van in de 13de eeuw tot in de 16de eeuw met een hoogtepunt tussen 1450 en 1550. Deze ontginningsactiviteiten getuigen vermoedelijk van nabijgelegen bewoning. Vanaf de 17de eeuw neemt deze activiteit af, hoogstwaarschijnlijk door een veranderde bouwtraditie. Aan het einde van de 18de eeuw - begin 19de eeuw werd zone XII opgehoogd en krijgen we bewoning op het projectgebied, zowel in zone X als XII. Op het einde van de 19de eeuw - begin 20ste eeuw werd een gedeelte van het terrein in gebruik genomen voor de witloofteelt.

Van bepaalde sporen resteerde slechts nog de bodem, wat een afgraving impliceert in het verleden. Vermoedelijk werd het bovenste gedeelte in zone X en XI in een meer recent verleden door landbouw- en moestuinactiviteiten verstoord en gehomogeniseerd tot teelaarde. In zone XII werd de oorspronkelijke bodem wellicht verstoord door latere nivellering en ophoging, bebouwing, landbouw- en moestuinactiviteiten en de aanleg van het kerkplein.

5.2. SYNTHESE VAN DE KENNIS OVER DE ARCHEOLOGISCHE SITE

5.2.1. Besluit: gemotiveerde interpretatie van de spoorcombinaties en vondsten

Het archeologisch onderzoek, met inbegrip van de sporen uit proefput 2 en proefput 3, leverde in totaal 214 individuele sporen op binnen het projectgebied. Deze kunnen herleid worden tot 125 contexten (= spoorcombinaties). Op basis van de aangetroffen sporen en vondsten kunnen enkele algemene vaststellingen geformuleerd worden.

Afb. 76. Aanleg van grondplan A in zone X.

Van de vroegste occupatie van de percelen zijn niet veel sporen bewaard. Twee paalsporen (X-34 en X-52) en één gracht (XII-9) kunnen met zekerheid via radiokoolstofanalyse in de volle middeleeuwen geplaatst worden, alsook één greppel (X-60) op basis van het aardewerk. De overige paalsporen en greppels/grachten dateren mogelijk eveneens uit deze vroege periode. Ten vroegste vanaf de 11de eeuw is er dus enige activiteit binnen het projectgebied

zonder die evenwel goed te kunnen duiden. Uit de verspreiding van de paalsporen kon geen structuur worden gevormd. De functie van de greppels en grachten is eveneens onduidelijk, maar wellicht waren ze bedoeld voor drainage/afwatering van het terrein en/of als (erf) afbakening. De aanwezigheid van paalsporen kan op een volmiddeleeuwse woonzone wijzen dat aldus mogelijk afgebakend werd door een enclosgracht. Een omgrachte woonzone is immers kenmerkend voor de volmiddeleeuwse periode.

De late middeleeuwen en het begin van de postmiddeleeuwen worden gekenmerkt door talrijke kleine en middelgrote kuilen, merendeel ondiep bewaard. Vermoedelijk werden de oudere loopniveaus doorheen de jaren afgegraven, verstoord en/of gehomogeniseerd tot teelaarde. Door het weinige of afwezige vondstmateriaal en de beperkt bewaarde diepte is de functie en aard van de kuilen moeilijk te achterhalen.

De kuilen vertonen een kleine variatie in vulling, vorm in grondplan en in doorsnede. De meeste kuilen waren qua vorm in grondplan ovaalvormig tot afgerond rechthoekig met als doorsnedevorm veelal een U-vormig profiel. Ze hadden een heterogene donkergrijze leemvulling met lenzen of vlekjes van verspitte moederbodem, mogelijk te wijten aan een snelle demping na het uitspitten van de leem. In verschillende hoeveelheden kwamen ook spikkels en brokjes houtskool, verbrande leem, baksteen en kalkmortel voor. In sommige kuilen bevonden zich in de opvulling ook enkele brokken kalkzandsteen en/of brokjes leisteen. Het ontbreken van relatief grote concentraties aan aardewerk en grof bouwpuin wijst er op dat het hier geen typische afvalkuilen betreft. Gezien de leembodem, zouden de meeste kuilen dus in verband gebracht kunnen worden met lokale leemontginning. Een aantal kuilen waren immers slechts uitgegraven tot op het niveau wanneer de moederbodem eerder zandleem - zand werd. Het lijkt hier bijgevolg om een ongestructureerde manier van kleinschalige leemontginning te gaan vanaf mogelijk de 13de eeuw tot in de 17de eeuw. Te verwachten is dat de leemontginning in verband te brengen is met één of meerdere woning(en) in de onmiddellijke nabijheid. Hierbij is de leem in eerste instantie gewonnen voor het bouwen van een woning (in vakwerk) of een andere structuur (oven,...). Ook voor latere periodieke herstellingen zal leem nodig geweest zijn.

Uit kuil X-161 kwamen fragmenten van een lavabo, een eerdere zeldzame vondst. Dergelijke bolvormige potten met twee oren en twee tuiten werden gebruikt bij de rituele handwassing in adellijke of religieuze kringen en zouden zelfs symbool staan voor de zuiverheid van Maria. Lavabo's kunnen gedateerd worden in de tweede helft van de 15de - eerste kwart 16de eeuw.⁸³ Tussen de oren en tuiten is tot driemaal het woord *mey* te lezen. Mogelijk het laatste woord van de aanroeping *o mater dei memento mei* (o Moeder van God, denk aan mij). De reeds gekende exemplaren zijn allen afkomstig uit of gevonden nabij een abdij- of kloostersite. Deze lavabo-vondst suggereert een mogelijk verband tussen het perceel en de (bouw)activiteiten van de religieuze gemeenschap (de parochiekerk) of de nabij gevestigde adellijke families woonachtig in 't Goed Daerup en het Sint-Pietershof die de onderzochte terreinen mogelijk in bezit hadden. Het Sint-Pietershof en de parochiekerk waren bovendien afhankelijk van de Gentse Sint-Pietersabdij.

Aan de oostzijde van het projectgebied liep een lang tracé parallel met de Kerkstraat. Dit spoor, X-74, kon verder gevolgd worden in zone XI, alwaar het lijkt af te buigen richting de parochiekerk. X-74 had een homogene grijze leemvulling met een vlakke, licht gecompacteerd bodem waar een concentratie aan kleine keitjes en natuursteenbrokjes kon worden vastgesteld. X-74 kan als een holle weg worden geïnterpreteerd, in gebruik tussen 1350 en 1550.

Het uitbraakspoor X-2 in de zuidoostelijke hoek van zone X bevat 16de-eeuws aardewerk, de bakstenen zijn van een groot formaat (26,5x12x5,5 cm). Voor regio Aalst komt dit baksteenformaat voor vanaf de 14de tot en met de 16de eeuw ongeveer. Op de gekende historische kaarten en ook op de 19de-eeuwse kaarten als Atlas der Buurtwegen wordt echter geen bewoning aangeduid op deze locatie. Toch kan de oude datering niet uitgesloten worden en was er dus mogelijk vanaf de 16de eeuw bewoning op de site. Het aantal kuilen te dateren vanaf de 17de eeuw neemt ook af, vermoedelijk in verband te brengen met een veranderende bouwtraditie van vakwerkhuzen naar bakstenen huizen. Naast nog een mogelijk wegniveau (X-139) en twee krengebegravingen zien we vanaf de nieuwe tijd meer constructies verschijnen op het terrein.

In zone XII worden de oude sporen afgedekt door ophogingspakket XII-1, te dateren in de tweede helft van de 18de eeuw of de eerste helft van de 19de eeuw. De muurstructuren aangetroffen binnen dit ophogingspakket kunnen in verband gebracht worden met de bewoning gekend van de 19de-eeuwse kaarten. Het gewelf van een beerputje (XII-11) blijft *in situ* bewaard zitten. De oostelijke zijde van het 19de-eeuws boerenhuis werd opgegraven binnen zone X. In de zuidhoek van het gebouw X-93 werd een grote kalkzandsteen als hoeksteen gebruikt. Voor de binnenmuur werden hoofdzakelijk kalkzandsteenbrokken gebruikt. De grootte van de bakstenen (24/25x12x6 cm), het gebruik van natuurstenen en een zachte kalkmortel doen een oudere oorsprong van de woning vermoeden. Ten slotte zijn veertien kleine kuiltjes met *in situ* verbranding, te dateren rond 1900, in verband te brengen met witloofteelt op het terrein.

5.2.2. Bevindingen ten opzichte van de resultaten van eerder uitgevoerd archeologisch onderzoek

De opgraving bevestigt het vermoeden van het vooronderzoek dat er vol- en laatmiddeleeuwse sporen konden worden teruggevonden onder het kerkplein en de groenzone. Begravingen, noch een afbakening (gracht/muur) van het kerkhof zijn niet aangesneden. In de dorpskern van Letterhoutem zijn verder geen andere opgravingen of gelijkaardige sites gekend.

5.2.3. Gemotiveerde verwachting ten aanzien van de aanwezigheid en aard van archeologisch erfgoed

De opgraving heeft aangetoond dat er binnen het dorpscentrum van Letterhoutem archeologische sporen te verwachten zijn, minstens teruggaand tot de volle middeleeuwen. De sporen bevinden zich op 50 tot 80 cm onder het maaiveld.

5.2.4. Belang en de betekenis van de archeologische site binnen de bestaande kennis

De opgraving vormt een mooi voorbeeld van **dorpsarcheologie**, “een vorm van archeologisch onderzoek in de kernen van de historische dorpen met vraagstellingen en resultaten die bijdragen tot de kennis van het ontstaan en de ontwikkeling van deze kleine bewoningskernen in de middeleeuwen”. De dorpsgenese in de vroege en volle middeleeuwen is in Vlaanderen immers een onderbelicht thema in het archeologisch en historisch onderzoek.⁸⁴ Gezien archeologisch onderzoek binnen de dorpskern van Letterhoutem nog niet eerder is uitgevoerd, is de chronologische en ruimtelijke ontwikkeling van de historische kern van Letterhoutem één van de grote onderzoeksvragen. Het projectgebied is bovendien gelegen nabij drie belangrijke sites: de parochiekerk, het Sint-Pietershof en het mogelijk mottekasteel ‘t Goed Daerup. De aangetroffen sporen en vondsten binnen het projectgebied geven zo ongekende informatie over de dorpsgeschiedenis.

Er is enerzijds enig inzicht verkregen in de fasering en anderzijds in de aard van de archeologische sporen. De vroegste sporen dateren uit de volle middeleeuwen, er kon geen pre- of protohistorische, noch Romeinse aanwezigheid worden vastgesteld. Ondanks dat er geen structuren konden gevormd worden tussen de volmiddeleeuwse paalsporen en greppels/grachten, wijzen ze op (bewonings-)activiteit op en/of rond het projectgebied.

Deze datering sluit aan met de oudste vermelding van Letterhoutem (1036). De parochiekerk wordt voor het eerst in historische bronnen vermeld in 1138. We zien ook een verschuiving van de aard van de sporen van de volle naar de late middeleeuwen. De late middeleeuwen en het begin van de nieuwe tijd worden immers gekenmerkt door de periodieke activiteit van uitgravingen, in verband te brengen met lokale leemontginningen. De vondst van een lavabo in een (extractie)kuil, te dateren tussen 1450 en 1550, suggereert een mogelijk verband tussen het perceel en de activiteiten van de religieuze gemeenschap (de parochiekerk) of de nabij gevestigde adellijke families woonachtig in 't Goed Daerup en het Sint-Pietershof die de onderzochte terreinen mogelijk in bezit hadden. De vermoedelijke lokale leemontginningen op het terrein lijken in het midden van de nieuwe tijd af te nemen, vermoedelijk in verband te brengen met een veranderende bouwtraditie. Vanaf het einde van de 18de eeuw - begin 19de eeuw zien we duidelijke bewoningssporen. Rond het einde van de 19de eeuw of het begin van de 20ste eeuw werd er witloof geteeld op een gedeelte van het projectgebied.

5.2.5. Afbakening van zones waar geen archeologisch erfgoed aanwezig is

Zone X werd volledig opgegraven, in deze zone zijn geen archeologische sporen meer te verwachten. In de noordelijke uitbreiding van de zone X en in zone XI werd enkel het eerste archeologische vlak vrij gelegd. Deze sporen bevinden zich nog *in situ* onder respectievelijk de groenzone en de vernieuwde dwarse parkeerplaatsen. Ook in zone XII bevinden de archeologische sporen zich nog *in situ*, beschermd/afgedekt door ophogingslaag XII-1 (zie *supra*).

5.3. DE ONDERZOEKSVRAGEN EN ONDERZOEKSDOELEN BEANTWOORD

De potentiële (niet-limitatieve) onderzoeksvragen, opgesteld in het programma van maatregelen, focussen enerzijds op de mogelijkheid tot begravingen en anderzijds op de dorpsgeschiedenis. Aangezien geen begravingen, noch menselijk bot werden aangetroffen, kunnen de opgestelde onderzoeksvragen wat betreft begravingen niet beantwoordt worden (zie hoofdstuk 1.3.1). Een afbakening (gracht/muur) van het kerkhof werd eveneens niet aangesneden. Het projectgebied was dus steeds buiten het kerkhofgebied gelegen.

- Kunnen archeologische vindplaatsen in tijd, ruimte en functie geduid worden?

Het weinige vondstmateriaal maakt het moeilijk alle sporen te plaatsen in de tijd, desondanks kan een algemene fasering van de site gegeven worden (zie hoofdstuk 4.2.2). Op basis van enkele radiokoolstofanalyses kon de vroegste periode van occupatie vastgesteld worden, namelijk de volle middeleeuwen. Vanaf de 11de eeuw krijgen we paalsporen, greppels en grachten op het terrein zonder deze te kunnen duiden. Voor de late middeleeuwen en de nieuwe tijd gebeurde het dateren enerzijds op het weinige aardewerk en anderzijds op oversnijdingen tussen sporen en op basis van gelijkenissen in de vulling en vorm van de kuilen. De functie van de talrijke kuilen als extractiekuilen is waarschijnlijk.

- Maken de aangetroffen sporen deel uit van een nederzetting?

Er konden geen structuren gevormd worden uit de weinig verspreide paalsporen, greppels en grachten te dateren in de volle middeleeuwen. De functie van de greppels en grachten zijn niet duidelijk, mogelijk waren ze bedoeld voor drainage/afwatering van het terrein en/of als (erf)afbakening. Ook de functie van de paalsporen kon niet achterhaald worden. Dit sluit echter niet uit dat er geen bewoning was in de volle middeleeuwen. De sporen uit de late middeleeuwen en het begin van de nieuwe tijd suggereren dat het terrein op een ongestructureerde manier werd gebruikt voor kleinschalige leemontginningen. Te verwachten is dat de leemontginning in verband te brengen is met één of meerdere woning(en) in de onmiddellijke nabijheid. Vanaf het einde van de 18de eeuw en het begin van de 19de eeuw

was er duidelijk bewoning op een gedeelte van het projectgebied.

- Kan op basis van de archeologische indicaties een uitspraak worden gedaan over de aard en omvang van een eventuele occupatie?

Nee, de greppels en grachten werden slechts gedeeltelijk aangesneden, hun functie en samenhang met de weinige paalsporen blijft onduidelijk. De sporen liepen verder onder de groen- en recreatiezone die niet werden opgegraven. De omvang van de talrijke uitgravingen is evenmin duidelijk.

- Is er sprake van een meerperiodensite? Zo ja, wat is de relatie tussen de verschillende sites?

Ja, de archeologische sporen gaan van de volle middeleeuwen tot de nieuwste tijd. We zien een verschuiving in aard van sporen tussen de volle en late middeleeuwen enerzijds en tussen de nieuwe en nieuwste tijd anderzijds. Tot de volle middeleeuwen worden de paalsporen en greppels/grachten gerekend, vanaf de late middeleeuwen zien we talrijke uitgravingen, in verband te brengen met leemontginningen. Vanaf het begin van de nieuwe tijd zien we het aantal kuilen afnemen. Minstens vanaf het einde van de 18de - begin 19de eeuw krijgen we zichtbare bewoning op een deel van het terrein, maar mogelijk reeds vroeger.

- Wat is de waarde en het kennispotentieel van de vastgestelde archeologische vindplaatsen, met het oog op eventuele toekomstige bouwprojecten in de nabijheid?

Onderzoek in de nabijheid kan verduidelijking brengen in de functie en omvang van de volmiddeleeuwse occupatie in het dorpscentrum.

- Wat dragen deze sporen bij tot de (oudste) dorpsgeschiedenis van Letterhoutem en bij uitbreiding tot onze kennis van dorpsontwikkeling in de ruimere regio?

Gezien archeologisch onderzoek binnen de dorpskern van Letterhoutem nog niet eerder is uitgevoerd, brengt deze opgraving kennisvermeerdering met zich mee. Er werden geen aanwijzingen gevonden van pre- en protohistorische of Romeinse occupatie, zoals wel reeds werd aangetoond rondom het centrum van Letterhoutem a.d.h.v. veldkarteringen, metaaldetectie en opgravingen. Ten vroegste vanaf de 11de eeuw kon er activiteit binnen het projectgebied worden vastgesteld, zonder die evenwel goed te kunnen duiden. Uit de verspreiding van de paalsporen, greppels en grachten kan immers geen structuur worden gevormd. Vanaf de late middeleeuwen werd dit terrein ten oosten van de parochiekerk hoofdzakelijk gebruikt voor kleinschalige leemontginningen in verband te brengen met één of meerdere woning(en) in de onmiddellijke nabijheid. Hierbij is de leem in eerste instantie gewonnen voor het bouwen van een woning (in vakwerk) of een andere structuur (oven,...). Ook voor latere periodieke herstellingen zal leem nodig geweest zijn. De afname van het aantal kuilen te dateren vanaf de 17de eeuw kan mogelijk geassocieerd worden met een veranderende bouwtraditie.

06 | SAMENVATTING VAN HET ONDERZOEK

SOLVA
regio | project | partner

6. SAMENVATTING VAN HET ONDERZOEK

Het projectgebied is gelegen binnen de historische kern van Letterhoutem, nabij de parochiekerk, het Sint-Pietershof en de omgrachte hoeve/mottekasteel 't *Goed Daerup*. Letterhoutem wordt voor het eerst omschreven in 1036 onder het toponiem Holthem, in 1187 benoemt men het als Lettelhouthem of *Parvo Houthem*.⁸⁵ Over de vroegste geschiedenis van Letterhoutem is echter weinig historisch bronmateriaal gekend/overgeleverd. De parochiekerk van Letterhoutem verschijnt voor het eerst in de historische bronnen rond 1138 wanneer de bisschop van Doornik de altaarrechten aan de Sint-Pietersabdij in Gent schenkt.⁸⁶ Historische gegevens over de locatie van het projectgebied zijn niet voorhanden. Ook het cartografisch bronmateriaal geeft niet veel extra informatie, behalve dat vanaf de eerste helft van de 19de eeuw bebouwing aanwezig was binnen het projectgebied. Ten oosten van de kerk stond een boerenhuisje met bijhorende grond. De twee (bij)gebouwen ten zuiden van het boerenhuis, afgebeeld op de 19de-eeuwse historische kaarten, zijn niet meer aanwezig op de foto's uit de 20ste eeuw. Het projectgebied was als moestuin in gebruik tot in 1987, wanneer het gemeentebestuur van Sint-Lievens-Houtem besliste de grond én het boerenhuis te kopen met het oog op dorpsherwaardering.⁸⁷ Het boerenhuis werd niet veel later afgebroken.

Enig ander archeologisch onderzoek binnen de historische kern ontbreekt, rondom de dorpskern staan daarentegen verschillende gebieden gekarteerd op de Centraal Archeologisch Inventaris (CAI). Het betreft echter steeds prospectievondsten (veldkartering, metaaldetectie en luchtfotografie). Deze opgraving, ten oosten van de parochiekerk, zorgde zo voor kennisvermeerdering over het gebruik van deze gronden in het dorpscentrum. Het archeologisch onderzoek, met inbegrip van de sporen uit proefput 2 en proefput 3, leverde in totaal 214 individuele sporen op binnen het projectgebied. Deze kunnen herleid worden tot 125 contexten (= spoorcombinaties). Op basis van de aangetroffen sporen en vondsten kunnen enkele algemene vaststellingen geformuleerd worden.

Van de vroegste occupatie van de percelen zijn er niet veel sporen bewaard. Twee paalsporen en één gracht kunnen met zekerheid door radiokoolstofanalyse in de volle middeleeuwen geplaatst worden, alsook één greppel op basis van het aardewerk. De overige paalsporen en greppels/grachten dateren mogelijk ook uit deze vroege periode. Uit de verspreiding van de paalsporen kon geen structuur worden gevormd. De functie van de greppels en grachten blijft eveneens onduidelijk, wellicht waren ze bedoeld voor drainage/afwatering van het terrein en/of als (erf)afbakening. Vanaf de 11de eeuw is er dus enige activiteit binnen het projectgebied zonder die evenwel goed te kunnen duiden. De aanwezigheid van paalsporen kan op een volmiddeleeuwse woonzone wijzen dat aldus mogelijk afgebakend werd door een enclosgracht. Een omgrachte woonzone is immers kenmerkend voor de volmiddeleeuwse periode.

De late middeleeuwen en het begin van de postmiddeleeuwen worden gekenmerkt door talrijke kleine en middelgrote kuilen, merendeel ondiep bewaard. Door het weinige of afwezige vondstmateriaal en de beperkt bewaarde diepte is bijgevolg de functie en aard van

⁸⁵ Zie hoofdstuk 3.2.2.

⁸⁶ De Smet 1978, 16; Duquet 2008, 21.

⁸⁷ HLS, 1987.

de kuilen moeilijk te achterhalen.

De kuilen vertonen een kleine variatie in vulling, vorm in grondplan en in doorsnede. De meeste kuilen waren qua vorm in grondplan ovaalvormig tot afgerond rechthoekig met als doorsnedeform veelal een U-vormig profiel. Ze hadden een heterogene donkergrijze leemvulling met lenzen of vlekjes van verspitte moederbodem, mogelijk te wijten aan een snelle demping na het uitspitten van de leem. In verschillende hoeveelheden kwamen ook spikkels en brokjes houtskool, verbrande leem, baksteen en kalkmortel voor. In sommige kuilen bevonden zich in de vulling ook enkele brokken kalkzandsteen en/of brokjes leisteen. Het ontbreken van relatief grote concentraties aan aardewerk en grof bouwpuin wijst er op dat het hier geen typische afvalkuilen betreft. Gezien de leembodem, zouden de meeste kuilen dus in verband gebracht kunnen worden met lokale leemontginning. Een aantal kuilen waren immers uitgegraven tot op het niveau wanneer de moederbodem eerder zandleem - zand werd. Het lijkt hier bijgevolg om een ongestructureerde manier van kleinschalige leemontginning te gaan vanaf mogelijk de 13de eeuw tot in de 17de eeuw met een hoogtepunt tussen 1450 - 1550. Te verwachten is dat de leemontginning in verband te brengen is met één of meerdere woning(en) in de onmiddellijke nabijheid. Hierbij is de leem in eerste instantie gewonnen voor het bouwen van een woning (in vakwerk) of een andere structuur (oven,...). Ook voor latere periodieke herstellingen zal leem nodig geweest zijn.

Uit kuil X-161 kwamen fragmenten van een lavabo, een eerdere zeldzame vondst. Dergelijke bolvormige potten met twee oren en twee tuiten werden gebruikt bij de rituele handwassing in adellijke of religieuze kringen en zou zelfs symbool staan voor de zuiverheid van Maria. Lavabo's kunnen gedateerd worden in de tweede helft van de 15de - eerste kwart 16de eeuw.⁸⁸ Tussen de oren en tuiten is tot driemaal het woord *mey* te lezen. Mogelijk het laatste woord van de aanroeping *o mater dei memento mei* (o Moeder van God, denk aan mij). De reeds gekende exemplaren zijn allen afkomstig uit of gevonden nabij een abdij- of kloostersite. Deze lavabovondst suggereert een mogelijk verband tussen de kleinschalige leemontginningen en de (bouw)activiteiten van de religieuze gemeenschap (de parochiekerk) of de nabij gevestigde adellijke families woonachtig in 't Goed Daerup en het Sint-Pietershof, die de onderzochte terreinen mogelijk in bezit hadden. Het Sint-Pietershof en de parochiekerk waren bovendien afhankelijk van de Gentse Sint-Pietersabdij.

Ten oosten van het projectgebied, in zone X, liep een lang tracé parallel met de Kerkstraat dat verder kon gevolgd worden in zone XI, alwaar het lijkt af te buigen richting de parochiekerk. Dit spoor, X-74, had een homogene grijze leemvulling met een vlakke, licht gecompacteerd bodem waar een concentratie aan kleine keitjes en natuursteenbrokjes kon worden vastgesteld. Context X-74 is te interpreteren als een holle weg in gebruik in de periode 1350 en 1550.

Vanaf de 17de eeuw neemt het aantal (ontginnings-)kuilen af, vermoedelijk in verband te brengen met een veranderende bouwtraditie van vakwerkhuisen naar bakstenen huizen. Naast nog een mogelijk wegniveau (X-139) en twee krengebegravingen zien we vanaf de nieuwe tijd aanwijzingen voor bewoning op het terrein. Een uitbraakspoor X-2 in de zuidoostelijke hoek van zone X bevat 16de-eeuws aardewerk, de bakstenen zijn daarenboven van een groot formaat (26,5x12x5,5 cm). Op de gekende historische kaarten en ook op de 19de-eeuwse kaarten als de Atlas der Buurtwegen wordt geen bewoning aangeduid op deze locatie. Toch kan de oude datering niet uitgesloten worden en was er dus mogelijk vanaf de 16de eeuw bewoning op de site.

In zone XII worden de oude sporen afgedekt door ophogingspakket XII-1, te dateren in de tweede helft van de 18de eeuw - eerste helft van de 19de eeuw. De muurstructuren

aangetroffen binnen dit ophogingspakket kunnen in verband gebracht worden met de bewoning gekend van de 19de-eeuwse kaarten. Het gewelf van vermoedelijk een beerputje (XII-11) blijft *in situ* bewaard. Daarnaast werd binnen zone X ook de oostelijke zijde van het 19de-eeuws boerenhuis opgegraven. In de zuidhoek van het gebouw werd een grote kalkzandsteen als hoeksteen gebruikt. Voor de binnenmuur werden bovendien hoofdzakelijk kalkzandsteenbrokken gebruikt. De grootte van de bakstenen (24/25x12x6 cm) en het gebruik van natuurstenen en een zachte kalkmortel doen een oudere oorsprong van de woning vermoeden. Ten slotte kunnen veertien kleine kuiltjes met *in situ* verbranding in verband gebracht worden met de witloofteelt. Ze vormen de restanten van kuilen voor witloofkacheltjes, te dateren rond het einde van de 19de eeuw of het begin van de 20ste eeuw. Het telen van witloof is geen onbekende in de regio, Sint-Lievens-Houtem wordt immers beschouwd als de bakermat van de witloofteelt in Oost-Vlaanderen.

07 | BIBLIOGRAFIE

7. BIBLIOGRAFIE

7.1. LITERATUUR

ACKE B., BRACKE M., FONTEYN P. & WYNS G. 2021: *Eindverslag Letterhoutem Nederweg. Verslag van Resultaten, A & B archeologie.*

BEEMSTER K. 2004: Bijzonder bodemvondsten: een lavabo, *Nieuwsbrief Monumentenzorg en Archeologie gemeente Alkmaar* nr.10.

BITTER P. 2016: *Schaven aan Alkmaar. 25 jaar archeologisch onderzoek in beeld*, Archeologisch Centrum gemeente Alkmaar.

BRAEKMAN W. 1963: Het Pachthof van de Sint-Pietersabdij te Letterhoutem, *Het Land van Aalst* XV-2, 41-64.

BRUGGEMAN J. 2022: Nota. Erps-Kwerps (Kortenberg) - Vilvoordsebaan, *Rapporten All-Archeo* bv 1575.

CLEMENT C., DE MAEYER W. & CHERRETTÉ B. 2021: Baardegem - De Faluintjes. Archeologisch onderzoek, *Solva Archeologie Rapport 204.*

DE BROUWER J. 1960: Bijdrage tot de Geschiedenis van het Godsdienstig Leven en de Kerkelijke Instellingen in het Land van Aalst tussen 1550 en 1621, Derde Hoofdstuk: De Kerken, *Land van Aalst* XII-5, pp.229-262.

DE GROOTE K. 1992: Het afval van de Rijke Klaren. Noodonderzoek in de voormalige abdij van Beaulieu te Petegem (gem. Wortegem-Petegem, prov. Oost-Vlaanderen), *Archeologie in Vlaanderen* II, pp.335-412.

DE GROOTE K. 2014: Middeleeuws aardewerk in Vlaanderen. Techniek, typologie, chronologie en evolutie van het gebruiksgoed in de regio Oudenaarde in de volle en late middeleeuwen (10de-16de eeuw), *Relicta Monografieën* 1.

DE GROOTE K., ANNAERT R., DEWILDE M. & VYNCKIER G. 2018: Project historische dorpskernen. Kader en methode voor de inventarisatie van de historische dorpskernen in functie van de afbakening van archeologische zones, *Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed* nr. 94.

DELFORTRIE J. 2018: Over de oude kerk en de moeilijkheden bij de bouw van een nieuwe kerk te Letterhoutem in 1845, *Heemkunde Houtem* 5-3, pp.4-13.

DE MAEYER W., VAN CAUWENBERGH S., KLINKENBORG S., Taelman E. & CHERRETTÉ B. 2014: Aalst Hopmarkt – Fase 2. Onderzoek van de pandgangen en de poel, *Solva Archeologie Rapport 25.*

DE MAEYER W., Taelman E. & CHERRETTÉ B. 2018. Wortegem Diepestraat. Archeologisch onderzoek, *Solva Archeologie Rapport 129.*

DE SMET G. 1966: Over de oude kerk en de moeilijkheden bij de bouw van een nieuwe kerk te Letterhoutem in 1845, *Het Land van Aalst XVIII-2*, pp.62-66.

DE SMET G. 1978. De eerste kerk van Letterhoutem of bestond de oudste kerk reeds in de VIIIe eeuw?, *De Spooklinde 2*, pp.16-18.

DUQUET F. 2008: De brand in de kerk in Letterhoutem, *Land van Rode 36-141*, pp.21-28.

HAZEN P.L.M. (red.), BOS J.A.A., BRIJKER J.M., DRENTH E., HUIZER J., KOOTKER L.M., MELKERT M.J.A., MERTENS E., MOOLHUIZEN C. & DE RIJK P.T.A. 2013: Prehistorische bewoning langs een zandsteenontginning. Een archeologische opgraving aan de Tritsstraat te Kampenhout, *VEC Rapport 1*.

HLS 1987: *Letterhoutem denkt aan dorpsherwaardig*, Het Nieuwsblad, artikel van 24/07/1987.

HLS 1993: "*Hof te Letterhoutem*" beschermd, Het Nieuwsblad, artikel van 07/09/1993.

NIEUWHOF A., HUISMAN H., JOHANSEN L., STAPERT D. & WOLTINGE I. 2014: Van dichtbij en van ver. Het gebruik van natuursteen in Ezinge, in: NIEUWHOF A. (red.), *En dan in hun geheel. De vondsten uit de opgravingen in de wierde Ezinge*, Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek 96.

PEDE R. 2021: Letterhoutem - Letterhoutemdorp Kerkstraat Bakkerswegel. Archeologienota 2021E228, *SOLVA Archeologierapport* nr. 214.

PEDE R. & DE GRAEVE A. 2021a: Letterhoutem - Letterhoutemdorp. Nota Proefsleuvenonderzoek 2021G305, *SOLVA Archeologierapport* nr. 227.

PEDE R. & DE GRAEVE A. 2021b: *Letterhoutem - Letterhoutemdorp. Programma van Maatregelen*, SOLVA.

PIETERS M., BAETEMAN C., BASTIAENS J., BOLLEN, A., CLOGG P., COOREMANS B.; DE BIE, M., DE BUYSER F., DECORTE K., DE GROOTE A., DEMERRE I., DEMIDDELE H., ERVYNCK A., GEVAERT G., GODDEERIS T., LENTACKER A., SCHIETECATTE, L., VANDENBRUAENE M., VAN NEER W., VAN STRYDONCK M., VERHAEGHE F., VINCE A., WATZEELS S., ZEEBROEK I. 2013: Het archeologisch onderzoek in Raversijde (Oostende) in de periode 1992-2005: Vuurstenen artefacten, een Romeinse dijk, een 14de-eeuws muntdepot, een 15de-eeuwse sector van een vissersnederzetting en sporen van een vroeg-17de-eeuwse en een vroeg-18de-eeuwse belegering van Oostende. *Relicta Monografieën*, 8. Onroerend Erfgoed.

SEVENANT M., MENSCHAERT J., COUVREUR M., RONSE A., ANTROP M., GEYPENS M., HERMY M. & DE BLUST G. 2002: *Ecodistricten: Ruimtelijke eenheden voor gebiedsgericht milieubeleid in Vlaanderen. Deelrapport II: Afbakening van ecodistricten en ecoregio's: Verklarende teksten*. Onuitgegeven rapport.

VERHULST A. 1966: *Het landschap in Vlaanderen in historisch perspectief*, Antwerpen.

VAN DER KELEN I. 1995: Het St.Pietershof of Hof te Letterhoutem, *Darcos* 12-4.

VAN DER KELEN I. 2021: Een verdwenen motte te Letterhoutem, *Heemkunde Houtem* 8-1, pp.4-19.

VAN OOSTEN R. 2014: *De stad, het vuil en de beerput. Een archeologisch-historische studie naar de opkomst, verbreiding en neergang van de beerput in stedelijke context (13de tot 18de eeuw)*, onuitgegeven proefschrift UGroningen.

VERBRUGGE A., DE GRAEVE A. & DE MAEYER W. 2021: Aalst Rozendreef. Archeologisch onderzoek, *Solva Archeologie Rapport 205*.

VERLEE F. 1978: Inventaris van de percelen horende bij het "Hof te Letterhoutem" in 1634, Letterhoutem nu en toen, pp.17-21.

VERRIJCKT J. & KEERSMAEKERS E. 2020: Archeologienota Sint-Lievens-Houtem, Keiberg: Verslag van Resultaten, Verrijckt Rapport Nr. 0248.

7.2. WEBSITES

Laatste raadpleging op 21/03/2023

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED, 2023. Boerenhuisje [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9548> (Geraadpleegd op 10-03-2023).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED, 2023. Letterhoutem [online] <https://id.erfgoed.net/themas/13780> (Geraadpleegd op 10-03-2023).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED, 2023. Letterhoutemdorp [online] <https://id.erfgoed.net/themas/1192> (Geraadpleegd op 10-03-2023).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED, 2023. Parochiekerk Heilige Kruisverheffing met kerkhof [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9546> (Geraadpleegd op 10-03-2023).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED, 2023. Sint-Pietershof [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9547> (Geraadpleegd op 10-03-2023).

<https://www.dov.vlaanderen.be>

<https://www.geopunt.be>

<https://inventaris.onroenderfgoed.be>

<https://geo.onroenderfgoed.be>

<https://maps.google.be>

Heemkundig Genootschap Land van Rode: Letterhoutem: www.landvanrode.be/letterhoutem.htm

<https://bouwstoffen.kantl.be/tw/query/?find=letterhoutem&field=lem>

https://nl.wikipedia.org/wiki/Abdij_van_Anchin

https://nl.wikipedia.org/wiki/Bisdom_Doornik

Laatste raadpleging op 07/02/2024

<https://erfgoedviersprong.be/uitgoeiegrond/>

<https://erfgoedbanklandvanrode.be/themas/uit-goeie-grond-ontdek-het-tuinbouwverleden>

Centrum Agrarische Geschiedenis: <https://cagnet.be/page/home>

<https://www.royalboch.com/nl/pages/stempels/>

08 | BIJLAGEN

8. BIJLAGEN

8.1. HANDLEIDING BIJ HET RAADPLEGEN VAN DE BIJLAGEN

De bijlagen bij het rapport zijn ingedeeld in een algemene gegevensfiche over het project inclusief trefwoorden, een lijst met overzichtsfoto's, een structuurlijst, een spoorcombinatielijst, een sporenlijst, een vondstenlijst en een fotolijst op spoorniveau. Tevens wordt een overzicht geboden van uitgevoerd post-excavation onderzoek en mogelijkheden voor verder onderzoek. Deze lijsten worden aangevuld met de afgeleverde vergunningen voor metaaldetectie en prospectie met ingreep in de bodem enerzijds, en de bijzondere voorwaarden waaraan het onderzoek dient te beantwoorden, opgesteld door de bevoegde overheid - het Agentschap Onroerend Erfgoed - anderzijds.

We geven hierbij enige duiding met betrekking tot de diverse lijsten in deze bijlage. De lijsten worden automatisch gegenereerd uit de SOLVA-databank. In deze databank worden tijdens de opgraving en de rapportage alle data die tijdens een archeologisch project worden gegenereerd, samengebracht. Het gaat hierbij dus zowel om velddata (foto's, plannen, beschrijvingen, relaties tussen sporen, vondsten, ...) als documenten die tijdens de rapportage worden gegenereerd (aardewerktekeningen, informatie over behandeling van materiaal, het archeologisch rapport, diverse laboanalyses, administratief archief zoals vergunningen, bijzondere voorwaarden, ...). In het kader van de rapportage genereert de databank een reeks lijsten zoals gevraagd in de "Minimumnormen voor archeologische registratie en rapportage" en de "bijzondere voorwaarden" bij het concrete project. Conform de structuur van de databank (zie hoofdstuk methodologie, verwerking) worden de bijlagen hiërarchisch opgebouwd. Alle velddata worden in de databankstructuur op drie niveaus ingedeeld: spoorniveau, spoorcombinatieniveau en structuurniveau. We verduidelijken met een voorbeeld. Onder de noemer 'sporen' verstaan we het kleinste niveau van notulering, de kleinste eenheid als het ware: bijvoorbeeld een aflijning in een grondplan of een laag in een kuil bij een coupetekening. Dit is het niveau waarop vondsten afzonderlijk worden ingezameld. Verschillende sporen kunnen toebehoren aan een 'spoorcombinatie': zo vormen verschillende lagen in een kuil samen de spoorcombinatie 'kuil'. Op gelijkaardige wijze kunnen verschillende spoorcombinaties gegroepeerd worden tot een overkoepelende 'structuur': diverse paalkuilen behoren bijvoorbeeld toe aan de structuur 'gebouw'. In de databank, en dus ook in deze bijlagen, worden de velddata volgens vastgestelde thesauruslijsten toegewezen aan de noemers 'sporen', 'spoorcombinaties' en 'structuren'.

De lijsten in deze bijlage zijn volgens dezelfde hiërarchie opgebouwd. Aangezien geen structuren konden gevormd worden, is er logischerwijs geen structurenlijst. In de bijlage wordt achtereenvolgens een overzicht gebracht van spoorcombinaties en sporen. De spoorcombinatielijst bevat een overzicht van enkel de sporen (lager niveau), alsook een overzicht van alle foto's, plannen, vondsten en stalen. De sporenlijst bevat een overzicht van gerelateerde spoorcombinaties (hoger niveau), alsook een overzicht van alle foto's, plannen, vondsten en stalen. De gedetailleerde spoorbeschrijvingen zijn uitsluitend in de sporenlijsten zelf terug te vinden. Op elk niveau tot slot staat een interpretatie en zo mogelijk ook een datering vermeld. Voor de duidelijkheid geven we mee dat niet elk spoor noodzakelijk deel uitmaakt van een spoorcombinatie. Wat de wijze van nummering betreft, geldt als algemene regel dat spoorcombinaties de naam dragen van het spoornummer dat als eerste aan die 'spoorcombinatie' wordt toegewezen. In een rapport zijn het doorgaans de spoorcombinatienummers die in de tekst de leidraad vormen.

Tot slot enkele bijzonderheden:

Verstoringsen en 'negatieve sporen', sporen die na couperen geen of een natuurlijk spoor blijken te zijn, worden niet tot het niveau van een spoorcombinatie gebracht, maar bestaan enkel tot op het spoorniveau.

De aangetroffen sporen uit het vooronderzoek werden niet tot een spoorcombinatie herleid, met uitzondering van de sporen in zone II (proefput 2) en III (proefput 3) die binnen het opgegraven projectgebied liggen.

8.2. LIJSTEN

8.2.1. Bijlage 1: gegevens databank (deel 1)

- Gegevensfiche project
- Keywords
- Dagrappporten
- Contextlijst (spoor-combinatielijst), met vermelding van de gerelateerde sporen, foto's, plannen, vondsten en stalen
- Spoorlijst, met vermelding van de gerelateerde contexten, foto's, plannen, vondsten en stalen
- Vondstenlijst
- Stalenlijst
- Assessment van de vondsten
- Plannenlijst
- Tekeningenlijst
- Fotolijst

8.2.2. Bijlage 2: gegevens databank (deel 2)

- Foto's
- Plannen
- Tekeningen

8.2.3. Bijlage 3: C14-dateringen (rapport KIK)

De heraanleg van het kerkplein/parking en de groenzone met de aanleg van een wadi en buffergracht in het centrum van Letterhoutem gaf aanleiding tot een archeologisch onderzoek uitgevoerd door SOLVA in maart 2022. Het projectgebied is gelegen binnen de historische kern van Letterhoutem, nabij de parochiekerk, het Sint-Pietershof en de vroegere omgrachte hoeve/mottekasteel *'t Goed Daerup*. Gezien enig ander archeologisch onderzoek binnen de historische kern ontbreekt, is de chronologische en ruimtelijke ontwikkeling van de historische kern van Letterhoutem één van de grote onderzoeksvragen. Dit onderzoek leverde enerzijds enig inzicht in de fasering en anderzijds in de aard van de archeologische sporen. De opgraving leverde sporen op uit de volle, late en postmiddeleeuwen.

Van de vroegste occupatie van de percelen zijn er niet veel sporen bewaard. Twee paalsporen en één gracht kunnen met zekerheid door radiokoolstofanalyse in de volle middeleeuwen geplaatst worden, alsook één greppel op basis van het aardewerk. De overige paalsporen en greppels/grachten dateren mogelijk eveneens uit deze vroege periode. Vanaf de 11de eeuw is er dus enige activiteit op het projectgebied zonder die evenwel goed te kunnen duiden.

De late middeleeuwen en het begin van de postmiddeleeuwen worden gekenmerkt door talrijke kleine en middelgrote kuilen, merendeel ondiep bewaard. De kuilen vertonen een kleine variatie in vulling, vorm in grondplan en in doorsnede. Ze hadden een heterogene donkergrijze leemvulling met lenzen of vlekjes van verspitte moederbodem, mogelijk te wijten door een snelle demping na het uitspitten van de leem. De meeste kuilen waren qua vorm in grondplan ovaalvormig tot afgerond rechthoekig met als doorsnedevorm veelal U-vormig. De wanden waren voornamelijk recht uitgegraven en de bodem vlak wat kenmerkend is voor extractiekuilen. Gezien de leembodem, zouden de meeste kuilen dus vermoedelijk in verband gebracht kunnen worden met lokale leemontginning. Het lijkt hier bijgevolg om een ongestructureerde manier van kleinschalige leemontginning te gaan vanaf mogelijk de 13de eeuw tot in de 17de eeuw. Te verwachten is dat de leemontginning in verband te brengen is met één of meerdere woning(en) in de onmiddellijke nabijheid. Uit kuil X-161 kwamen fragmenten van een lavabo, een eerdere zeldzame vondst te dateren in de tweede helft van de 15de - eerste kwart 16de eeuw. Dergelijke bolvormige potten met twee oren en twee tuiten werden gebruikt bij de rituele handwassing in adellijke of religieuze kringen en zou symbool staan voor de zuiverheid van Maria.

Het aantal kuilen te dateren vanaf de 17de eeuw neemt af, vermoedelijk in verband te brengen met een veranderende bouwtraditie van vakwerkhuisen naar bakstenen huizen. Enkele muurstructuren kunnen in verband gebracht worden met bewoning afgebeeld op de 19de-eeuwse kaarten als Atlas der Buurtwegen. Kleine vierkante tot rechthoekige kuiltjes met *in situ* verbranding, te dateren op het einde van de 19de eeuw of het begin van de 20ste eeuw, vormen de restanten van kuilen voor witloofkacheltjes. Het telen van witloof is geen onbekende in de regio, Sint-Lievens-Houtem wordt immers beschouwd als de bakermat van de witloofteelt in Oost-Vlaanderen.